

DE
VERANTWOORDELIJKHEID
IN DE ONDERNEMING

3
M. J. H. COBBENHAGEN

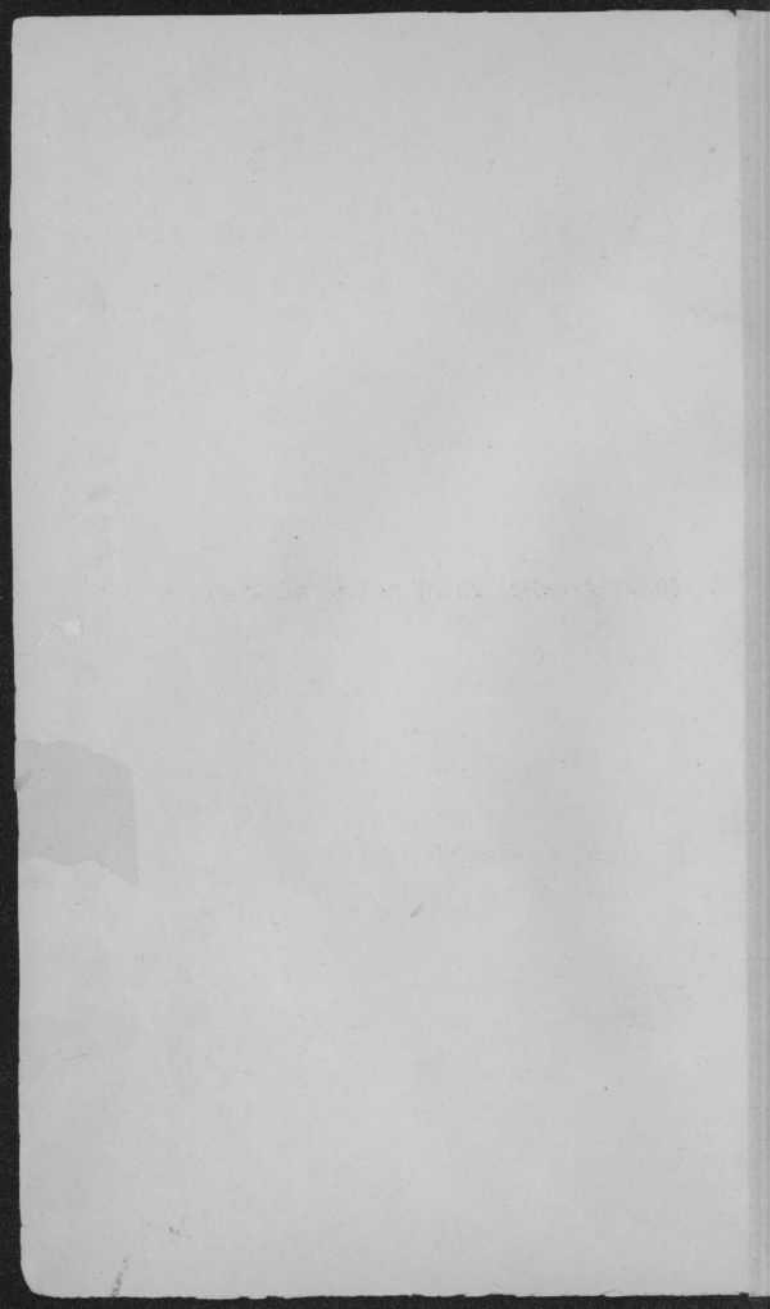
KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0832 4227

DE VERANTWOORDELIJKHEID IN DE ONDERNEMING.

DE VERANTWOORDELIJKHEID IN DE ONDERNEMING

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING
VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR
IN DE HANDELSWETENSCHAP AAN
DE NEDERLANDSCHE HANDELS-
HOOGESCHOOL TE ROTTERDAM,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR
MAGNIFICUS, Mr. W. H. DRUCKER,
HOOGLEERAAR IN HET BURGER-
LIJK RECHT EN HET HANDELS-
RECHT, IN HET OPENBAAR TE VER-
DEDIGEN IN HET GEBOUW DER
HOOGESCHOOL, OP DONDERDAG
29 SEPTEMBER 1927, DES NAMIDDAGS
□ TE 4 UUR □

DOOR

MARTINUS JOSEPH HUBERTUS
COBBENHAGEN

□ GEBOREN TE GULPEN □

1927

J. J. ROMEN & ZONEN, ROERMOND

AAN
VADER EN MOEDER

ALL
 1000 10 1000

Het oogenblik, waarop ik aan U, Senaat der Nederlandsche Handelshoogeschool, dit proefschrift mag aanbieden, is voor mij tevens de welkome gelegenheid in het openbaar te getuigen van de dankbaarheid, die mij jegens U vervult. Deze dankbaarheid geldt uiteraard vooral het onderwijs, dat ik van zoo voortreffelijke leermeesters mocht genieten. Maar daarnaast stel ik het op prijs mijn dank te betuigen voor de bereidwilligheid en voorkomendheid, die ik nog in de laatste weken van U mocht ondervinden.

U, Hooggeleerde F. de Vries, mijn hooggeachte promotor en vereerde leermeester, geldt op de eerste plaats mijn warme dank.

Dat Gij, Hooggeleerde Polak, met zooveel zorg en belangstelling hebt willen kennis nemen van mijn geschrift, stemt me tot groote dankbaarheid.

Ik zou het als een ernstig verzuim beschouwen, wanneer ik bij deze gelegenheid niet vol dankbaarheid gewaagde van de meer dan gewone belangstelling, die Gij, Hooggeleerde Volmer, mij, ook na mijn heengaan van de hoogeschool, onafgebroken hebt betoond.

Van degenen, die mijn leermeesters waren, doch thans niet meer aan deze hoogeschool werkzaam zijn, noem ik met dankbare piëteit den vroeg-gestorven de Jongh, die voor mij was een goed docent en een voorbeeld van hooge plichtsbetrachting.

Terwijl ik het als mijn kinderlijke plicht beschouw dit geschrift aan mijn Ouders op te dragen, gaat mijn dankbaarheid toch evenzeer uit naar mijn Geestelijke Overheid, Die mij voor de studie aan de Nederlandsche Handels-Hoogeschool de gelegenheid schonk.

HOOFDSTUK I.

§ 1. OMGRENZING VAN HET BEGRIP VERANTWOORDELIJKHEID.

Lehu¹⁾ wijst er op dat de benaming verantwoordelijkheid (*responsabilitas*) er een is van den nieuwen tijd, terwijl bij de scholastieken en in het Romeinsche Recht daarvoor de term *imputatio*, toe- of aanrekening, wordt gebruikt. *Imputatio* is dan het oordeel, waardoor een zedelijke handeling (of hare nalating) iemand wordt aangerekend. En als gevolg van dit oordeel, is de handeling toerekenbaar, terwijl de persoon, de bewerker der handeling, verantwoordelijk is. De begrippen toerekenbaarheid en verantwoordelijkheid hebben dan in zoverre verwantschap met elkaar, dat het eerste gezegd kan worden van de handeling, die immers iemand kan worden aangerekend, terwijl het tweede gezegd wordt van den persoon, die verantwoordelijk is voor de handeling.

Terwijl de toerekenbaarheid een eigenschap is van de handeling, is de verantwoordelijkheid een eigenschap van een persoon. Deze kan dus gedefinieerd worden als een eigenschap, krachtens welke een mensch verplicht wordt voor zijn handelingen op te komen en van deze de gevolgen te dragen.

Deze verplichting kan nu behooren tot de moreele orde, tot de zuiver juridische orde (positief-wettelijk), tot de economische orde. In het eerste geval kan men spreken van een gewetensplicht, in het tweede van een juridische plicht of wettelijke plicht, in het derde van een economische plicht.

Onder moreele of zedelijke orde in den ruimsten zin wordt verstaan het geheel van de handelingen van de vrije, met verstand begaafde wezens, waardoor deze overeenkomstig hun natuur medewerken om het doel der schepping te bereiken²⁾. Hieronder vallen dus

¹⁾ Fr. Leonardus Lehu O.P.: *Philosophia moralis et socialis. Tomus prior. Ethica generalis*, Parisiis 1914, p. 174.

²⁾ W. H. Nolens: *De leer van den H. Thomas van Aquino over het recht*, Utrecht 1890, p. 55.

zoowel de zuiver individueele handelingen als ook de handelingen van deze wezens in zooverre ze deelen der gemeenschap zijn.

Deze zedelijke orde in den ruimsten zin kan men derhalve onderscheiden in de zedelijke orde in den strikten zin, die de handelingen van het individu als zoodanig omvat en de rechtsorde, die de handelingen van den mensch als gemeenschapswezen omvat.

In aansluiting aan Nolens' uiteenzetting van de leer van den H. Thomas kan men het gebied der rechtsorde omschrijven als dat deel van de zedelijke orde in den ruimsten zin, dat bestaat in de handelingen der menschen als deelen der gemeenschap, in de betrekkingen en verhoudingen als zoodanig onderling en van de individuen tot de gemeenschap, voorzover ze noodzakelijk zijn tot ordelijke instandhouding der gemeenschap.

Al is nu voor dengene, die het bovenstaande verband tusschen zedelijke orde en rechtsorde erkent, de rechtsorde in laatste instantie op de zedelijke orde gebaseerd, toch zijn beide gebieden wel degelijk onderscheiden, „want de burgerlijke samenleving, strikt op zich zelf beschouwd, heeft direct geen ethisch maar een sociaal-economisch karakter en doel”¹⁾. Het onmiddellijk doel dier samenleving is de instandhouding der maatschappelijke orde.

In die maatschappelijke orde, boven als rechtsorde aangeduid, kan men nu weer onderscheiden: de orde gegrondvest op de positieve staatswetten, de zuiver juridische orde, en de orde gegrondvest op economische verhoudingen, die geregeld kunnen zijn van staats- of gemeenschapswege (collectivisme, communisme) of in de gemeenschap ontstaan zonder regeling van boven af tengevolge van het streven der menschen naar behoeftenvoorziening op meer stoffelijk gebied, waartoe de leden der gemeenschap niet meer afzonderlijk in staat zijn, maar die ze door onderlinge samenwerking moeten bereiken.

Deze orde is de economische orde en de eigenschap, krachtens welke de mensch in de economische orde verplicht wordt voor zijn handelingen op te komen en van deze de gevolgen te dragen is nu de economische verantwoordelijkheid, die men weer onderscheiden kan in een economische zelfverantwoordelijkheid (voor zich zelf individueel en

¹⁾ Dr. J. Th. Beijens: *Ethiek of Natuurlijke Zedenleer* I, Leiden 1913, p. 407 vgl.

het gezin) en een economische medeverantwoordelijkheid ten opzichte van anderen.

§ 2. VERANTWOORDELIJKHEID ALS ONDERSCHIEDINGSNORM TUSSCHEN SYSTEMEN VAN ECONOMISCHE ORGANISATIE DER MAATSCHAPPIJ.

Elke organisatie veronderstelt een^{??} leidend en ordenend beginsel, dat het geheele ordelijke samenstel, dat we organisatie noemen, beheerscht en zijn ordening geeft. Aan het beginsel is eigen dat het verborgen is, terwijl de verschijnselen, die uitingen zijn van het beginsel, naar voren treden, openbaar worden en het scherpst in het oog vallen. Deze verschijnselen zijn vaak zoo sterk, dat ze het beginsel, waaruit ze zijn voortgekomen, zoodanig overwoekeren en bedekken, dat het moeite kost niet alleen het beginsel weer op te diepen, maar vooral aan degenen, die aan het uiterlijk verschijnsel hangen, duidelijk te maken, dat ze met het verschijnsel het daaraan ten grondslag liggend beginsel moeten accepteren.

Herhaaldelijk worden economische verschijnselen en wenschelijkheden geponeerd, zonder dat de voor- of tegenstanders zich bewust zijn, dat deze op een beginsel zijn terug te voeren. Vooral onder de practici zijn deze te vinden. En menige strijd, die oogenschijnlijk gaat over zuiver uiterlijke verschijnselen, wordt zoo verbitterd gevoerd, omdat eigenlijk het beginsel, dat achter die verschijnselen wordt gezocht, de inzet is van den strijd. Het duurt vaak lang, voordat dit wordt ingezien.

Bij de bespreking van de economische organisatievormen van de maatschappij wordt bij de bepaling van de omschrijving van de wezenlijke kenmerken der typeerende organisatievormen vaak meer het uiterlijk verschijnsel dan het innerlijke wezen naar voren gebracht. Deze typeerende organisatievormen zijn de individualistische en de collectivistische. In plaats van de opsporing van het leidend beginsel vindt men bij de meeste schrijvers een opsomming van secundaire eigenschappen, waardoor deze vormen zich van elkaar onderscheiden. Gewoonlijk wordt de karakteriseering gegeven door de tegenstelling: privaateigendom en staats- of gemeenschapseigendom. Pohle heeft echter terecht de aandacht er op gevestigd, dat het wezenlijke en kenmerkende van de

individualistische maatschappij niet is privaat-eigendom, vrije concurrentie, contractvrijheid, in het algemeen verregaande economische bewegingsvrijheid van het individu, maar dat deze verschijnselen slechts uitingen zijn van het wezen dat is de „wirtschaftliche Selbstverantwortlichkeit der einzelnen“, terwijl in de collectivistische maatschappij het wezen ligt in de overdracht der verantwoordelijkheid voor het economisch bestaan aan den staat of de gemeenschap: „Garantie der wirtschaftlichen Existenz aller Staatsbürger durch den Staat ist das eigentliche Ziel und der eigentliche Grundgedanke des Sozialismus“ ¹⁾.

De verantwoordelijkheid als uitgangspunt te nemen, lijkt me de meest logische en wetenschappelijk gerechtvaardigde opzet. De uiterlijke organisatie van de maatschappij immers is tot op zekere hoogte niet van absolute, doch slechts van historisch-juridische gelding. Ten aanzien van een belangrijk punt der maatschappelijke organisatie, de eigendomsverdeling, zegt Beijens: „Al wordt het als natuur-wettelijk-behoorlijk erkend, dat er op de hoogte van ons kultuurleven privaateigendom ook van grond en productiemiddelen bestaat, daarmee is volstrekt nog niet gezegd dat de actueel bestaande verdeling dier goederen evenzoo direct op natuurwettelijke aanwijzing berust. Juist het tegendeel is de werkelijkheid. De verdeling is daadwerkelijk doorgevoerd en door historische-concrete oorzaken en door positieve rechtsoorzaken“ ²⁾.

Aan de historie en de rechtsregels, immers door mensen voor een groot gedeelte gemaakt en door hun opvattingen beheerscht, ligt weer een beginsel ten grondslag. Tot dat beginsel moet men terug, wil een opzet volkomen logisch en wetenschappelijk verklarend zijn.

Privaat-eigendom, vrijheid van contract en dergelijke, liggen niet in dezelfde lijn als zelfverantwoordelijkheid; het verband is niet nevenschikkend, zooals uit de opsomming der schrijvers veelal schijnt. Er is niet privaat-eigendom en zelfverantwoordelijkheid, doch de mensch is zelfverantwoordelijk voor zijn economisch bestaan en

¹⁾ Dr. L. Pohle: Kapitalismus und Sozialismus, Leipzig-Berlin 1920, p. 6 en p. 60.

²⁾ Dr. J. Th. Beijens: Hoofdstukken uit de bijzondere ethiek I, Eigendomsrecht, Bussum 1917, p. 79—80.

daarom is of moet er zijn een zekere graad van privaat-eigendom en vrijheid van contract. Of van collectivistisch standpunt: een gemeenschapsgezag draagt de verantwoordelijkheid voor het economisch bestaan der individuen en daarom is of moet er zijn collectief eigendom en regeling door het gemeenschapsorgaan.

In de keuze van het standpunt ten opzichte van de verantwoordelijkheid ligt de bepaling van de houding ten opzichte van een individualistische of collectivistische organisatievorm. Deze keuze wordt niet alleen en — wellicht moet ik zeggen — zelfs niet in hoofdzaak bepaald door economische factoren doch door niet-economische. Ofschoon de werkelijkheid in de tegenwoordige, in principe individualistische, organisatie de consequentie van het beginsel niet tot het uiterste doorvoert, maar correcties aanbrengt, door den groei van het cultuurleven geeischt, is toch het beginsel nog steeds de economische zelfverantwoordelijkheid van het individu voor zich zelf en voor degenen, die van nature met hem zijn verbonden, de leden van het gezin.

Dat onder het begrip zelfverantwoordelijkheid niet alleen wordt opgenomen het individu zelf, maar ook zijn gezin, vindt zijn verklaring allereerst hierin, dat het gezin met hem tot zulk een eenheid is vergroeid, dat een scheiding niet kan worden gemaakt. De natuur, door den Schepper gewild, heeft de familie tot een wezenlijk bestanddeel der maatschappij gemaakt, een der cellen, waaruit zij, ook economisch gezien, is opgebouwd. Al berust de beteekenis van het gezin in eerste instantie op andere als economische factoren, deze zijn daarom toch niet onbelangrijk. Terecht zegt dan ook Philippovich: „Das Interesse an der Erhaltung der wirtschaftlichen Grundlagen der Familienexistenz und die Sorge um Erziehung und Zukunft der Kinder, um die Sicherung der sozialen Stellung und Abhängigkeit der Familie werden zu starke wirtschaftlichen Motiven“¹⁾. Behalve een prikkel, die het hoofd van het gezin en, wanneer deze daartoe in staat zijn, ook de leden, aanzet tot werken, is het gezin speciaal in het landbouwbedrijf en het middenstandsbedrijf, tevens een produceerende eenheid, een „Wirtschaftseinheit“ in den vollen zin. Het succes valt aan het gezin als zoodanig toe, de tegenslag treft deze eenheid evenzeer.

¹⁾ Dr. Eugen von Philippovich: Grundriss der Politischen Oekonomie I. Tübingen, 1919, p. 24.

Men kan dan ook in een individualistisch georganiseerde maatschappij inderdaad spreken van een economische zelfverantwoordelijkheid van het gezin. De gegeven definitie van zelfverantwoordelijkheid, die inhoudt, dat de mensch of de tot een eenheid geworden groep, die deze verantwoordelijkheid draagt, verplicht voor zijn handelingen op te komen en van deze de gevolgen zelf te dragen, zonder deze op een ander te kunnen afschuiven, is op het gezin als economische eenheid ten volle toepasselijk.

Wanneer derhalve het begrip economische zelfverantwoordelijkheid als kenmerk der individualistische organisatie niet zoozeer strikt persoonlijk moet worden genomen, als wel met betrekking tot een economische eenheid, die kan bestaan uit een persoon of uit meerdere vereenigde personen, dan komen naast het gezin nog andere en in vele opzichten nog belangrijker economische eenheden voor.

Deze eenheden zijn vooral de ondernemingen. In de individualistische maatschappijorganisatie zijn ook deze zelfverantwoordelijk, dragen als eenheid de voor- en nadeelen der eigen handelingen. Wanneer men dan ook deze organisatie teekent als de op private ondernemingen opgebouwde organisatie, omvat deze karakteriseering niet alleen het feit, dat de behoeftenvoorziening in de maatschappij geschiedt op initiatief dezer ondernemingen, maar tevens dat de gevolgen van dit initiatief voor haar verantwoording komen.

Hier openbaart zich echter tevens een verschil tusschen gezin en onderneming als economische eenheden en verantwoordelijkheidsdragers. Immers is het gezin als economische eenheid aan grenzen gebonden, welke grenzen worden gevormd door het aantal gezinsleden, (dat groeit door geboorte maar door ouderdom of zwakheid, sterfte of huwelijk van gezinsleden als economische eenheid vermindert) en door het beperkte familiekapitaal, de onderneming heeft een zoodanig expansievermogen, dat de grenzen zeer wijd worden uitgezet; zij krijgt iets onbepirks. De oorzaken van dit verschijnsel in de onderneming zullen in een volgend hoofdstuk worden uiteengezet.

Als gevolg van deze oorzaken, kan een onderneming zóo sterk groeien en zulke belangrijke plaats in het maatschappelijk geheel vervullen, dat met het kenmerk der economische zelfverantwoordelijkheid haar positie onvoldoende is geteekend. Een gezin en een

kleine onderneming zullen in den regel niet veel meer onheil aanrichten dan ze zelf dragen kunnen, en omwille van hun betrekkelijke onbelangrijkheid voor het geheel zal de gemeenschap zich ook niet geroepen achten om iets mee te dragen, om de gevolgen geheel of gedeeltelijk over te nemen.

Bij groote ondernemingen is de positie in het maatschappelijk geheel vaak zóó belangrijk, dat de gevolgen van haar daden veel verder strekken dan de onderneming en dat de gemeenschap het gedeelte van de gevolgen, dat de onderneming zelf niet meer dragen kan, dragen moet; dat dit gedeelte haar met of zonder haar wil op de schouders wordt geschoven. Het begrip zelfverantwoordelijkheid is dan nog wel toepasselijk, in zooverre de onderneming in eerste instantie de verantwoordelijkheid draagt, maar verliest toch veel van zijn beteekenis, doordat dit gedeelte vaak onbelangrijker is dan de gevolgen voor de gemeenschap. En dit is nog sterker, wanneer de gemeenschap zich genoodzaakt acht de onderneming in stand te houden, de gevolgen aldus voor gemeenschapsrekening nemend in den vorm van subsidie of andere ondersteuning. In de principeel nog wel aanwezige individualistische organisatie is dan in de werkelijkheid een collectivistische inslag gekomen.

Is de organisatie nu van dien aard, dat principeel de verantwoordelijkheid voor het economisch bestaan der enkelingen aan een gemeenschapsgezag wordt overgedragen, dan is de organisatie een collectivistische geworden. Dat in zulke maatschappij geen privaat-eigendom is, doch gemeenschapsbezit, dat er geen vrijheid kan zijn van ruilverkeer en contract, maar gebondenheid in het geheele economische leven, is weer het uiterlijk verschijnsel van het wezenskenmerk, dat is de gemeenschapsverantwoordelijkheid.

Zoo staan dan bij de economische maatschappijorganisatie twee ordenende beginselen principeel tegenover elkaar, het beginsel n.l. der economische zelfverantwoordelijkheid en het beginsel der gemeenschapsverantwoordelijkheid. Wat de geschiktheid tot ordening betreft, lijkt het tweede sterker dan het eerste: daár eenheid van leiding, gecentraliseerd bij de gemeenschap, die, door haar organen het geheel overziende, met beleid haar voor het geheel verantwoor-

delijke taak vervullen kan, hiër echter een toestand, die men, niet zonder bijbedoeling, anarchistisch noemt.

En toch is het ordebepalend element, gelegen in de economische zelfverantwoordelijkheid, sterker dan het ordebepalend element in de gemeenschapsverantwoordelijkheid. Immers economische zelfverantwoordelijkheid is in de natuur gegeven en het natuurlijke is sterker dan het kunstmatig gebouwde in de menselijke instellingen. Met inachtneming van hetgeen vroeger is opgemerkt, dat privaat-bezit het uiterlijk verschijnsel is, dat inhaerent is aan het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid, zoodat in het verschijnsel het beginsel kan gelezen worden, kan ik dan ook volledig instemmen met de woorden van Beijnsens: „Orde en regelmaat in het gemeenschapsleven zijn door het instituut van het privaatbezit meer verzekerd, scherper omlijnd en standvastiger dan in den collectivistischen staat. En na er op gewezen te hebben dat het instituut van het privaat-bezit „door de afdeeling en scheiding der bezittingen zelf reeds een ordening en inrichting is” en aldus „een grondslag voor een scherpe omlijning van rechten en plichten”, terwijl in het collectivistische stelsel, d.i. in het gemeenschappelijke bezit van grond en productiemiddelen geen enkele factor van sociale ordening gegeven is, waardoor in dat stelsel iets van een regeling voor alle onderdeelen van het samenleven moet worden gemaakt, besluit deze schrijver: „dat in het privaatbezit als instituut een natuurlijk en daarom zelfwerkend element, een grondslag van ordebepaling is gegeven; dat daarentegen in het collectivistische stelsel zoodanige grondslag geheel ontbreekt, terwijl daarin het eenig mogelijke ordemiddel, de positieve instelling en regeling, om voldoende te kunnen zijn menselijk-onmogelijke eischen stelt en allerlei kiemen van onrust en wanorde omvat”¹⁾.

Natuurlijk kan ook de maatschappij met de economische zelfverantwoordelijkheid niet aan zich zelf worden overgelaten: waar menschen zijn moeten ook regelingen zijn. Doch deze regelingen zijn niet zuiver kunstmatig maar, steunend op de in de individueele en sociale natuur gegeven en dus blijvende ordeningsfactoren, dienen zij ter concrete organisatie van de maatschappij.

¹⁾ Dr. J. Th. Beijnsens: Eigendomsrecht, p. 43—47.

Daar we ons in het vervolg uitsluitend zullen bezighouden met de maatschappij, die gedragen wordt door het beginsel der economische zelfverantwoordelijkheid, kunnen we als slot van deze paragraaf volstaan met een formuleering van den inhoud van het begrip der zelfverantwoordelijkheid. Terwille van de duidelijkheid zullen we dit zoowel negatief als positief trachten te omschrijven. Wanneer ik goed zie, is de inhoud als volgt:

1. positief: Iedere economische eenheid beslist zelfstandig of zij voor haar economisch bestaan zal zorgen en over de richting en de wijze, waarop zij dit bestaan zal vinden en behouden.
negatief: niet een buiten en boven deze economische eenheid staand gemeenschapsorgaan verplicht de economische eenheden tot die zorg voor het economisch bestaan of verschafft dit bestaan noch ook geeft dat orgaan richting of wijze aan, waarop de economische eenheid dit bestaan zal vinden en behouden.
2. positief: Zoowel de goede als de slechte resultaten van deze zelfstandige beslissing worden door de economische eenheid zelf gedragen.
negatief: De economische eenheid heeft uit dien hoofde geen recht op steun van gemeenschapswege bij slechte resultaten, noch ook den plicht tot geheelen of gedeeltelijken afstand der gunstige resultaten aan de gemeenschap.
3. positief: Daar het middel om op ordelijke wijze economisch bestaan te verwerven in de maatschappij bestaat in het medewerken in de behoeftenvoorziening van de andere leden der gemeenschap, beslissen de economische eenheden zelfstandig over de richting en de wijze dier behoeftenvoorziening.
negatief: Niet een gemeenschapsgezag bepaalt de richting en de wijze der behoeftenvoorziening van de gemeenschap.

De twee eerste onderdeelen van den begripsinhoud gelden voor elken vorm van individualistische organisatie, terwijl het laatste onderdeel slechts toepasselijk is op de maatschappijorganisatie met arbeidsverdeeling en in beteekenis groeit naargelang de arbeidsverdeling grooter is. Het behoeft wel geen betoog, dat dit deel in de huidige maatschappij wel zeer belangrijk is. Juist die eigenaardige

en zeer uitgebreide arbeidsverdeling van onze maatschappij, die de zorg voor het eigen economisch bestaan der economische eenheden zoo nauw heeft verbonden met het economisch bestaan van de andere en van de geheele gemeenschap, is oorzaak dat naast de zelfverantwoordelijkheid optreedt een onderlinge medeverantwoordelijkheid voor het economisch bestaan van het geheel en zijn deelen, waarover meer in de volgende paragraaf.

§ 3. ZELFVERANTWOORDELIJKHEID EN ONDERLINGE MEDEVERANTWOORDELIJKHEID.

De onderlinge medeverantwoordelijkheid vloeit voort uit het feit, dat de behoeftenvoorziening is gebaseerd op een stelsel van arbeidsverdeling, waarbij niet ieder meer in staat is om al hetgeen noodig is voor een behoeftenvoorziening zelf te vervaardigen, maar voor een overgroo. deel aangewezen is op de werkzaamheid van anderen. Door dat feit is iedere economische eenheid voor haar eigen economisch bestaan afhankelijk geworden van de andere economische eenheden, zoodat voor alle, maar vooral voor de kleinere, ^{eenheden} de mogelijkheid de economische zelfverantwoordelijkheid ten volle te dragen afhankelijk is van de handelingen van de andere m.a.w. de andere zijn medeverantwoordelijk. Hier staan we voor het belangrijke moment, waarop het individu de gemeenschap raakt en omgekeerd, een moment, dat belangrijker is naargelang het individu minder zelfstandig is en meer afhankelijk in zijn behoeftenvoorziening van anderen.

Ongetwijfeld is die afhankelijkheid in de verschillende stadia der economische organisatie van de maatschappij niet altijd even groot en doen de problemen, die het aanrakingspunt van individu en gemeenschap oproept, zich niet altijd even sterk voor. Dat de ontwikkeling der economische organisatie, deze afhankelijkheid steeds grooter heeft doen worden, valt niet te ontkennen, evenmin als de tendenz tot een nog steeds groeiende afhankelijkheid. Op sommige punten heeft dit verschijnsel er reeds toe geleid dat de gemeenschap bedrijven aan zich heeft getrokken, uit de overweging, dat het veiliger was van de gemeenschap of hare organen afhankelijk te zijn, dan

van niet door de gemeenschap geleide economische eenheden. Men oordeelde dat de verantwoordelijkheid in de positie beter zou worden gevoeld door de gemeenschap, dan door de economische eenheden afzonderlijk. De collectivistische stelsels, die niet enkel bij uitzondering, maar als regel, de economische eenheden haar verantwoordelijkheid willen ontnemen en deze willen overdragen aan de gemeenschap, zijn in hun wezen gebaseerd op wantrouwen tegenover de economische eenheden, die geacht worden onwillig of onmachtig te zijn die groeiende verantwoordelijkheid te dragen.

Het blijft echter zeer de vraag, of de gemeenschap wel in staat zal zijn de verantwoordelijkheid te dragen, waartoe men de economische eenheden niet langer in staat acht. Het is een zorgwekkend probleem en het standpunt dat men daartegenover inneemt wordt behalve door het principieele punt, dat in de vorige paragraaf werd gememoreerd, sterk beheerscht door den kijk, dien men heeft op het bewustzijn van medeverantwoordelijkheid van de leiders dier economische eenheden, een factor die voor zuiver verstandelijke redenering niet wel vatbaar is en op sterk persoonlijke motieven berust. Dit vraagstuk is hier echter niet aan de orde.

Al moge het juist zijn, dat in het eene stadium van economische organisatie het aanrakingspunt tusschen individu en gemeenschap nauwer wordt gevoeld dan in het andere, aanwezig is het steeds, omdat het gegrond is op de natuur van den mensch, die sociaal is van aard, dat is: afhankelijk van anderen.

De sociale natuur speelt uiteraard een rol op elk gebied van het menscheijk leven; de economische zijde heeft hier echter uitsluitend de aandacht. Er is veel over getwist wat primair is, de individueele of de sociale kant in den mensch. Het gaat echter, althans in de economische orde, minder om het primaatschap dan wel om de erkenning dat in de huidige economische organisatie de sociale zijde wel zeer scherp op den voorgrond treedt. Het geheel van deze organisatie overziende, is het wel zeer duidelijk, dat de verschillende economische eenheden een collectieve verantwoordelijkheid dragen voor de welvaart.

De vraag is echter, welk deel aan ieder moet worden toegerekend. Daar de economische eenheden bestaan uit producenten en consumenten, niet zóó onderscheiden natuurlijk, dat de eene groep uitslui-

tend produceert en de andere consumeert, maar dat beide nu eens als producent, dan weer als consument optreden, wordt de vraag: welke is de verantwoordelijkheid van ieder dier groepen?

Met voorbijgaan van de verantwoordelijkheid van den consument, die een vraagstuk vormt op zich zelf, bepalen we ons tot de verantwoordelijkheid van den producent, die ten slotte toch de meest actieve en meest waarneembare factor is in het proces, dat de richting der behoeftenvoorziening bepaalt.

Het begrip producent is echter ook nog samengesteld. Deze immers treedt ons in de tegenwoordige maatschappij niet meer tegemoet als een persoon, doch als een tot eenheid geworden agglomeraat van personen of van groepen van personen: de onderneming, terwijl in de trust- en kartelorganisatie ook de ondernemingen nog tot een min of meer hechte eenheid zijn vergroeid.

Op het eerste oog zou men dan ook geneigd zijn om van een ondernemingsverantwoordelijkheid te spreken. Dit echter zou onjuist zijn en onvolledig. Want verantwoordelijkheid is een begrip, dat niet los kan worden gemaakt van persoonlijkheid. Wanneer men de uitdrukking althans niet betreft op de personen, die een onderneming samenstellen, kan men niet van een ondernemingsverantwoordelijkheid spreken. Wil deze zeggingswijze beteekenis hebben, dan moet ze derhalve op die personen betrokken worden. En aangezien in de onderneming meerdere groepen van personen goed te onderscheiden zijn in hun functie en positie, als ondernemers-leiders, kapitaalverschaffers en arbeiders, is het noodzakelijk na te gaan, in hoeverre elk dezer groepen verantwoordelijkheid draagt. Maar zelfs al zou men met deze correctie spreken van ondernemingsverantwoordelijkheid, dan was toch het vraagstuk der verantwoordelijkheid onvolledig gesteld. Immers dan kon alleen worden gezien de verantwoordelijkheid van de onderneming als eenheid ten opzichte van de gemeenschap, in wier behoeften zij voorziet, terwijl toch ook in de onderneming zelf tusschen de daarin vereenigde en samenwerkende personen een verhouding bestaat, die een verantwoordelijkheid insluit.

§ 4. UITGANGSPUNT EN GEDACHTENGANG VAN DE VOLGENDE BESCHOUWINGEN.

Het is een niet te miskennen feit, dat de ontwikkeling in het moderne bedrijfsleven, (dat gekenmerkt is door de zelfstandigwording der onderneming en het losmaken van den persoonlijken band tusschen onderneming en persoon) aan de vraag, wie de verantwoordelijke persoon is in de onderneming, wie derhalve de verantwoordelijkheid draagt voor de ondernemingsdaden, zóó belangrijk voor de maatschappelijke behoeftenvoorziening, en wie ten slotte de gevolgen van deze daden heeft te aanvaarden, een nieuw karakter heeft gegeven. Want is in de éénpersoons-onderneming in haar meest eenvoudigen vorm, waarin alle functies in één hand zijn vereenigd, de verantwoordelijke persoon van zelf aangewezen, in de typisch moderne onderneming met haar splitsing van functies, van initiatief en leiding, kapitaalverschaffing en arbeid is het antwoord op de vraag naar de verantwoordelijkheid niet zoo eenvoudig.

De principieele gronden ter beantwoording van deze vraag zullen moeten worden gevonden in de functies, die door de onderscheiden personen of groepen van personen worden vervuld.

Voor de bepaling van deze functies kan men nu niet genoegen nemen met een bestaande opvatting in de praktijk, die immers langzamer groeit dan de verschijnselen. Want de opvatting komt van menschen, die nog vastzitten aan denkwijzen, die gebonden zijn aan het verleden, waarvan in het heden misschien nog wel de vorm, maar niet meer het wezen aanwezig is. Dit verschijnsel is zóó algemeen, dat het geen nadere verduidelijking en argumentering behoeft.

Een objectieve beschouwing der typisch moderne onderneming, tot welken rang — het zij nu reeds uitdrukkelijk gezegd — nog niet elke onderneming is gegroeid, noch ook groeien zal, kan de norm geven, waaruit in logische deductie de bepaling der functies en de daaraan aansluitende verantwoordelijkheid worden afgeleid. Aan de typeering der moderne onderneming zal derhalve allereerst alle aandacht moeten worden geschonken. Zie ik deze verkeerd, dan verliezen de conclusies, als zoodanig, ook haar waarde. Zie ik deze echter goed en zijn de conclusies juist getrokken, dan zijn de afwijkingen, die de

werkelijkheid ten aanzien van deze conclusies te zien geeft, ofwel logische fouten van de praktijk, voortvloeiende uit onvoldoende beredeneering, ofwel bewuste afwijkingen op grond van de meening, dat de logisch als juist erkende conclusies stuiten op praktische onuitvoerbaarheid of dat de doorvoering daarvan een nadeel zou betekenen voor het bereiken van het ondernemingsdoel in de gegeven maatschappelijke ordening, een benadeeling m.a.w. van de welvaart, zóó zwaar, dat daarvoor de praktische verwezenlijking dier conclusies wijken moet.

Met deze afwijkingen houden de volgende beschouwingen zich niet bezig: ze blijven zuiver principieel van aard. Haar betekenissen zie ik dan hierin, dat het bij de beoordeeling van de eventuele gevolgen voor de welvaart, die gepaard gaan met de doorvoering van bepaalde maatregelen, niet onverschillig is of deze maatregelen voorgesteld worden op grond van een bloote wenschelijkheid zonder meer, dan wel hunne motiveering hebben in een economische realiteit, de moderne onderneming.

Ten aanzien van het hier te behandelen verantwoordelijkheidsvraagstuk, geldt daarenboven nog een andere reden, die de hier gevolgde beschouwingwijze rechtvaardigt. En deze is, dat, waar de verantwoordelijkheid in de natuur van den mensch is gegrond, het reeds a priori aannemelijk is, dat uit de verantwoordelijkheid principieele eischen voortvloeien, die met een economische-doelmatigheids-redeneering niet aan een kant kunnen worden gezet.

Na deze vooropstelling is dan allereerst aan de orde de poging om de moderne onderneming in haar wezenlijke karaktertrekken te beschouwen en aan te geven, waarin zij verschilt van de persoonlijke onderneming.

Wanneer deze grondslag voor de verdere beschouwingen is gelegd, kan het derde hoofdstuk de principieele gronden der verantwoordelijkheid van de in de onderneming samenwerkende personen of groepen van personen behandelen. Daarvoor zal noodig zijn de positie en functie dier personen in het ondernemingskader te bepalen.

Het laatste hoofdstuk houdt zich dan nog bezig met enkele belangrijke pogingen tot beperking of afschuiving van de verantwoordelijkheid voor de gevolgen met de positie in de onderneming verbonden.

HOOFDSTUK II.

DE MODERNE ONDERNEMING.

Alvorens de verantwoordelijkheid te kunnen bespreken van dien groep, dien we samenvattend den producent noemden, en die bestaat uit arbeiders, kapitaalverschaffers en ondernemers, is het noodig eerst aandacht te schenken aan die eenheid, waarin de in de productie samenwerkende personen ons tegemoet treden: de onderneming. De eerste vraag is wat onder onderneming moet worden verstaan.

Onder de verschillende — hoewel niet belangrijk van elkaar afwijkende — definities is die van Passow: „eine selbständige Erwerbswirtschaft (Erwerbsgeschäft)”¹⁾ wel de meest algemeene. Twee kenmerken waar het op aan komt: de zelfstandigheid en het winststreven worden er in naar voren gebracht.

Dank aan haar algemeenheid is deze begripsbepaling toepasselijk niet alleen op elke afzonderlijke onderneming, zoowel die, welke op bestelling als die, welke voor de markt werkt, hetzij groot of klein, maar ook op het complex van ondernemingen, die in een concern, trust of kartel zijn samengebracht. Met die uitbreiding zijner definitie ook tot de ondernemingscomplexen zal Passow het, blijkens zijn beschouwingen over het concern, niet eens zijn. De gronden echter waarop hij tegen die uitbreiding bezwaren maakt zijn meer van formeel-juridischen, dan van reëel-economischen aard.

De meening van Isay, die van oordeel is, dat bij de hoogere kartelvormen van een (complexe) onderneming kan gesproken worden, lijkt me volkomen juist. Terecht zegt hij, dat men van het wezen dezer lichamen slechts een zeer oppervlakkig beeld geeft, wanneer men daarin niets anders ziet „als eine Reihe von obligatorischen Verträgen”. „In Wahrheit bilden auch hier wieder die ver-

¹⁾ Richard Passow: Betrieb, Unternehmung, Konzern, Jena 1925, p. 42.

einigten Unternehmungen in ihrer Gesamtheit einen Organismus. ...Die kartellierten Unternehmer sind zwar Herren im eigenen Hause (auch das bloß in gewissen Grenzen), nach auszen aber treten sie nur als kompakte Masse auf und der einzelne Unternehmer verschwindet hinter dem Syndikat, das für ihn handelt und abschlieszt" ¹⁾). Op de nog straffere trustorganisatie zijn deze woorden a fortiori toepasselijk. Bij minder straffe organisatie van ondernemingen zal men in ieder geval afzonderlijk hebben te beoordeelen, of het ondernemingsbegrip op het complex toepasselijk is.

Als eerste kenmerk van de onderneming in den juist genoemden, uitgebreiden zin is aangegeven: hare zelfstandigheid. Naast den natuurlijke persoon, naast het gezin ontstaat een organisme, een eenheid met een eigen doel en eigen middelen. De natuurlijke personen, die de onderneming in het leven hebben geroepen en houden, hebben ongetwijfeld het doel geconcipieerd en de middelen ter bereiking aangegeven en vastgesteld.

Maar eenmaal zoover, eenmaal geprojecteerd buiten het subject, wordt het gestelde doel en de daarvoor geeigende organisatie geobjectiveerd en belichaamd in een eigen zelfstandigheid. Dit is geheel in tegenstelling met de familiehuishouding, waar doel en middel en de geheele organisatie van het doelbewuste streven met den persoon is verbonden als een persoonlijke daad en geen ander leven heeft als het subjectieve in dien persoon. Met den persoon is dit doelbewuste streven ontstaan, met hem ontwikkelt het zich, met hem verandert het, met hem verdwijnt het.

In de onderneming echter wordt een eigen leven geleid, dat, eenmaal bestaande, met den persoon die het leven gaf, niet behoeft te verdwijnen of te veranderen. De scheiding tusschen het persoonlijke leven en het ondernemingsleven is niet uitsluitend van juridischen of boekhoudkundigen aard. Het is niet enkel een vermogensscheiding, maar men zou, zij het dan natuurlijk niet in al te letterlijken zin, kunnen spreken van een scheiding in levensbeschouwing en waardeering. Want elk zelfstandig leven heeft een eigen doel, heeft een streving naar eigen bestaan en eigen ontwikkeling.

¹⁾ Aangehaald bij R. Passow o.c. p. 121 noot.

Het groeien van de onderneming tot een eigen zelfstandigheid, waarvan nog slechts de aanzet aanwezig is in de kleinere ondernemingen, heeft pas sterk de aandacht getrokken bij de grootere ondernemingen. De reden daarvan ligt voor de hand. De kleinere onderneming toch is nog gemakkelijk te hanteeren door de personen, die haar samenstellen, vooral, wanneer dat aantal gering is. Wanneer de bestuurder der onderneming tegelijk is de kapitaaleigenaar en betrekkelijk weinig arbeiders in zijn dienst heeft, is de verbinding tusschen persoon en onderneming zoo nauw, dat de onderneming nog niet een geheel eigen zelfstandigheid heeft gekregen. De scheiding tusschen onderneming en persoon is daar nog hoofdzakelijk een „rechnungsmässige”, een boekhoudkundige. 't Is meer een logische onderscheiding dan een reële scheiding, en zooals elke onderscheiding, die niet op een werkelijke scheiding berust, vrij moeilijk te maken.

Er is mij meer door oudere leeraren verteld, dat het bij de opkomst der zgn. zaaktheorie bij het boekhouden vrij moeilijk was, om de leerlingen tot een goede onderscheiding te brengen tusschen de onderneming en het zgn. aansprakelijk hoofd, dat dan altijd werd gedacht als de kapitaaleigenaar. In eigen onderwijspraktijk is mij van die moeilijkheid nooit veel gebleken. Als ik dit verschijnsel verklaren moest, zou ik als belangrijkste grond wel durven aan te wijzen het feit, dat de leerlingen van den tegenwoordigen tijd speciaal in het groote aantal naamlooze vennootschappen zooveel voorbeelden hebben van een werkelijke scheiding tusschen de onderneming en den privé-persoon, dat de logische onderscheiding geen moeilijkheid meer veroorzaakt.

Het verschijnen van de onderneming in het karakteriseerende kleed van den niet persoonlijken rechtsvorm heeft het inzicht in de gegroeide eigen zelfstandigheid der onderneming verhelderd. Maar ook niet meer dan dat. 't Lijkt me dan ook een radicale omkeering van de juiste orde als Sombart meent dat „Unternehmer und Unternehmung durch die doppelte Buchführung voneinander getrennt (werden)”¹⁾. De dubbele boekhouding heeft de onderneming geen zelfstandig leven gegeven, maar de logische gedachtengang,

¹⁾ Werner Sombart: Die Entstehung der kapitalistischen Unternehmung. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, B. XLI, p. 323.

die in dit systeem is gelegen, heeft reeds twee begrippen onderscheiden voordat de werkelijke scheiding was voltrokken. Hoe zich uit een zuiver logische onderscheiding een werkelijke scheiding; hoe zich uit een voorstelling, een gedachtebeeld, een werkelijke zelfstandigheid, zooals we die waarnemen in, wat Sombart noemt, de kapitalistische onderneming heeft ontwikkeld, vermag ik niet in te zien.

Immers de zelfstandigheid der onderneming, zooals we die in den tegenwoordigen tijd kennen, is meer dan denkbeeldig, ze is werkelijkheid. Sombarts uiteenzettingen maken op meerdere plaatsen den indruk, dat hij de denk- en de zijnsorde niet zuiver uit elkaar houdt. Dit blijkt ook hieruit, dat hij naast de *Geschäftstechnik* d.i. de boekhouding, ook de jurisprudentie, d.i. de rechtsvorm, waarin de onderneming zich voordoet, als een oorzaak aanwijst van het zelfstandigworden der onderneming¹⁾. De rechtsvorm doet echter niet meer dan constateeren, dat er een zelfstandigheid is, die gegoten of gekleed in eigen vorm, beter als zoodanig te onderscheiden is, dan wanneer ze opgaat in den natuurlijke persoon. Vooral de naamlooze vennootschapsvorm, die aan de onderneming naast een economisch eigen leven een juridisch eigen leven geeft, heeft de zelfstandigheid der onderneming geaccentueerd. Naast de andere rechtsvormen verpersoonlijkt de naamlooze vennootschapsvorm het meest de eigen, van den natuurlijke persoon onderscheiden en gescheiden zelfstandigheid van de onderneming en is diensgevolge eigenlijk ook alleen de passende vorm voor die onderneming, waar de scheiding definitief is voltrokken.

Hierop zal nog nader worden teruggekomen in verband met de geweldige toename der naamlooze vennootschap als rechtsvorm van ondernemingen, voor wie dit kleed meer maskeradepak dan ambtskleedij is geworden. Want ook bij vele ondernemingen is onderneming en natuurlijke persoon nog niet tot een wezenlijke scheiding geworden in de werkelijkheid en gaat achter het kleed, dat een werkelijke scheiding manifesteert, slechts een logische onderscheiding schuil. En wie de verantwoordelijkheid wil bepalen, mag bij zuivere gedachtenconstruc-

¹⁾ o.c. p. 303.

ties en uiterlijken schijn niet stilstaan, doch moet doordringen tot de werkelijkheid¹⁾.

Is bij de kleine onderneming nog geen sprake van een volgroeide eigen zelfstandigheid, gebonden als zij is aan het leven en het vermogen van zeer bepaalde personen, de aanzet tot een losmaking, tot zelfstandigwording is echter gegeven. De „zaak” begint ook daar reeds eischen te stellen en belangen te hebben, die zich met de strikt persoonlijke belangen niet steeds laten vereenigen.

Nog sterker wordt dit verschijnsel, wanneer, in plaats van één natuurlijk persoon, meerdere personen met zeggenschap optreden. In de kleinere ondernemingen zal de macht der arbeiders in den regel nog gering zijn. Het zeggenschap zal hier worden uitgeoefend door de gezamenlijke beheerende eigenaars in de firma of, reeds in de eenmansonderneming, door een financierende bank. De scheiding, vaak zelfs tot tegenstelling geworden, tusschen de onderneming en de samenwerkende personen treedt hier reeds scherper naar voren, om ten slotte volledig te worden in de groote ondernemingen of ondernemingscomplexen, waar het ondernemingsleven zoo is volgroeid, dat het zich niet meer dekt met de in de onderneming georganiseerde personen of groepen van personen.

Een tweede reden waarom het verschijnsel van de substantieering der onderneming pas bij een zekere grootte van de onderneming de aandacht trekt, ligt op maatschappelijk terrein. Immers de kleine onderneming is in het totaal van ondernemingen in de maatschappij individueel van vrij gering belang; haar leven trekt daarom de belangstelling niet. Zoodra echter de onderneming, hetzij individueel, hetzij in vereeniging met andere in een super-onderneming als kartel of trust, tot een voor de maatschappelijke behoeftenvoorziening belangrijke eenheid is gegroeid, worden haar leven en hare levensverschijnselen in het middenpunt der belangstelling getrokken. De uitgebreide literatuur der latere jaren en het ontstaan van een nieuwen tak van wetenschap als de bedrijfshuishoudkunde zijn van deze ver-

¹⁾ Ofschoon, zoowel in spraakgebruik als in de literatuur naamlooze vennootschap en moderne onderneming als synoniemen worden gebruikt, acht ik dat gebruik een vermenging van vorm en wezen, die moet vermeden worden.

meerderde belangstelling het bewijs, evenzeer als de bemoeiingen van den wetgever met het bedrijfsleven.

Deze substantieering is niet een verschijnsel, dat alleen bij de onderneming wordt waargenomen en dat dus ook niet behoeft te worden verklaard door specifiek in het bedrijfsleven aanwezige oorzaken. Niet het winststreven of de behoefte resultaten te becijferen heeft deze zelfstandigheid tot leven gewekt, want het verschijnsel is evenzeer waar te nemen bij instellingen, bij welke de winstgedachte is uitgesloten. Elke collectiviteit, ze moge staat of gemeente, stichting, vereeniging of onderneming heeten, streeft naar een eigen zelfstandig, van de individuen als zoodanig onafhankelijk bestaan, met eigen doel, eigen wetten en levensnormen, strevend zich zelf te handhaven niet alleen tegenover andere collectiviteiten, maar ook tegenover de in het verband levende individualiteiten. Er is een collectief levens-egoïsme, dat iets anders is als de optelsom van de individueele egoïsmen.

En als er eenmaal een dergelijke zelfstandigheid in het leven is geroepen met een eigen leven en eigen doel, kunnen er tegenstellingen komen tusschen het instellingsleven en -doel en het persoonlijke leven en doel. Dit komt hiervandaan, dat een van de personen losgemaakt leven door andere, vooral meer rationeele wetten wordt beheerscht, dan het op tal van irrationeele factoren berustende persoonlijk leven. De motieven, die een persoon drijven, worden door hem beleefd met een eigen individueel menschelijken geest, dragen een eigen individueel menschelijk karakter. Doch de drijfveeren en de handelingen van een zelfstandig geworden, dus niet meer strikt persoonlijk, organisme krijgen een onpersoonlijken, zakelijken geest.

Welke gevolgen hiermee verbonden zijn, kan men goed waarnemen, wanneer men het motief van winststreven en de op dit doel gerichte handelingen nader beschouwt. Het woord winststreven, op zich zelf even onschuldig als natuurlijk, heeft in het spraakgebruik een zeer praegnante, vrij ongunstige beteekenis gekregen. Het wordt in tegenstelling gebracht met wat genoemd wordt: het beginsel van behoeftenbevrediging. Het laatste wordt dan als het kenmerk der middeleeuwsche maatschappij aangeduid, terwijl het beginsel van de winststrevende tegenwoordige maatschappij zou typeeren. Afgezien nog van het be-

zwaar, dat de middeleeuwen ook economisch, zoowel naar plaats als tijd, een veel te gedifferentieerd karakter vertoonen, om haar met één woord te karakteriseeren, is er evenzeer bezwaar tegen de gemaakte tegenstelling. Als zoodanig is er tusschen deze beginselen geen tegenstelling. Ware dit zoo, dan zou de winststreving, in welken vorm ook, zoowel maatschappelijk als zedelijk geoordeeld zijn.

Men kan het principe van behoeftenvoorziening van tweeërlei standpunt bezien, n.l. dat ieder in staat is zijn eigen bevredigingsmiddelen te produceeren, of dat dit niet het geval is en de totale behoeftenbevrediging moet worden bereikt door een samenwerkende arbeidsverdeling. In het eerste geval zal de overtuiging, dat het resultaat groter zal zijn dan de opoffering, die men zich moet getroosten, den doorslag geven om tot de productie over te gaan. Er is dus streving naar een overschot d.i. winst. In het tweede geval zal het verkrijgen van een overschot evenzeer het doel zijn, alleen met dit verschil, dat het overschot zich in den regel zal voordoen in den vorm van geld.

Een wezenlijk verschil kan ik in dit streven naar overschot boven het opgeofferde in het eene en het andere geval niet ontdekken. Wanneer men dan ook een tegenstelling tusschen de genoemde beginselen wil maken, bedoelt men met winststreving een streven, dat alleen bedacht is op geldoverschotten, in het onbepaalde opgevoerd, zoodat niet meer de drijfveer is een redelijke behoeftenbevrediging door de producenten uit dat overschot te verkrijgen, terwijl tevens de behoeftenvoorziening van de maatschappij slechts in zooverre wordt nagestreefd, als deze met het streven naar winst in overeenstemming is te brengen, zoodat de winst het doel is, waaraan desnoods de behoeftenvoorziening der maatschappij wordt opgeofferd. „Fiat quæstus pereat mundus”, heeft Sombart dit eens geformuleerd, meer be-
De radicale Veblen formuleert het aldus: „Its end and aim is not productive work, but profitable business; and its corporate activities are not in the nature of workmanship, but of salesmanship, New York 1923, Absentee Ownership, p. 83.

De tegenstelling zou dan ook beter zijn geformuleerd, wanneer men tegenover elkaar stelde niet behoeftenbevrediging en winststreving, die

¹⁾ De radicale Veblen formuleert het aldus: „Its end and aim is not productive work, but profitable business; and its corporate activities are not in the nature of workmanship, but of salesmanship, New York 1923, Absentee Ownership, p. 83.

immers principieel geen tegenstelling zijn, maar de winststreving als prikkel en de winststreving als zelfstandig doel.

Zoolang de organisatie der economische werkzaamheid zich dekt met den natuurlijken persoon, is de winststreving een prikkel en eigenschap van diens natuur, door deze dus bepaald en begrensd. Is het hongergevoel een prikkel, die den mensch helpt om zijn lichamelijk leven te onderhouden, de winstneiging is een prikkel, die hem aanzet voor zijn economisch bestaan te zorgen, dit in stand te houden en, daar dit hooger kan worden opgevoerd, ook ruimer te maken. Daar het economisch bestaan een der grondslagen is, waarop het maatschappelijk aanzien is opgebouwd en de behoefte aan een eervolle positie in het maatschappelijk geheel verder uitzetbaar is dan fysieke behoefte, krijgt het winststreven een vrij groote elasticiteit. De macht van het geld, uit winsten verkregen, is echter in een samenleving, waar de economische werkzaamheid nog niet tot een zelfstandige organisatie, een onderneming, is uitgegroeid, beperkt. Immers macht verwerven in andere ondernemingen is dan uitgesloten, althans zeer beperkt, n.l. alleen op basis van persoonlijke geldleeningen. En daarnaast zijn de andere grondslagen van de maatschappelijke standing, als geboorte, ambt, cultuurele ontwikkeling, die met geld niet te koop zijn, remmen, die een onbeperkt opstijgen van de geldmacht beletten.

Het winststreven is door al die factoren beperkt en is slechts in weinige abnormale gevallen onverzadigbaar te noemen. De irrationeele factoren beletten een rationeel, onafgebroken en consequent opwaarts-streven. Zoodra echter de economische werkzaamheid in de onderneming een eigen zelfstandig leven is gaan leiden, verandert de winststreving van aard. Van persoonlijke prikkel en eigenschap van het subject wordt het streven naar winst het wezen van het ondernemingsorganisme. Immers de onderneming streeft naar eigen behoud niet alleen en voortdurende reproductie op denzelfden basis, maar in haar zit de drang naar steeds grooter worden, naar uitbreiding. Wil zij in een dynamische maatschappij haar relatieve positie handhaven, dan is zij genoodzaakt te groeien. In plaats van de verzadigbare persoonlijke be-

hoeften treden de onverzadigbare imperialistische ondernemingsbehoeften.

Dat eischt reproductie met overschotten, die onder den invloed van bekende economische wetten de neiging hebben tot stijging. Het maken van een overschot is de maatstaf niet alleen om het economisch bestaansrecht te meten, maar tevens het levensdoel. Losgemaakt van elke rem, kan dat winststreven nu tot het oneindige stijgen, praktisch alleen gebonden door de technische mogelijkheid.

In het middenpunt van alle werkzaamheid staat nu het zakelijk vermogen: „dessen Vermehrung, also die Erzielung von Gewinn, ist Ausgangspunkt und Endziel aller wirtschaftlichen Tätigkeit“¹⁾). Dat is tevens de eenige maatstaf, waaraan de beteekenis en ontwikkeling van het eigen bestaan kan worden gemeten. Het aantoonen van de behaalde winst wordt door de bedrijfshuishoudkundigen als hoofddoel, door velen zelfs als eenig doel van de balans beschouwd.

Ongetwijfeld is het behaalde resultaat ook voor den natuurlijke persoon een maatstaf om zijn economische werkzaamheid te meten, maar niet de eenige. Persoonlijke overwegingen, ook van niet economischen aard, kunnen dit resultaat interpreteren. De zelfstandige en zakelijke eenheid kent echter als zoodanig geen persoonlijke overwegingen. Het resultaat is er of is er niet en daarmee is over haar leven en gedragingen in de afgelopen periode het oordeel geveld. Bij de zgn. publieke ondernemingen moge het resultaat nog niet de eenige maatstaf zijn, die beslist, de neiging om daaraan toch een groote waarde toe te kennen is onmiskenbaar aanwezig. Alles in de onderneming wordt er nu op ingesteld, om het resultaat te bereiken. Het persoonlijk ideaal wijkt voor het zakelijke, elke andere waarde als de rentabiliteitswaarde heeft geen beteekenis.

Wanneer deze doelstelling zuiver consequent wordt nagestreefd, kan het niet anders of het geheele plan der werkzaamheid in de onderneming moet daarvan het kenmerk dragen. Het doel drukt daarop het zegel van het onpersoonlijke, het rationeele, het berekende, dat van zulk een ijzeren en harde logica getuigt, dat

¹⁾ W. Sombart: Prinzipielle Eigenart des modernen Kapitalismus. Grundriss der Sozialökonomik Abt. IV. Teil I, Tübingen 1925, p. 5.

het beangstigt. Vrij van traditionalisme, dat immers aan het persoonlijke kleeft, wordt alles tot de uiterste finesses doordacht, dat èn de beschouwer èn degene, die in dit systeem moet werken, er bang van wordt.

De Vereenigde Staten van Amerika geven van dit soort ondernemingen wel het zuiverste type. Een nieuw land zonder traditie, dat de zuiverste cultuurbodem is kunnen worden van het rationeele ondernemingsbeheer. In vergelijking met de Amerikaansche onderneming is de Europeesche, die zooveel vaster zit aan personen en traditie, veel zwakker in rationeelen opbouw. Alleen de nieuwe ondernemingen, die geen band hebben met het verleden, die niet zijn gegroeid uit oorspronkelijk persoonlijk verband, maar als onpersoonlijk zijn geboren, dragen het Amerikaansch cachet. En daar, waar het onpersoonlijk karakter het sterkst is, is de aansluiting van ondernemingen in kartel en trust het gemakkelijkst. Het onpersoonlijke is genivelleerd in belangen en strevingen, en aaneensluiting brengt geen nieuwe ongewone sfeer, maar slechts voortzetting en vervolmaking van de reeds in de afzonderlijke onderneming gevolgde regels, doortrekking in rechte lijn van het reeds aangezette beginsel. Doch waar persoonlijkheden tot aansluiting moeten worden bewogen, zijn de irrationeele elementen, die verscheiden zijn, juist de hinderpalen, die deze moeilijk maken en soms zelfs beletten. De persoonlijkheid wordt uit haar eigen sfeer in de onpersoonlijke overgebracht. En dat kost wringen en moeite.

Aangenomen dat de onderneming tot een zelfstandigheid is gegroeid, wier wezen is streven naar eigen bestaan, dat is streven naar winst, is dan de door Sombart gegeven leus: *fiat quaestus, pereat mundus* niet de juiste weergave van de situatie?

We zouden hier kunnen wijzen op de gevolgen van de neiging van Sombart tot schematiseeren en typeeren. Hier wordt bovenstaande leus echter genomen los van deze neiging, daar ze tevens weergeeft de meening van meerderen, die de ontwikkeling van het moderne bedrijfsleven niet zonder zorg gadeslaan. Het onmiddellijk en dientengevolge zich sterk opdringende en naar voren tredende doel van de onderneming is winst maken. Doch dit kan niet worden bereikt, indien het niet ondergeordend is

aan een ander, de behoeftenvoorziening der maatschappij. De fout in Sombarts leus ligt in de vervanging van justitia door quaestus. Gerechtigheid staat in haar absolute gelding boven de maatschappij en kan als een zuil te midden van de ruïnes blijven staan. Maar de winst, als geldoverschot, zit vastgegroeid met de maatschappij en ze valt noodzakelijkerwijze met deze.

De onderneming is buiten de maatschappij eenvoudig ondenkbaar: ze is te voorschijn geroepen door den economischen gemeenschapsnood, die op een zeker punt zóo groot en zóo gevarieerd is, dat het niet mogelijk is, dat ieders eigen huishouding daarin voorziet. En of die onderneming nu nog aan de zelfstandigheid van een persoon is gebonden of onpersoonlijk-zelfstandig is geworden, verandert aan die relatie tusschen onderneming en maatschappij niets. Voorziening in den gemeenschapsnood is de laatste doelloorzaak van de onderneming, waarvan haar eigen bestaan afhankelijk is en waaraan zij ondergeordend moet blijven op gevaar af anders te niet te gaan. En al is voor dat eigen bestaan, waarnaar elk organisme en dus ook de onderneming streeft, winst maken noodig, deze winststrevings is uit zich even goed van maatschappelijken aard als het streven van een mensch naar eigen bestaan. De onderneming maakt alleen winst, omdat ze door hare economische werkzaamheid in een maatschappelijke behoefte voorziet. Winststreven en streven naar maatschappelijke behoeftenvoorziening zijn dus geen tegenstellingen. Daar beide strevingen in elke onderneming aanwezig zijn, is het tendentius de eene zonder de andere naar voren te brengen.

Wel treden beide doeleinden niet in elke onderneming even sterk naar voren. In verreweg de meeste ondernemingen zal het winststreven als het duidelijkst sprekend doel naar voren komen en het even goed aanwezige streven naar maatschappelijke behoeftenvoorziening zóo bedekken, dat het niet zoo gemakkelijk te erkennen is. Doch er zijn ondernemingen, bij wie het streven naar winst, dat ook haar als onderneming eigen is, terugtreedt bij het streven naar maatschappelijke behoeftenvoorziening. *bv. voor sociale verbetering en welvaart*

Dit terugtreden van het winstkarakter kan tijdelijk zijn of blijvend, beperkt tot een onderdeel van de ondernemingsgestie of algemeen zijn. In al deze gevallen vindt het verschijnsel echter zijn oorsprong

III X
 in overwegingen, die buiten het eigenlijke ondernemingsdoel, winst behalen, gelegen zijn. Want, hoezeer ook winst behalen met maatschappelijke behoeftenvoorziening is verbonden, volledig dekken ze elkaar niet.

X
 Immers ondernemingen als zoodanig dekken alleen die behoeften, die zich in beopzigt uit en die een winst en liefst een winst op korten tijd beloven en laten de andere ongedekt. Een onderneming, die het anders zou willen doen, zou zich zelf opofferen, en opoffering is een moreele deugd, die een zakelijk en onpersoonlijk organisme als zoodanig niet kent. Een onderneming, die zich geheel of gedeeltelijk gaat wijden aan de voorziening van geen winst belovende (winst in den gebruikelijken zin genomen) behoeften, verliest haar ondernemingskarakter in dat opzicht.

X
 Het altruïsme wordt in die onderneming van buiten af ingebracht, hetzij door een persoon, hetzij door den wil van een organisatie, die zich tot taak stelt de niet-winst-belovende belangen te verzorgen. Zoo zal dus dit verschijnsel kunnen optreden in ondernemingen, die nauw met een persoon zijn verbonden. In het uitgeversbedrijf, om een voorbeeld te noemen, is het strikt persoonlijk karakter uiteraard zeer sterk. En het kan daarin dan ook voorkomen, dat om andere als zakelijke overwegingen een uitgave wordt ondernomen van een geschrift, dat geen winst belooft. Dit zal, wil men de onderneming haar levenskracht niet ontnemen, slechts met een enkel geschrift kunnen geschieden of, indien het met meerdere geschiedt, slechts tijdelijk kunnen zijn. Algemeen gezegd: op beperkte schaal of tijdelijk kunnen andere als winstbelangen optreden.

X
 Is het noodig dat een dergelijke handelwijze op ruimeren basis en voor langeren duur wordt gehandhaafd, moet het ondernemingskarakter geheel of voor een zeer groot deel verdwijnen, dan worden de dragers van dien geest instellingen van algemeen belang of publieke ondernemingen. Zulke organisaties zijn er talrijke en op elk gebied. Bij sommige is het winstkarakter, gewoonlijk om monopolie-redenen, dan nog sterk genoeg, om door andere overwegingen het eigen bestaan niet in gevaar te brengen. Een sprekend voorbeeld van dit soort ondernemingen is de centrale bank. Bij andere echter beletten de externe overwegingen de winstvorming zoodanig, dat gewoonlijk een

of ander publiekrechtelijk lichaam door dotaties deze organisaties in het leven moet houden. Soms gaan zulke organisaties rechtstreeks uit van het publiekrechtelijk initiatief, in andere gevallen zijn ze door het particulier initiatief geheel of ten deele in het leven geroepen en worden door garanties of subsidies in het leven gehouden.

Terugkeerende tot die ondernemingen, die de zorg om eigen bestaan volledig zelf hebben te dragen en dus naar winst moeten streven, kunnen we ten aanzien van deze vaststellen, dat het winststreven noodzakelijk vastzit aan het streven naar maatschappelijke behoeftenvoorziening. In dien zin kan een ondergang der maatschappij nooit een onverschillig feit zijn voor een onderneming. Het lijkt zoo van zelf sprekend, dat het onnoodig zou moeten zijn dit zoo nadrukkelijk te betoogen. En toch de korte leuzen zijn van psychologisch sterke kracht. Zij maken bevooroordeeld, en verduisteren het toch zoo sprekende feit, dat die naar winst strevende ondernemingen in staat zijn gebleken een steeds quantitatief en qualitatief in behoeften groeiende wereld in stijgende lijn van het noodige te voorzien.

Na de eerste korte bewondering van een nieuwe technische vinding worden de daarmee verbonden nadeelen of tijdelijke onvolmaakheden vaak harder becritiseerd dan de voordeelen, een betere behoeftenvoorziening, gewaardeerd. En wie denkt aan die geweldige en subtiële handelsorganisatie, die de meest uitheemsche producten even regelmatig verschaft als de producten van eigen land, tenzij om te critiseeren, dat ze toch nog wel eens stokt. Het toch op haast elk product zoo ruim genoten consumers-surplus wordt in het gewone leven vergeten onder den indruk van de hooge totaalwinsten, die over elk product verdeeld, toch dikwijls zóó gering zijn, dat men de kleinste munteenheden moet nemen om ze in geld uit te drukken.

Dat de behoeftenvoorziening onder de leiding van het beginsel der winststreving een volmaakte is, niemand die het onderschrijven zal. Er blijven op die wijze behoeften onbevredigd, die van maatschappelijk en zedelijk standpunt beter hadden kunnen worden bevredigd dan andere. Er zijn voorbeelden, dat het aanbod klein wordt gehouden, ja zelfs productie wordt vernietigd, omdat hoogere winst bij klein aanbod wordt verwacht. Hoe ergerlijk en onvergeeflijk deze feiten ook zijn, wanneer het pro-

ducten betreft, die in een behoefte van eenig belang voorzien, het zijn toch zeer groote uitzonderingen, die in het bevredigende beeld van het geheel toch niet mogen overheerschen. Zelfs bij monopolistische artikelen is in den regel in een tijd van voortschrijdende techniek de neiging tot drukking der productiekosten te sterk om aanbodsbeperking op al te belangrijke schaal toe te passen.

En van den anderen kant is productiebeperking toch in vele gevallen een betere verdeeling van de producten over langere verbruiksperioden. Zou een onbeperkte productie met overeenkomstig lage prijzen niet leiden tot een verkwistend verbruik door het tegenwoordige geslacht ten nadeele van een toekomstig? Wanneer door een doelmatiger gebruik van de steenkolen er minder noodig zijn dan vroeger, is het dan wel wenschelijk door een lagen prijs ook het minder doelmatig verbruik aan te moedigen? Wordt er in de Vereenigde Staten van Amerika niet reeds lang geklaagd over het verkwistend materiaalverbruik, dat toch alleen mogelijk is door het groote aanbod? Ook in ons land wordt in de steenkoolindustrie steeds meer getracht door machinale inrichtingen de productie op te voeren, de kosten te drukken en aldus den afzet te stimuleeren. Is het dan een onbeperkt voordeel dat over eenige tientallen jaren onze bodemschatten zijn uitgeput? Niet zonder verbazing zien de bewoners van onze oudste mijnplaats nieuwe kostbare schachten en mechanische inrichtingen verrijzen, zoodat over 25 jaar, zooals officieel aan het gemeentebestuur werd meegedeeld, mits de jaarlijksche productie op een bepaald peil kan worden gehouden, de Domaniale mijn uitgeput zal zijn. Reeds de plaatselijke problemen, waarvoor de gemeente wordt gesteld, zijn beangstigend, om nog te zwijgen van de vraag, of een toekomstig geslacht niet een groote behoefte zal hebben aan wat nu zonder kans op reproductie wordt verbruikt.

Het is niet de bedoeling op al deze vragen dieper in te gaan, ze dienen alleen ter verduidelijking dat het welvaartsprobleem niet geheel is opgelost met zoo ruim mogelijke productie. Noch groote noch kleine productie zeggen op zich iets omtrent den stand van de welvaart. Maar waaraan behoefte is, is de productie naar een plan, dat rekening houdt met de behoeften van heden en toekomst. Dat is echter een vraag, die ten slotte weer teruggrijpt op de diepste van alle, n.l. welk

verantwoordelijkheidsbeginsel voor de verwezenlijking van zulk plan de gunstigste kansen biedt.

Met de bespreking van de beweerde tegenstelling tusschen onderneming en maatschappelijke behoeftenvoorziening, hebben we nog slechts één tegenstelling geformuleerd, die voortvloeit uit de opvatting van de zelfstandigheid der onderneming, de tegenstelling tusschen de onderneming als zelfstandige eenheid enerzijds en de groepen buiten de onderneming, de consumenten, anderzijds.

Er is echter nog een andere tegenstelling, die men in het voorafgaande reeds heeft vermoed, maar die nog niet uitdrukkelijk is uitgesproken, n.l. de tegenstelling tusschen de zelfstandige onderneming enerzijds en de groepen, die binnen de onderneming samengebracht zijn, anderzijds. Deze tegenstelling wordt veel minder opgemerkt dan de eerstgenoemde. Zij dekt zich evenmin met, wat ik beschouw, als een derde tegenstelling, n.l. de tegenstelling tusschen de groepen in de onderneming onderling, die gewoonlijk, hoewel minder juist, wordt geformuleerd als de strijd tusschen kapitaal en arbeid. De laatst bedoelde antagonie is hier nog niet aan de orde.

Hier bepalen we ons tot de tweede, waarbij de samengebrachte groepen; ondernemer, kapitaalverschaffers en arbeiders, niet gesplitst, maar als één geheel staan tegenover de onderneming. Deze tegenstelling is eerst mogelijk geworden, doordat en nadat de onderneming een eigen zelfstandig leven heeft gekregen, naast dat der samenwerkende personen. Naargelang een dergelijke scheiding zich voltrekt, in die mate groeit de mogelijkheid eener tegenstelling. In de primitieve onderneming, waar leiding, kapitaal en arbeid in één hand zijn gelegen, is, zooals we vroeger reeds zagen, nog slechts een aanzet van zelfstandig leven der onderneming gegeven. En daarmee is ook een aanzet van de mogelijkheid eener tegenstelling. 't Is een verschijnsel, dat ook buiten het ondernemingsleven optreedt, n.l. de taak of het werk, dat op zekere hoogte eigen eischen begint te stellen, waardoor de eischen, die het strikt persoonlijke leven stelt, althans van tijd tot tijd op den achtergrond worden gedrongen. De zaak en haar belang dreigt reeds in strijd te geraken met persoonlijke gevoelswaarden en objectieve ethische waarden.

Economische tegenstellingen komen ook reeds eenigszins naar

voren. Want, hoe nauw het economisch bestaan van het individu ook met de zaak verbonden is, deze begint toch ook reeds vrij spoedig besparing van inkomen te eischen, dat anders bestemd zou kunnen worden voor strikt persoonlijke doeleinden. Indien, wat al spoedig gebeuren zal, arbeidskrachten moeten worden aangeworven, zullen deze zich ook nog geruimen tijd, zoolang hun aantal niet te groot is, met de onderneming één blijven voelen. Groeit hun aantal, dan treedt hier de tegenstelling op. De onderneming, waarin leiding en kapitaal in één hand zijn, terwijl de arbeid van elders in de onderneming is gehaald, is wel de typeerende vorm, waarin de formuleering van de tegenstelling, als een van kapitaal en arbeid, is geboren.

In de meeste oude ondernemingen, die een familiekarakter hebben, is deze vorm nog aanwezig. De fabrikant, want in de productie-ondernemingen vindt men dezen toestand sterk vertegenwoordigd, geeft de leiding en heeft alleen of met eenige familieleden het kapitaal. Hij vormt met de onderneming nog een eenheid, die de arbeiders niet meer gevoelen in hun eigen verhouding tot de onderneming. Het belang van de onderneming is voor hen identiek met het belang van den fabrikant, d.i., naar hun ziens- en zeggingswijze, met het kapitaal. En zoo wordt de tegenstelling, die tot op groote hoogte reeds is een tegenstelling tusschen onderneming en arbeider, nog gezien als een tusschen kapitalist en arbeider. Als ten slotte in de onderneming van het specifiek modern karakter leiding en kapitaal in verschillende handen zijn, als niemand van al die samenwerkende personen, die onderneming de zijne kan noemen, als het eigen leven der onderneming tot vollen bloei is gekomen, dan is er een tegenstelling mogelijk geworden tusschen de onderneming eenerzijds en de genoemde groepen anderzijds.

Deze tegenstelling moge niet voor ieder dier groepen even sterk zijn, noch ook ten allen tijde even scherp naar voren treden, aanwezig is ze in aanleg steeds. Dit is een noodzakelijk gevolg van onze opvatting, waarin we, uitgaande van de onpersoonlijke zelfstandigheid van de onderneming, het winststreven zagen als een uiting van levensbehoud en ontwikkelingsbehoefte der onderneming en niet als een uiting van de daarvoor in aanmerking komende groepen naar salaris of loon, dividend of tantième.

Deze zienswijze, ze moge in strijd zijn met de gewone opvatting, is

echter, als ik goed zie, niet in strijd met de werkelijkheid. De gewone opvatting toch beschouwt de onderneming als een middel en bron van inkomen voor de in de onderneming samengebrachte groepen, de producenten in den wijderen zin. Deze opvatting moge juist geweest zijn en nog zijn voor de meer eenvoudige ondernemingen, ze beantwoordt noch aan de praktijk, noch aan de maatschappelijke positie der moderne onderneming. Immers de afschrijvings- en reserveeringspolitiek, die in de moderne onderneming wordt toegepast, is er geheel op bedacht om van de gemaakte overschotten allereerst de onderneming toe te voeren, hetgeen noodig wordt geacht voor haar behoud en uitbreiding. Wat van het behaalde overschot uitkeerbaar wordt geacht, gaat voortdurend meer lijken, mede dank aan een steeds meer zich inburgerende dividendpolitiek, op een matige rente.

Met een beroep op de onderneming, die het niet missen kan, worden de dividenden laag gehouden, salarissen en loonen niet verhoogd. In dezen geheelen gedachtengang gaat de onderneming voorop en alleen wat zij niet behoeft of niet nemen durft, uit vrees de voor haar noodzakelijke medewerking nu of later (b.v. bij uitgifte van nieuw aandeelenkapitaal) te verliezen, valt aan de in de onderneming samenwerkende groepen toe.

Speciaal aan het verschijnsel der reservevorming kan het best worden belicht, wat mijn bedoeling is. Was dit verschijnsel slechts een tijdelijk en niet regelmatig, doch slechts nu en dan optredend, men had het nog kunnen verklaren uit een streven der belanghebbenden, om de onderneming als een *blijvende* inkomstenbron voor zich te behouden: Inhouding van winsten om straks, door deze reserve versterkt, des te grooter winstcapaciteit en dus inkomen voor de belanghebbenden te bereiken. Voor deze zou het dan wezen: „reculer pour mieux sauter”. Doch een conservatieve politiek van dividendnivelleering onthoudt den aandeelhouders systematisch dezen zegen en van de eventueel hogere winsten wordt gebruik gemaakt om de reserveeringen nog te vergrooten. Het systematische en regelmatige in het optreden van het verschijnsel der reserveeringen wijst er op, dat de onderneming deze eischt voor zichzelf, voor haar eigen doel.

Overigens er is in de onderneming zoo goed als altijd een categorie aandeelhouders, wier belang in de onderneming slechts

van zeer tijdelijken aard is. Deze min of meer speculatief aangelegde groep heeft, in tegenstelling met de eigenlijke beleggers en bestuurders en tot op zekere hoogte ook de arbeiders, geen belang bij een blijvende en duurzame inkomensbron. Deze aandeelhouders zijn desnoods bereid aan de hooge winstuitkeeringen het voortbestaan op den langeren duur op te offeren. Zoolang deze groep sterk is en in de gelegenheid om op aandeelhoudersvergaderingen invloed uit te oefenen, botsen de levenseischen der onderneming meer dan eens tegen de eischen der speculanten. Pas als deze strijd is uitgestreden met als resultaat de overwinning der onderneming, nemen de beleggers hun plaats in. En ofschoon tevreden met een vrij matige, mits regelmatig vloeiende winst, worden zij van het groeiende en woekerende ondernemingsleven meer dan eens de dupe, doordat zij, ondanks hun vrij machteloze scenes op de vergaderingen, als ze er verschijnen, zich herhaaldelijk nog winstinhoudingen moeten laten welgevalen, die hun reeds gereduceerd aandeel nog meer beperken. Want met het groeien der reserves groeit de onafhankelijkheid der onderneming. Zij voelt zich steeds minder aangewezen op de geldgevers, putten als ze kan uit eigen bronnen. Zelfs aan het soliede deel harer aandeelhouders vertrouwt zij het maken van besparingen niet meer toe. Zij doet het zelf, voordat de aandeelhouders erover kunnen beslissen, uit vrees dat anders, eventueele besparingen, tengevolge van de concurrentie op de kapitaalmarkt van andere kapitaalbehoevende ondernemingen, haar niet zullen toevloeien. Sterker uiting van eigen leven is nauwelijks denkbaar. In zijn dies-rede over de reservevorming der Nederlandsche naamlooze vennootschap, gaat de Jongh zelfs zoover om te erkennen, dat een nuttige productieve aanwending der gemaakte winst beter kan worden overgelaten aan de onderneming dan aan de aandeelhouders¹⁾.

Een dergelijke opvatting is alleen mogelijk, wanneer men in de onderneming iets anders en iets meer ziet dan bloot een inkomensbron voor de in de onderneming georganiseerde groepen. De subjectieve bedoeling dier groepen moge zijn inkomen te verwerven voor zichzelf, het objectieve doel der onderneming is een ander. Het juridische aspect

¹⁾ Zesde Jaarverslag der Nederlandsche Vereeniging voor Hooger Handels-
onderwijs te Rotterdam 1918—1919, p. 118.

moge nog privaatrechterlijk zijn, het werkelijke is publiekrechterlijk geworden. De maatschappelijke positie van de moderne onderneming heeft haar doel anders georiënteerd dan in de richting van het private groepsbelang. Ik zeg dus niet, wat men gewoonlijk wel hoort, dat het dienen van de private belangen der producenten als verblijdend, niet direct bedoeld gevolg, met zich meebrengt het dienen van het maatschappelijk belang. Deze bewering is in haar algemeenheid zeker niet juist.

Wie de werkelijkheid wil onderzoeken, mag niet stilstaan bij hetgeen traditioneel wordt gezegd, maar moet, los daarvan, de plaats van de onderneming trachten te bepalen in het maatschappelijk geheel. Nu is de onderneming van af haar opkomst een orgaan geweest in de economische maatschappij, maar een orgaan, wiens belangrijkheid is gegroeid. Men kan die belangrijkheid zien ofwel in het totaal van ondernemingen, die eenzelfde taak hebben, ofwel in iedere onderneming afzonderlijk. Naar beide kanten is er groei geweest en is er nog groei. De maatschappelijke positie van het totaal heeft men nooit ontkend, maar, zoolang het aantal van de ondernemingen, die dit totaal uitmaken, groot is en haar individueele omvang gering, is ieders afzonderlijke positie van niet zoo groot belang. Het verdwijnen van een onderneming bemerkte de gemeenschap nauwelijks: het was een zaak van privaat belang, vooral daar de opengevallen plaats vrij gemakkelijk kon worden bezet door een nieuwe en ook in den regel bezet werd. Zoolang het geheel van soortgelijke ondernemingen de opgenomen taak bleef vervullen, konden de wijzigingen binnen dit geheel de maatschappij niet deren.

Doch met het grooter worden der ondernemingen verminderde haar aantal althans relatief en groeide ieders positie en betekenis en de moeilijkheid der plaatsvervangning. Vooral de groote ondernemingscomplexen als kartel en trust hebben de belangrijkheid der moderne onderneming in groei sterk doen gevoelen, en een zekere onbehaaglijkheid gewekt door de gedachte, dat de maatschappelijke behoeftenvoorziening aldus steeds meer in handen geraakte van weinige machtigen. De vrees voor deze staatjes, om bij sommige niet reeds te spreken van staten, in den staat heeft in verscheiden landen maatregelen doen beramen, die ten slotte geen ander doel hebben, dan deze

nieuwe organismen 'ook juridisch de plaats te geven, die ze economisch reeds langer innamen, de publiekrechtelijke. Doch wat bij trust en kartel is volgroeid, is ook in de afzonderlijke onderneming in haar modern karakter in wording, en is bij vele reeds zoover gevorderd, dat slechts een vrij gering quantitatief verschil aanwezig is met trust en kartel.

Wat ooit de subjectieve private bedoeling moge zijn geweest en nog zijn bij de talloze kleine ondernemingen, die 't moderne zelfstandige karakter nog geheel of ten deele ontberen, de moderne zelfstandige onderneming met haar in haar zelf geobjectiveerde leven is een gemeenschapsorgaan. Haar doel, onmiddellijk en uitgesproken, kan geen ander zijn dan het doel van dat geheel, wiens orgaan zij is. En zoo komt haar streven naar winst en haar reserveering, haar loonpolitiek, haar verhouding tot in de onderneming samenwerkende groepen en tot die daarbuiten, haar verhouding tot den staat en wat al meer zij, in een ander licht. Dan is het essentieele levenselement, het winststreven, noodzakelijk immers om in het bestaan te blijven, een functie van maatschappelijk belang, geëischt door de gemeenschap zelf, die de instandhouding der onderneming behoeft en haar niet missen kan. Dan is de reserveering, nodig voor een organische groei en uitbreiding, in verband met de groeiende maatschappelijke behoeften, een maatschappelijke daad, waarvan de al- of niet-vervulling niet kan worden overgelaten aan den willekeur van private aandeelhoudersbelangen.

In de hier aangeduide maatschappelijke positie der moderne onderneming, waartoe, het zij nog eens herhaald, nog lang niet elke onderneming is gegroeid, noch groeien zal, maar die dan toch kenmerkend is voor de huidige maatschappij, ligt m.i. ook de essentieele reden, waarom een terugkeer tot de gildegedachte of daarmee verwante gedachten onjuist moet worden geacht. In dien gedachtengang immers stond de producent voorop: prijzen werden vastgesteld en gehandhaafd zóó hoog, dat de producent zijn bestaan kon verwerven. Concurrentie, die deze politiek zou kunnen belemmeren, werd verhinderd. Wel werd daarnaast de consument beschermd tegen uitbuiting en slechte kwaliteit, doch niet als principieel uitgangspunt, doch eenvoudig als een noodzakelijke consequentie van den opzet, de bescherming van den producent.

In de debatten over de prae-adviezen Kortenhorst-Veraart over het onderwerp: welke moeten de hoofdlijnen zijn van een wettelijke regeling der collectieve arbeidsovereenkomst, in de Katholiek Wetenschappelijke Vereeniging heeft Nolens dit gilestandpunt ook nog toepasselijk verklaard op den tegenwoordigen tijd in de volgende woorden: „In het bedrijfsleven en bij de beoordeeling van alle verhoudingen, die zich daarbij voordoen en dientengevolge ook bij het ingrijpen van de Overheid, in het bijzonder als wetgever, in die verhouding, meen ik te moeten uitgaan van het hoofddoel van den economischen arbeid, en dat is — de heeren zullen mij vergeven, dat ik mijn wijsheid put uit de nog niet verouderde ideeën, ook op dit gebied van den Heiligen Thomas van Aquino — het levensonderhoud van degenen, die dien arbeid verrichten, dat is dus het bestaan van wat wij op het oogenblik noemen de producenten, tot welke producenten dan gerekend worden, hoezeer die beide groepen ook onderscheiden moeten zijn, de ondernemers-kapitalisten en de eigenlijke arbeiders. En wanneer dat het eerste innerlijke doel is van den economischen arbeid, dan blijft dat het doel, in welk stadium van ontwikkeling zich het bedrijfsleven ook moge bevinden. In dit opzicht ben ik — en het is niet de eerste keer dat ik dit zeg — van meening, dat in het bedrijfsleven niet de consument het hoofdelement vormt, de belangrijkste persoon is, maar de producent. Ontstaan er dus tegengestelde belangen van producenten en consumenten, dan zullen in gewone tijden — want deze restrictie heb ik sedert het uitbreken van den oorlog steeds gemaakt — de belangen der producenten moeten voorgaan”¹⁾).

Met allen eerbied voor de groote autoriteit van dezen spreker meen ik, dat zijn beroep op St. Thomas van Aquino, die immers de moderne ondernemings-ontwikkeling niet kon voorzien, niet opgaat. Ongetwijfeld is het eerste innerlijke doel van den economischen arbeid het levensonderhoud van degenen, die dien arbeid verrichten, de producenten. Doch daaruit mag niet de conclusie worden getrokken, dat nu ook in elk stadium van ontwikkeling van het bedrijfsleven de producent de belangrijkste persoon is, wiens belang voor moet gaan, als

¹⁾ Vgl. genoemde praeadviezen met de debatten. 's Hertogenbosch 1919, p. 143—144.

dit tegengesteld zou zijn aan dat der consumenten. Want daarbij is over het hoofd gezien, dat in de moderne onderneming de producenten niets anders zijn als wat de leiders en staatsambtenaren in den staat zijn, leiders en dienaren van een zelfstandig organisme met eigen leven. Hunne particuliere belangen kunnen daar nooit de doorslaggevende zijn.

Het m.i. onjuiste in Nolens' redeneering is, dat hij de onderneming niet als een zelfstandig organisme erkent met eigen doelstelling, of dat hij deze doelstelling zuiver privaatrechterlijk ziet.

Om de positie der producenten te beoordeelen moet niet worden uitgegaan van den economischen arbeid als zoodanig, maar moet allereerst het karakter der organisatie worden omschreven, binnen welke de economische arbeid plaats heeft. En nu maakt het een groot verschil of men de onderneming ziet uit, wat men zou kunnen noemen, den middeleeuwschen of althans niet specifiek modernen gezichtshoek of den karakteristiek modernen.

In het eerste geval is de onderneming, ofwel nog niet volledig zelfstandig, ofwel individueel nog niet van beteekenend maatschappelijk belang, in het tweede geval is zij de boven beschreven staat in den staat. Heeft zij haar eigen zelfstandig objectief doel, dan is de subjectieve bedoeling van de producenten daaraan ondergeschikt en heeft bij eventueele tegenstelling de laatste voor het eerste te wijken. Hier staat de gemeenschap voorop, hier zijn, als men de tegenstelling zoo wil formuleeren, de consumenten de eersten. De producenten verrichten hun arbeid, praesteeren hun dienst en verwerven als belooning hun inkomen in dienst der onderneming, het zelfstandige orgaan van maatschappelijk karakter. Natuurlijk zullen ook degenen, die Nolens' zienswijze deelen, maatregelen willen genomen zien, om de consumenten te beschermen — Nolens zelf maakt een uitzondering voor den oorlogstijd en beperkt den voorrang van de producenten tot gewone tijden —, doch deze bescherming is dan niet anders als een uitzonderingsmaatregel, een gevolg van de leer der hegemonie der producenten om excessen te voorkomen. In onze opvatting is de zorg voor de consumenten, de gemeenschap, het eenige objectieve doel.

De voorafgaande beschouwingen hebben ons zoowel rechtstreeks als langs den weg van de twee geformuleerde tegenstellingen, de mo-

derne onderneming doen zien als een eigen levenszelfstandigheid met een eigen positie als orgaan van het maatschappelijk economisch geheel. Ofschoon in de voorafgaande hoofdstukken uitdrukkelijk is te kennen gegeven, dat we de onderneming alleen bezien in de tegenwoordige op zelfverantwoordelijkheid steunende maatschappelijke organisatie, is het, om misverstand uit te sluiten, wel gewenscht dat we nog eens uitdrukkelijk vaststellen, dat het zien van de onderneming als gemeenschapsorgaan nog volstrekt niet insluit een opheffing der zelfverantwoordelijkheid en het overdragen van leiding en verantwoordelijkheid aan een gemeenschapsgezag buiten de onderneming. Geen ideeële, doch zuiver reële overweging en bestudeering der werkelijkheid heeft tot deze positie-bepaling geleid.

Dat dit aanrakingspunt tusschen onderneming en gemeenschap weer de beginselvraag naar voren brengt, of het niet wenschelijk is, dat de gemeenschap de onderneming zelf gaat leiden, ligt voor de hand. Zij ligt echter buiten het kader van dit geschrift. Doch, en dit wensch ik opnieuw vast te stellen, de positie der moderne onderneming op zich zelf eischt de socialisatie niet. Alleen wie in beginsel de gemeenschapsverantwoordelijkheid voor alle gevallen of voor een bepaald geval als organiseerend principe hooger stelt dan het zelfverantwoordelijkheidsbeginsel, kan die consequentie principieel aanvaarden. De erkenning van de positie en de ordening der moderne onderneming in het maatschappelijk economisch geheel sluit de autonomie niet uit. Wel is een eisch, dat het leven naar autonome levenswetten niet afwijkt van de baan door deze objectieve ordening tot haar doel, de gemeenschap, geteekend.

De inschakeling van de gemeente in het staatsverband eischt nog niet per se opheffing der gemeentelijke autonomie, maar wel, dat de gemeente of, beter, haar bestuurders dat leven niet leiden langs banen, die met deze wezenlijke ordening in strijd zijn. De gemeente zou dan haar organische plaats opgeven, iets anders worden als een gemeente, d.i. deel van het staatsverband, krachtens haar wezen is. Zoo ook staat het met de moderne onderneming. Zij, of alweer de personen in haar vereenigd, moeten dat leven leiden overeenkomstig de levenswetten van dit organisme, op straffe anders het wezen te miskennen en de onderneming uit te schakelen uit de plaats, waar ze moet staan.

En daarmee is de inhoud van het volgende hoofdstuk aangeduid, dat zal hebben na te gaan, welke, in aansluiting aan onzen gedachtengang, de positie is der personen in de onderneming en hunne verantwoordelijkheid, een begrip immers, dat alleen met een persoon kan verbonden zijn.

HOOFDSTUK III.

DE PRINCIPIEELE GRONDEN DER VERANTWOORDELIJKHEID VAN DE PERSONEN OF GROEPEN VAN PERSONEN IN DE ONDERNEMING.

Al is de moderne onderneming na hare zelfstandigwording een onpersoonlijke, aan rationeele regelen gebonden zelfstandigheid, daarmee is ze nog niet geworden tot een mechanisme, dat van buiten af zou moeten worden voortbewogen, en eenmaal in beweging, loopen zou met de doode regelmaat van de machine.

Het is noodzakelijk, hier vast te leggen, dat, al dreigt het spraakgebruik het anders te doen, rationalisatie en mechanisatie niet hetzelfde zijn. In beide woorden ligt de tegenstelling van leven en dood. Want rationalisatie beduidt in zijn letterlijke beteekenis toch niets anders als het verschijnsel, dat het leven in de onderneming meer dan tot nu toe het geval was in de niet zelfstandige onderneming, wordt losgemaakt van overgeërfde, niet op nuchtere, zakelijke redeneering opgebouwde meeningen, en geleid door aan het ondernemingsleven eigen beginselen. Men zou het ondernemingsrationalisme denzelfden stelregel kunnen geven, dien Viollet le Duc aan de bouwkunst tot leiddraad stelde: „toute forme qui n'est pas indiquée par la structure, doit être repoussée”.

Elke constructie moet hare verantwoording vinden, niet in het speelsch, irrationeele vernuft van den bouwmeester, maar in de eischen van het bouwwerk zelf. Ook de onderneming is een bouwwerk, dat aan zijn natuur eigen eischen stelt en waaruit, in zooverre het materiaal zich daartoe leent, al het overbodige en niet logisch gemotiveerde moet worden geweerd. De vergelijking met een bouwwerk is niet geheel zuiver, omdat de onderneming niet uit dood materiaal is samengesteld, maar uit levende personen is opgebouwd en aan hen haar leven ontleent. Niet echter het op zoovele irrationeele factoren berustende leven

neemt zij over, doch de personen worden ingepast in een organisme, dat onder eigen rationeel levensprincipe werkt.

Daaruit volgt, dat in de onderneming niet de geheele persoon met zijn volledige individualiteit kan overgaan, maar dat uit het organisme moet worden geweerd al datgene, dat in zijn kader niet past. Dat is de reden, waarom men aan de moderne onderneming met Sombart een „Entpersönlichung der menschlichen Beziehungen”¹⁾ heeft toegeschreven.

't Is de natuurwet van elke organisatie, dat, wat zij in zich opneemt, zich heeft in te passen in haar kader, te leven naar haar wetten en normen, zich te ontdoen van de eigenschappen, die daarin niet passen. Naargelang de organisatie een meer eigen karakter heeft, in die mate is het offer aan individueele persoonlijkheid, dat ze vraagt, grooter. 't Is dan ook voor de hand liggend, dat dit offer in de moderne onderneming aanmerkelijk grooter is dan in de onderneming, die minder zelfstandig is en meer vastzit aan een persoon.

Om uit dit feit nu te concludeeren, dat de menselijke persoonlijkheid thans, in tegenstelling met den tijd van het overwegende handwerk, is verarmd, gaat te ver. Alleen zou men kunnen concludeeren, dat door het inlijven in het ondernemingskader minder faculteiten van den mensch in zijn economische werkzaamheid worden geoefend, dan vroeger het geval was. Minder dan vroeger — al wordt de graad, waarin dit geschiedt in een neiging tot idealiseeren van het verleden wellicht overdreven — heeft de mensch gelegenheid zijn volle persoonlijkheid te beleven in zijn economische werkzaamheid.

Een dergelijke beleving kan men, zonder miskennen van het wezen eener organisatie met haar beperkt eigen doel, ook bezwaarlijk als eisch stellen. Daar echter ieder mensch recht en plicht heeft tot ontplooiing zijner persoonlijkheid, moet er gelegenheid zijn, om datgene, dat de onderneming hem niet bieden kan, daarbuiten te verwerven. Ook al zou tengevolge van de ontwikkeling der psychotechniek, die een belangrijke factor gaat worden in het rationeel ondernemingsbeheer, aan de werkers in de onderneming een plaats worden aangewezen meer overeenkomstig hun aanleg en bekwaamheid, de arbeidsverdeeling is

¹⁾ Werner Sombart: Der moderne Kapitalismus II. München und Leipzig 1919. p. 1077.

te ver doorgevoerd en de verschillen in de specifieke begaafdheid zijn te gering, om eenieder of ook maar den meesten een ruime persoonlijke bevrediging in den arbeid te geven. Een groot en belangrijk terrein der menselijke persoonlijkheid blijft in de onderneming ongecultiveerd.

Uiteraard is dit terrein des te grooter, naargelang de onderneming in de organisatie meer persoonlijke offers vraagt. Niet voor alle groepen in de onderneming is dit offer even groot. Geven de vrije beroepen de ruimste ontplooiingskans aan de persoonlijkheid, de ondernemer komt van alle groepen in de onderneming hun het meest nabij, al eischt ook van hem het ondernemingsleven een meer eenzijdige dienst, dan de vrije beroepen aan hun beoefenaars opleggen. Ook zijn leven kan niet opgaan in de onderneming zonder eenzijdigheid. Toch kan het levendig besef van zijn positie, het zuiver voelen van zijn taak en plaats in onderneming en maatschappelijk leven, zijn leven zóó vullen, dat het kan worden opgevat, gelijk Smart het wil, als een beroep, waarvoor men leeft ¹⁾. Heeft hij genoeg ruimte van blik en breedte van economische scholing om het organisme der maatschappij, waarin zijn onderneming een plaats vervult, te begrijpen, dan bewijzen de voorbeelden, hoe hoog de ondernemingstaak kan en moet worden gewaardeerd.

De ondernemer is het levende bewijs, hoezeer ook de moderne onderneming de persoonlijkheid behoeft. De rationeele functieverdeling, die wel een bijzonder kenmerk is van de moderne onderneming, heeft, wat de andere groepen in de onderneming aan persoonlijkheid hebben opgeofferd, in den ondernemer geconcentreerd. De persoonlijkheid is niet verdreven. Ook in de moderne onderneming is zij nog de motorische kracht, maar het accent van de persoonlijkheid is verlegd. Zij is als een aparte functie geworden, waardoor de cultiveering, zij het dan binnen het ondernemingskader, op het hoogst is opgedreven.

De lof van de ondernemers-persoonlijkheid is door velen verkondigd. Vooral Schumpeter heeft daarbij den toon aangegeven ²⁾. Het is uit diens beschouwingen niet met zekerheid op te maken of hij den

¹⁾ William Smart: *Second thoughts of an economist*. London 1924.

²⁾ Dr. Joseph Schumpeter: *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. München und Leipzig 1926.

ondernemer meer als een heerschersfiguur *buiten* en *boven* de onderneming ziet, dan wel als een orgaan *van* de onderneming.

Sombart evenwel, die in zijn jongste werk ¹⁾ meer eerbied toont voor den ondernemer, dan in het min of meer ironisch getinte opstel van 1909 ²⁾, maakt den indruk, hem buiten de onderneming te willen stellen. Wanneer hij ter verduidelijking van zijn uitspraak, dat „die Einzelperson, freilich der überragende heute im Wirtschaftsleben gröszer (ist) denn je” ³⁾, vergelijkingen bezigt van den man, die de klok (de onderneming) opwindt en den man, die de machine (de onderneming) bedient — versterkt hij dezen indruk, al voegt hij eraan toe, dat wil en handelen van den ondernemer door het ondernemingsdoel hoofdzakelijk worden bepaald.

Het lijkt mij niet juist den ondernemer buiten de onderneming te plaatsen, als een, die een mechanisch agglomeraat van arbeid en kapitaal, dat dood is uit zichzelf, in beweging zet. Dit gezichtspunt is geheel in strijd met de werkelijkheid, die ons den ondernemer doet zien als den gangmaker, den organisator en den leider van menschen: kapitaalverschaffers en arbeiders. Het ondernemingsorganisme in zijn modernen vorm is van binnen uit gegroeid. In de kiem waren steeds, ook in de oorspronkelijke kleine cel, al de organen aanwezig, die zich in een volgroeiden leeftijd als aparte, goed te onderscheiden functies openbaren. Wanneer in den meest primitieven vorm, waarin leider, arbeider en kapitaalverschaffer in één persoon zijn vereenigd, deze persoon als zoodanig een drievoudige functie vervult, heeft geen wezensverandering plaats alleen doordat elke functie aan aparte personen wordt opgedragen in de moderne onderneming.

Om de verhouding der samenwerkende personen in de onderneming goed te zien, is het wenschelijk ieders specifieke plaats in de onderneming na te gaan. Het minst kan een meeningsverschil bestaan omtrent

¹⁾ Werner Sombart: Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus. München und Leipzig 1927. Erster Halbband, p. 11 vgl. p. 39 vgl.

²⁾ Werner Sombart: Der kapitalistische Unternehmer. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Band XXIX, p. 689.

³⁾ Werner Sombart: Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus, p. 40.

de plaats der arbeiders. Hun taak is een uitvoerende, voor welke, om welke reden dan ook, menselijke eigenschappen worden vereischt. Privaatrechterlijk gezien, wordt hun plaats bepaald door het contract, dat hen aan de onderneming bindt. Met deze privaatrechterlijke verhouding is hun positie echter niet ten volle geteekend.

In het vorige hoofdstuk wees ik er reeds op, hoe de juridische regeling geen gelijken tred heeft gehouden met den groei in maatschappelijke positie van de onderneming. De plaats van de arbeiders moet van binnen uit het organisme worden beoordeeld, en vandaar uit bezien zijn zij organen van een quasi-publiekrechtelijke organisatie, die aan hun positie rechten ontleenen, die in contract en wet niet zijn vastgelegd. Welke deze rechten en overeenkomstige plichten zijn, kan beter worden beoordeeld, wanneer eerst de andere groepen in het organisch verband zijn geplaatst.

De tweede groep, die als drager van een aparte functie naar voren treedt, is de groep der kapitaalverschaffers. Met het inzicht in den organischen opbouw der onderneming is in strijd de beschouwingswijze, die de menschen, die het kapitaal ter beschikking stellen, over het hoofd ziet en daarvoor in de plaats slechts oog heeft voor de levenloze productiemiddelen, waarin het ter beschikking gestelde kapitaal is geconcretiseerd. De functies van de kapitaalverschaffers en de arbeiders zijn beide menselijke werkzaamheden, door menschen gepraesteed. Al ligt de werkzaamheid van den kapitalist, de besparing en de beschikbaarstelling van het kapitaal meer buiten dan in de onderneming, in tegenstelling met de positie van den arbeider, die in de onderneming niet zijn eigendom, maar zijn persoon ter beschikking stelt, toch blijft ook na de beschikbaarstelling de kapitalist als mensch tegenover zijn verworven eigendom staan. Hij behoudt, om iets te noemen, er zijn rechten op, zeer begrensde tengevolge van de inlijving in het ondernemingskader, en draagt voor de besteding verantwoordelijkheid.

Het verschil tusschen arbeider en kapitalist bestaat in den aard der gepraesteede werkzaamheid, die bij den eerste nauwer met zijn persoon is verbonden dan bij den tweede. Het gevolg daarvan is dan ook, dat de persoonlijkheid van de kapitaalverschaffers, althans van een belangrijk deel van deze, een minder belangrijke

rol speelt dan de persoonlijkheid van den arbeider. Aandeelhouders en obligatiehouders tellen als persoonlijkheid in de onderneming dan ook nauwelijks mee; ze zijn, wat Burns noemt, een „nameless multitude”¹⁾ geworden en hun voortgaande uitschakeling uit het ondernemingsbeheer heeft de onderneming in naamlooze vennootschapsvorm zelfs de qualificatie onpersoonlijk bezorgd. Hiermee wordt natuurlijk niet het feit ontkend, dat een of ander aandeelhouder wel eens een leidende functie gaat innemen, ja de eigenlijke leider wordt. Deze functie is echter wezenlijk onderscheiden van zijn qualiteit als aandeelhouder, al moge het aandeelenbezit, dan ook de grond zijn, waarop hij de leidende functie heeft verkregen.

Toch zijn er ook nog buiten dit andere gevallen aan te wijzen, waarin de onderneming de persoonlijkheid van den aandeelhouder niet onverschillig is. Zoo b.v. wanneer de aandeelen niet zijn volgestort, wanneer het optreden van een bepaalde persoon als aandeelhouder een zeker vertrouwen naar buiten geeft, wanneer om bijzondere redenen aan aandeelhouders eischen van nationaliteit of van andere qualiteit worden gesteld.

De wettelijke regelingen, die ook buiten de genoemde gevallen nog steeds op het standpunt staan, dat de persoonlijke invloed der aandeelhouders de leidende factor in de naamlooze vennootschap is, zijn dan ook in flagranten strijd met wat de werkelijkheid te zien geeft. De wetgeving heeft den groei der onderneming niet meegemaakt. Dat de onderneming een organisme is, ontgaat haar ten eenen male. Voor haar bestaan slechts personen, die hun eigendom te zamen voegen en dan daarover volledige beheersrechten uitoefenen. En daar voor volledige exploitatie van dit eigendom arbeiders noodig zijn, worden regelingen getroffen, die de contractueele verhouding tusschen deze en de eigenaars moeten beheerschen. Ik herhaal, dat inderdaad voor zeer veel ondernemingen deze juridische constructie nog met de werkelijkheid overeenstemt, voor de moderne grootonderneming echter niet meer. Het gegroeide ondernemingsleven heeft daar verhoudingen geschapen, voor welke de juridische vorm niet meer past. Een nieuwe vorm nog niet gevonden zijn; oligarchische clausules van den eenen kant

¹⁾ C. Delisle Burns: *Industry and Civilisation*. London—New York 1925, p. 173.

en de stelsels van bedrijfsorganisatie van den anderen kant bewijzen echter hoezeer er gezocht wordt het juridische kleed aan de werkelijkheid te doen aanpassen. Daar het hier alleen gaat om deze werkelijkheid te constateeren, kunnen wij vaststellen, dat de persoonlijkheid van den aandeelhouder, als zoodanig, een factor is, die in het moderne ondernemingsleven niet van groote beteekenis is¹⁾.

Anders is het met de positie van den bankier. Weliswaar kan ook de bankier, die crediet verleent, zich niet plaatsen buiten het organisme, waarin hij door zijn credietverleening wordt opgenomen. Overbekend toch zijn de gevallen, waarin de bankier, ook zijns ondanks, meegedreven wordt door den drang naar zelfbehoud en expansie van de onderneming. Maar binnen het kader der onderneming weet hij toch een zelfstandigheid te bewaren, die hem na den eigenlijken leider wel den grootsten persoonlijken invloed verschaft. Zijn macht is dan ook een van de redenen, waarom de ondernemer, die alleenheerscher wil zijn, zoo sterk aandringt op kapitaalvorming binnen de onderneming door reserveering.

Ford, die volgens eigen mededeelingen²⁾ erin is geslaagd den bankier buiten zijn onderneming te houden, is van dit ondernemerstype wel het klassieke voorbeeld geworden. Al hebben niet alle ondernemers een dergelijk succes te boeken, het natuurlijke streven om alleen meester in eigen huis te zijn is bij alle grootere ondernemers op te merken. En als dit niet kan worden bereikt door den bankier te weren of tenminste zijn invloed zeer te beperken, trachten zij hun doel te bereiken, door van hun kant invloed te verkrijgen in de financierende banken. Het bekende verschijnsel der „Verflechtung”³⁾, zooals Sombart het noemt, veelal bestaande in een uitwisseling van commissariaten, is een uiting van de poging het evenwicht van beide krachten te vinden.

Deze beschouwing voert ons vanzelf tot de positie van hem, die de persoonlijkheid in de onderneming het sterkst vertegenwoordigt: den ondernemer. De belangrijke plaats, die hij zal hebben in te nemen bij

¹⁾ Anders is het natuurlijk, wanneer men aan de aandeelhouders, als zoodanig, ondernemersfuncties toekent. Dit punt komt ter sprake bij de behandeling van het ondernemersbegrip.

²⁾ Henry Ford: Productie en Welvaart, vertaald door Th. Holdert. Amsterdam 1924. p. 222 vgl.

³⁾ o.c. Zweiter Halbband, p. 740 vgl.

de bepaling der verantwoordelijkheid van de in de onderneming werkzame groepen, rechtvaardigt, dat aan hem en de ontwikkeling zijner positie een meer uitvoerige bespreking wordt gewijd.

Pas de moderne onderneming met hare uitgebreide functieverdeeling heeft het ondernemersbegrip, zooals dat door de nieuwere economen vrijwel algemeen wordt aanvaard, naar voren doen treden. De voltrekking der werkelijke scheiding tusschen verschillende functies in de onderneming heeft tot de juiste onderscheiding veel bijgedragen. Zoolang de elementen leiding en kapitaal nog in één hand waren vereenigd en niet alleen de wettelijke, maar ook de werkelijke leidingsmacht met het kapitaal was verbonden, overheerschte in het begrip ondernemen het kapitaalbezit en het met dit bezit verbonden kapitaalrisico. Dat is nog het geval in het groote aantal ondernemingen — ze komen voor zoowel in naamlooze vennootschapsvorm als in andere persoonlijke juridische ondernemingsvormen — wanneer een scheiding tusschen kapitaalbezitter en ondernemingsleider nog niet is tot stand gekomen. Toen bij den groei der kapitaalbehoefte in de zich uitbreidende onderneming nieuwe groepen — de aandeelhouders — de taak der kapitaalverschaffing naast de oorspronkelijke eigenaars-leiders op zich namen, werd het begrip ondernemer, vastgeklonken als het was aan het kapitaalbezit, ook op hen overgedragen. Gesteund door de wettelijke regelingen, bleef deze opvatting voortbestaan ook toen de aandeelhouders geen leiding van beteekenis meer uitoefenden, maar die leiding overlieten, gedwongen door de omstandigheden of op grond van verstandelijk inzicht, aan de bestuurders, de „werknemers” in den zin der wet, zooals ze zelfs in een adres van de Broederschap van Notarissen aan de Tweede Kamer in 1926 nog worden betiteld¹⁾.

Intuïtief aanvoelend, dat in „ondernemen” een aandurven van onzekerheid opgesloten is, dat een risico met zich meebrengt, vulden men het begrip ondernemen meer met het waarneembare gevolg dan met het meer verborgen wezen. Op den voorgrond trad meer het passieve gevolg, het risico, dan de actieve oorzaak, de durvende aanpak en de doortastende leiding. Waar de onzekerheid tot geringe proporties is

¹⁾ De Naamlooze Vennootschap, 5e jaargang, p. 55.

teruggebracht of het risico meetbaar is, is van ondernemenden durf weinig of geen sprake¹⁾. En aldus zoekende naar een risico meende men, met voorbijzien van leiders, arbeiders en crediteuren, dit te moeten beperken tot het kapitaalrisico der aandeelhouders. En toch is dit risico, vooral als men elken aandeelhouder individueel beschouwt, ten gevolge van de kapitaalsplitsing in kleine aandelen-fracties tot zulke kleine proporties gereduceerd, dat hierom alleen toch bezwaarlijk het begrip ondernemer kan worden toegepast. Deelt de aandeelhouder overigens dit risico niet tot op groote hoogte met de andere kapitaalverschaffers, als obligatiehouders, bankier en andere crediteuren, die men toch niet als ondernemers beschouwt?

De aandeelhouders zijn, naar de uitdrukking van Schadee „post-currenthe crediteuren”²⁾ geworden, die bij een faillure alleen in rangorde onderscheiden zijn van de andere crediteuren die, althans individueel beschouwd, vaak meer slagen krijgen op te vangen dan de beperkt aansprakelijke aandeelhouders. En is ten slotte het risico, dat de arbeiders loopen, het derven van hun belangrijkste, zoo niet eenige inkomstenbron, niet belangrijker dan het zoo beperkte kapitaalrisico der aandeelhouders?

Met den groei der moderne onderneming werd het ondernemingsbegrip verhelderd. Al werd nog lang gesproken over kapitaal en arbeid en hunne tegenstelling in de onderneming, toen er reeds meer reden was voor een gezamenlijk front van kapitalisten en arbeiders tegenover een nieuw opdringende macht, de leider of leiders, in naam de ondergeschikten, in werkelijkheid de machthebbers, toch kon het niet verborgen blijven, dat los van het stoffelijk substraat, het kapitaalbezit, en geprikkeld door de animeerende vraagstukken, die de dynamiek der maatschappij dag in dag uit ter oplossing gaf, de persoonlijkheid, die uit de kapitalisten en arbeiders tot op groote hoogte

¹⁾ Schumpeter zegt hieromtrent: „Je genauer wir die natürliche und soziale Welt kennen lernen, je vollkommener unsere Herrschaft über die Tatsachen wird, je grösser mit der Zeit und fortschreitende Rationalisierung der Bereich wird, innerhalb dessen die Dinge einfach ausgerechnet, und zwar schnell und verlässlich ausgerechnet werden können, desto mehr tritt die Bedeutung gerade dieser Aufgabe zurück und muss deshalb die Bedeutung des Typus „Unternehmer“ ebenso sinken, wie die Bedeutung des Typus „Feldherr“ schon gesunken ist”. o.c. p. 125.

²⁾ De Naamlooze Vennootschap. 3e jaargang. p. 223 vgl.

was verdreven, zich op een nieuw en hooger plan zegevierend naar boven had gewerkt.

Het werd met den dag duidelijker, dat de aandeelhouder als zoodanig niets meer in zich had van de ziel, die Sombart als de veroveraarsziel heeft bestempeld¹⁾. Het dynamische in de maatschappij is de kweekplaats gebleken en de juiste atmosfeer om een subject te wekken met de zeer eigen taak de onzekerheden aan te durven. Zijn speciale talenten kunnen in een onderneming en een maatschappij, die zich beweegt langs de rustige statische banen, niet tot ontplooiing komen. In hem zit de onrust naar de onzekerheid van het nieuwe, de zucht naar avontuur. In sommigen is die onrust tot een buitenmate gegroeide uitwas geworden — een kenmerk van een onstuimig en wild groeiende maatschappij — zoodat deze slechts een rol spelen bij de oprichting van een onderneming, om dan aanstonds de leiding te laten in handen van anderen.

Ofschoon aan de promotorswerkzaamheid, als zoodanig, economische beteekenis niet kan worden ontzegd, is toch de typische promotor, die speciaal in de Vereenigde Staten van Amerika een op de voorgrond tredende verschijning is geweest, een uitwas, een eenzijdige ontwikkeling; de echte ondernemer is hij niet. Daarop wijst ook het feit, door J. M. Clark in „Social Control” meegedeeld, dat de promotor in de Vereenigde Staten op het oogenblik, nu deze hun eerste wilde groeiperiode hebben overwonnen, geen rol van beteekenis meer speelt.

Ook Schumpeter wiens ondernemersbegrip, steunende op het doorzetten van „neue Kombinationen” toch zeer verwant is met het promotorstype, voelt bezwaren promotor en ondernemer te vereenzelvigen. De reden van dit standpunt is, dat hij in den promotor niet ziet een drijvende kracht, maar een „faiseur”, die tegen een provisie bemiddelend optreedt bij het opzetten van een onderneming. Indien de promotor echter werkelijk de eigenlijke doorzetter is van een nieuwe combinatie, beantwoordt hij volgens Schumpeter dan ook het zuiverst aan het ondernemersbegrip. Hij is dan „so etwas wie ein Unternehmer von Beruf”²⁾. De vaste band met de on-

¹⁾ Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Band XXIX, p. 731.

²⁾ o.c. p. 115.

nderneming is voor Schumpeter's ondernemersbegrip derhalve van geen overwegend belang.

Erkennende het belangrijke element voor de begripsbepaling, dat gelegen is in het doorzetten van nieuwe combinaties met de daaraan verbonden onzekerheid — nieuwe combinaties immers treden op in een dynamische maatschappij en daarbij is niet alles meetbaar — meen ik toch tevens redenen te kunnen aanvoeren, waarom de blijvende band met de onderneming evenzeer een noodzakelijk element is in de begripsbepaling. ||

Deze redenen zijn dan te vinden allereerst in de opvattingen ten aanzien van de onderneming, in het vorige hoofdstuk ontwikkeld, waaruit een organisch verband met den ondernemer, als centraal orgaan, als een noodzakelijk vereischte voortvloeit. Vervolgens zie ik een reden in het feit, dat, om tot nieuwe combinaties te komen, in den regel een regelmatig contact met de onderneming en hare problemen een noodzakelijke voorwaarde is.

Wegens het ontbreken van dit verband is derhalve de promotor niet zonder meer als de ondernemer bij uitstek aan te duiden. Want heeft de promotor de onderneming eens in het leven geroepen, dan heeft ze zijn belangstelling niet meer: hij groeit er niet in. Hij heeft wel een idee tot verwerkelijking gebracht, maar meer doordat hij anderen heeft overgehaald, de onzekerheid van de toekomst aan te durven, dan dat hij dit zelf doet. Hij is meer speurder naar ondernemers, dan ondernemer zelf. Hij is niet de pionier, die het nieuwe terrein ontgint, worstelt met de onzekerheden en zijn leven aan dit werk verbindt. De „pushing-power” van den echten zelfstandigen promotor moge een ondernemerseigenschap zijn, het centrale orgaan in de onderneming wordt de promotor daardoor nog niet.

Als ondernemer is dan te beschouwen degene, hetzij directeur, commissaris, of hoe dan ook geheeten, die in leidende functie¹⁾ zich volledig geeft aan de onderneming en hare levensproblemen als zijn

¹⁾ Met leidende functie wordt hier bedoeld, hetgeen Marshall als „management” in den ruimsten zin aanduidt, waardoor zoowel het doorzetten van nieuwe combinaties als de meer regelmatige leiding wordt omvat. Principles of Economics. London 1916, p. 297.

eigene voelt en in die functie dientengevolge vindt zijn economisch levensbestaan ¹⁾).

Stemt hij met de arbeiders overeen hierin, dat voor hem evenals voor de arbeiders de werkzaamheid in de onderneming de hoofdbron van inkomsten is, hij onderscheidt zich van hen door zijn functie, die in tegenstelling met hun uitvoerende taak, een leidende is en door een tengevolge van deze plaats meer onmiddellijk aanvoelen en beseffen van het ondernemingsleven, dat met zijn ingewikkelde problemen voor de arbeiders in verschillende punten minder begrijpelijk is.

Het onderscheid tusschen ondernemer en kapitaalverschaffers, ook aandeelhouders, is niet onbelangrijk grooter, al vereenigt de ingeburgerde opvatting gemakkelijker ondernemer en aandeelhouder dan ondernemer en arbeider. Immers, nu de leiding van het kapitaalbezit is losgemaakt, is de eenmaal in de onderneming opgenomen aandeelhouder of obligatiehouder — de belangrijke positie van den bankier werd reeds aangestipt — teruggedrongen tot het zeer beperkt terrein van het beschikbaarhouden van het kapitaal, waarbij zijn vrijheid van handelen tengevolge van contractueele bepalingen zeer beperkt is. De kapitaalsplitsing en de mogelijkheid der plaatsvervanging door verkoop van aandeel of obligatie heeft het belang bij de onderneming aanmerkelijk verkleind, terwijl inzicht in de ondernemingsproblemen alleen nog maar een veronderstelling is, die steunt op een verregaande beleefdheid van den wetgever.

Noch wat de leidende functie betreft, noch wat zijn economisch belang betreft, noch wat zijn kennis betreft van het ondernemingsleven, kan de kapitaalverschaffer met zijn gering kapitaalaandeel met den ondernemer vergeleken worden, terwijl de arbeider hem overtreft zoowel wat de uitvoerende functie als wat het economisch belang betreft. In het geval dat een groote kapitaaldeelname in een persoon aanwezig is, ziet men deze dan ook, erkennende zijn zwakke positie als zoodanig, met behulp der wettelijke bepalingen naar de leiding grijpen, om daardoor zijn invloed te vergrooten.

Is door dit ondernemersbegrip recht gedaan aan het actieve ele-

¹⁾ Vgl. Ludwig Pohle: Der Unternehmerstand. Leipzig 1910, p. 32.

ment, de leiding, eigenaardig is het, dat er nog steeds economen zijn, die er niet toe kunnen besluiten dezen titel aan de aandeelhouders te onthouden, en spreken van ondernemer-leider en ondernemer-aandeelhouder. De reden van deze middenpositie ligt ongetwijfeld gedeeltelijk hierin, dat ze de verhoudingen in de onderneming meer juridisch dan economisch bezien¹⁾, of dat ze niet de specifiek moderne onderneming met haar scherpe functieverdeeling en groote kapitaalsplitsing in het oog hebben, maar, naar ik meen, vooral in het feit, dat ze geen weg weten met het risico-element, dat men als instinctmatig in het ondernemersbegrip aanwezig voelt. Dat risico nu vereenzelvigend met het kapitaalrisico noemt men ook den aandeelhouder ondernemer. Terwijl zooals reeds is uiteengezet het kapitaalrisico te weinig specifiek is om kenmerkend te zijn en een extra-benaming te rechtvaardigen, is met de leiding een zeer belangrijk eigen risico verbonden. Een risico, dat drievoudig is voor de maatschappij voor de met den leider in de onderneming vereenigde personen: arbeiders en kapitaalverschaffers in den ruimsten zin, en voor den ondernemer zelf. De twee eerste risico's zijn zonder meer duidelijk, het laatste het meer persoonlijk risico van den ondernemer, behoeft nadere verklaring.

Dat risico is een geldelijk en een moreel. Mislukking van zijn greep in de onzekerheden beteekent voor den leider een belangrijke korting van zijn eenig of belangrijkste inkomen en vaak zelfs een blijvend derven van deze bron tengevolge van ontslag, de nog overgebleven machtsuitoefening van de aandeelhouders, die bij zulke gelegenheid de fout herhaaldelijk zwaarder laten wegen, dan het goede, dat misschien in jaren is verricht.

Maar ook al wordt den leider door een geldelijke vergoeding bij zijn heengaan dit risico verlicht, het moreele risico, de mislukking van een gestelde levenstaak, blijft zwaar wegen. Meer nog dan met den ontdekkingsreiziger, die met teleurstelling ontwaart, dat een ander vóór hem

¹⁾ Schumpeter, die uiteraard den aandeelhouder niet als ondernemer beschouwt, zegt dienaangaande: „Die bekämpfte Auffassung des Aktionärs beruht lediglich auf einem Irrtum der Juristen über die Funktionen dieses Typus, den viele Nationalökonomien übernahmen und der eine Fiktion zur Grundlage der Gestaltung seiner Rechtsstellung gemacht hat.“ o.c. p. 112, noot.

de vlag heeft geplant, is de leider, die zijn levenswerk mislukken ziet, te vergelijken met den generaal, die den slag verliest, of den diplomaat, die in de onderhandelingen de nederlaag lijdt. Hij heeft als zoodanig eenvoudig afgedaan en hij wordt onbarmhartig op zij geschoven. Wat dit zeggen wil voor een sterke persoonlijkheid, die de ondernemer dan toch is van nature, is beter aan te voelen dan te beschrijven. In hem is getroffen wat zijn diepste wezen is, zijn machtsstreven en schepingsdrang, twee krachten, die, strak gespannen in het ondernemings-organisme, daaraan een machtige vitaliteit en innerlijke levensspanning hebben gegeven.

Om den gang van het betoog niet te onderbreken is geen melding gemaakt van het ondernemersbegrip, dat door Knight¹⁾ is ontwikkeld. Om het belang, dat in verband met de verantwoordelijkheidsbepaling moet worden gehecht aan de plaats en de functie van den ondernemer in de onderneming, wordt aan de door Knight ontwikkelde inzichten een korte bespreking gewijd.

De beteekenis van den ondernemer vindt Knight hierin, dat deze specialiteit is in het dragen van het niet meetbare risico, dat hij „uncertainty” noemt, en dat door zijn onbekendheid en onmeetbaarheid niet kan worden opgeheven. Kunnen andere risico's door groepeerings en beter inzicht in de toekomst worden geëlimineerd, de eigenlijke onzekerheid is een alleenstaand geval, dat voor groepeerings niet vatbaar is en berust op „errors in predicting the future and in making present adjustments to fit future conditions”²⁾, die door een verbetering van het inzicht in de toekomst, die in menig opzicht een blijvend onbekende is, niet kunnen worden weggenomen. Deze specialiseering in onzekerheid brengt nu mee, dat de ondernemer aan anderen, die hun kapitaal of arbeid te zijner beschikking stellen, garanties geeft voor een overeengekomen vergoeding. Deze garantie kan nu, tenzij in een zeer denkbeeldig geval, alleen diegene geven, die zelf iets bezit³⁾. Een ondernemer, die „empty-handed” is, zooals J. B. Clark en Schumpeter dezen opvatten,

¹⁾ Frank H. Knight: *Risk, Uncertainty and Profit*. Boston and New York 1921.

²⁾ o.c. p. 259.

³⁾ o.c. p. 299.

wordt door Knight dus niet aanvaard, al behoeven ook volgens hem de ondernemers niet in den juridischen zin eigenaars te zijn van hun garantiefondsen en zouden zij deze kunnen verkregen hebben b.v. door mortgaging their current income from all sources and their future earning power" ¹⁾). Daar deze garanties echter maar zelden absoluut kunnen zijn, is het gevolg dat een zeker deel van het risico wordt meegedragen door degenen, die kapitaal of arbeid ter beschikking stellen ²⁾).

Met deze opmerking wordt dus toegegeven dat van een volledige specialisatie in het dragen van onzekerheid geen sprake is. Van de resultaten der onderneming dragen dus allen de gevolgen; volledige garantie daartegen kan niet gegeven worden. „To the extent that this is the case such owners of productive services (of person or property) manifestly share in bearing the uncertainty or „taking the risk” involved in the undertaking” ³⁾).

Daar verder deze specialiseering in de onzekerheid berust op het feit dat het oordeel van den ondernemer in de plaats treedt van het oordeel van degenen, van wie het dragen der onzekerheid wordt afgenomen, is het vraagstuk van „uncertainty-bearing” een vraagstuk van leiding en van controle geworden ⁴⁾).

De logische conclusie uit dit feit en uit de onmogelijkheid om volledige garantie te geven is nu, dat al degenen, die de onzekerheid meedragen, ook in die mate meedeelen in de leiding en controle. Knight aanvaardt deze conclusie echter niet ten aanzien van de arbeiders, terwijl hij onder de kapitaalverschaffers een onderscheid maakt. Afgezien van de machtsuitoefening, die gelegen is in de mogelijkheid om niet mee te werken in de onderneming — een zeer beperkte mogelijkheid overigens, alleen immers geldend bij den aanvang — meent Knight dat „the greater part of the uncertainty and power are centered in the ownership of certain property which is placed in the position of guaranteeing the contractual income of the other property and that of the labor used in the business” ⁵⁾). En de reden waarom de arbei-

¹⁾ o.c. p. 40.

²⁾ o.c. p. 300.

³⁾ o.c. p. 290.

⁴⁾ o.c. p. 259.

⁵⁾ o.c. p. 350.

ders van het deelgenootschap in de ondernemersmacht worden uitgesloten, is dat alleen eigendom uiteraard garanties kan geven tegen verlies, dat uit de onderneming kan voortvloeien. Maar ook niet alle eigenaars van in de onderneming gestoken kapitaal komen in aanmerking: er is tusschen hen een gradatie in het dragen van onzekerheid en macht. Zelfs onder den groep aandeelhouders, die uiterlijk gelijk tegenover de onderneming staan, moet onderscheid worden gemaakt tusschen degenen die slechts formeel eigenaars zijn, maar in wezen crediteuren, een verhouding, waarop zoowel zij zelf als de na te noemen „insiders” rekenen, en de werkelijke eigenaars. Deze, „the real owners of the business”¹⁾, degenen, die in den vollen zin eigenaars en beheerders zijn, dragers van risico en macht, de ondernemers, zijn een kleine groep van insiders, zóó klein, dat ook in de vennootschappen met zeer veel aandeelhouders, deze met elkaars persoonlijkheid, bedoelingen en strevingen voldoende bekend zijn.

Ofschoon vooral in de beschouwingen, die het hier gegeven geraamte van Knight's redeneering vullen, belangwekkende punten zijn, waarop in het vervolg nog zal worden teruggekomen, geeft zijn bepaling van den ondernemer toch geen aanleiding de mijne te wijzigen. Het wil me voorkomen, dat Knight ook moet gerekend worden tot diegenen, die in de moderne onderneming niets anders zien als een individualistische contractsverhouding tusschen de eigenaars van het primaire ondernemingskapitaal en een in dienst genomen bestuurder en dito arbeiders. Aan dat eigendomsrecht is noodzakelijk eigen het recht op beheer en het recht op de vruchten. En daar die vruchten winst of verlies kunnen zijn, tengevolge van al de factoren, die met het woord onzekerheid zijn aangegeven, zijn de eigenaars de aangewezen onzekerheidsdragere, m.a.w. de ondernemers.

Door de keuze van dit ondernemersbegrip wordt Knight eveneens genoodzaakt tot een gewrongen verklaring van het begrip eigenaars, in de onderscheiding tusschen werkelijke en formeele eigenaars. Hij erkent daarmee dat hij met het begrip „uncertainty-bearing” in den door hem bedoelden zin niet geheel uitkomt. Men zou dan ook in den geest van Knight, de formeele eigenaars die zich immers op genade of

¹⁾ o.c. p. 359.

ongenade aan de beslissingen der werkelijke eigenaars overleveren „uncertainty-bearers” en dus ondernemers bij uitstek kunnen noemen. Wat deze, wat het kapitaalrisico betreft, homogene groep van elkaar onderscheidt is juist het werkelijke leiding-geven, en dat is de kenmerkende ondernemerseigenschap.

Dat deze leiding een greep in onzekerheden insluit is in de tegenwoordige maatschappelijke organisatie onmiskenbaar. De durver, die de ondernemer is, vervult derhalve een onmisbare maatschappelijke functie.

De plaats van den ondernemer, die er naar streeft om in zijn onderneming een eigen rijk te stichten¹⁾, kunnen we nu als volgt aanduiden. Hij brengt zijn ziel in de onderneming en wordt het belangrijkste en meest hoogstaande ondernemingsorgaan, maar tegelijkertijd wordt hij zoo één met de onderneming, dat zijn persoonlijkheid op haar beurt door de onderneming wordt beïnvloed.

Er is een wisselwerking tusschen de ziel en het door haar bezielde organisme. Dat geeft den ondernemer dat bijzondere karakter, dat tot conflicten voert, n.l. een persoonlijkheid met een sterke individualiteit, opgesloten in een onpersoonlijk organisme.

Eén conflict, althans de dreiging daarvan heeft de ondernemer gemeen met arbeiders en kapitaalverschaffers, omdat het opgesloten ligt in het voor allen in wezen — hoewel niet in graad-gelijke verschijnsel: de opsluiting van personen in een onpersoonlijk maaksel, met het gevolg dat de personen dreigen middel te worden, de onderneming doel.

Een tweede aanzet tot een conflict is gegeven in het gevaar dat, tengevolge van het blind staren op de onderneming, de in de onderneming vereenigde personen vergeten dat zij, zedelijke personen blijvend, ook de verantwoordelijkheid hebben te dragen van de gesties, die door hen als ondernemingsorganen worden verricht.

Een derde mogelijkheid van conflict is aanwezig in de verhouding der machten in de onderneming, als gevolg van het feit, dat niet ieders persoonlijkheid in de onderneming in gelijke mate gelding heeft.

Om de verhouding van mensch en onderneming, die in de moderne

¹⁾ Dr. Joseph Schumpeter o.c. p. 138.

onderneming ingewikkeld is geworden, goed te zien, is het gewenscht terug te gaan tot het punt, waarop de onderneming nog geen eigen zelfstandigheid heeft, maar verbonden is met een persoon, die leider, kapitaalverschaffer en arbeider is tegelijk. In die verhouding is de economische werkzaamheid van den persoon, zijn zaak, duidelijk kenbaar als een door hem gebruikt middel om in zijn levensonderhoud te voorzien. In deze eenvoudige verhoudingen is het wezen duidelijk en scherp te erkennen. Het wezen van de relatie nu, wijzigt niet, ook al neemt de onderneming een eigen zelfstandig leven aan. Want hoe belangrijk de losmaking van de onderneming van den persoon en hare zelfstandigwording overigens ook moge zijn, in de onderlinge verhouding van de gescheiden levens, het persoonlijke leven en het ondernemingsleven, komt daardoor niet een gewijzigd hiërarchisch verband. Wat bij de vereeniging doel was, blijft ook doel na de scheiding, wat middel was, blijft middel. De moderne onderneming, hoezeer ze is een eigen organisatie, vindt evenmin als andere geschapen organismen de volledige doelstelling in zich zelf, ze is geordend tot iets anders. En dat doel, we zagen het, is de gemeenschap, waartoe behooren zoowel de groepen in de onderneming als die daar buiten.

Deelen de in de onderneming verbonden groepen deze positie met de andere gemeenschapsgroepen, een eigen positie nemen ze in als ondernemingsorganen, door welke het leven der onderneming zich uit. Het is juist hier van orgaan dan van middel te spreken. Het middel waardoor de onderneming in stand wordt gehouden en geschikt blijft om haar doel, de behoeftenvoorziening der gemeenschap, te bereiken, is de werkzaamheid van haar organen. Dat de mensch niet een middel kan zijn van de onderneming blijkt overigens ook nog hieruit, dat het middel als zoodanig zijn bestaansrecht aan het doel ontleent. Daar het doel, dat de onderneming nastreeft, slechts een deel is van het doel, dat de mensch naar zijn natuur door den Schepper is gesteld, kan de mensch, al is hij nog zoo nauw met de onderneming verbonden, nooit middel zijn in den vollen zin van het woord.

Evenmin kan het bestaan van den mensch ooit geheel opgaan in orgaan zijn van de onderneming. 't Is wel mogelijk, in logische onderscheiding, te spreken van den mensch uitsluitend als orgaan van het ondernemingsorganisme, een scheiding in de werkelijkheid tusschen deze

en andere buiten de onderneming gelegen menselijke levensuitingen is niet te maken. Het is een ernstige, hoewel vaak gemaakte denkfout om wat slechts een logische onderscheiding is tot een scheiding in de werkelijkheid door te trekken. In de werkelijkheid is de mensch bezielde door één levensbeginsel en gemaakt tot een zóó sterke levens-eenheid, dat een beschouwingswijze uitsluitend als orgaan in de onderneming leidt tot een eenzijdige miskenning der werkelijkheid met fatale gevolgen. Was de onderneming niets anders als een machine, dan ging de beteekenis van elk onderdeel op in het deel-zijn en niet meer. Nu de onderneming is een organisme en wel met menschen als organen, die hun menselijke eenheid niet in stukken kunnen verdeelen, van welke de onderneming met het eene stuk niets en met een ander stuk wel iets zou te maken hebben, is het recht dier menschen dat in het geheel hun levenseenheid wordt geëerbiedigd. De onderneming heeft voor de vervulling van haar taak menselijke eigenschappen noodig, misschien slechts een enkele. Daar deze voor haar noodzakelijke eigenschap, hoe gering op zich ook, echter niet los te maken is van de andere menselijke eigenschappen m. a. w. van den mensch, heeft de onderneming rekening te houden met den geheelen mensch. Dat is de diepe reden waarom de onderneming niet haar égarde kan beperken tot dat gedeelte van de menselijke natuur, dat zij behoeft, maar moet uitstrekken tot den geheelen mensch.

Daarmee lijkt mij het conflict, dat zou kunnen ontstaan uit de inpassing van den mensch in een onpersoonlijk kader, ontgaan. Om de menselijke waardigheid te redden in het moderne ondernemingsleven is het dus niet noodig terug te grijpen op de gildegedachte, dat de producent als zoodanig het doel van de onderneming is, een gedachte, die, zooals in het vorige hoofdstuk werd betoogd, niet past in de ontwikkeling der moderne onderneming. De positie van den mensch is dus deze: als lid der gemeenschap, als consument, doel der onderneming, als producent (in den ruimen zin, die alle ondernemingsgroepen omvat), orgaan, doch orgaan volgens zijn ééne natuur, die geen splitsing toelaat.

Het gevaar van miskenning van dit beginsel is des te grooter naarmate de onderneming minder behoefte heeft aan de persoonlijke eigenschappen van de in haar opgenomen personen. Zoo zal de arbeider,

van wien een kleiner stuk van zijn persoonlijkheid door de onderneming als zoodanig wordt in beslag genomen, eerder dit gevaar loopen dan de ondernemer, terwijl de kapitaalverschaffers het aan wettelijke en andere invloeden buiten de onderneming danken, dat met hen nog niet minder rekening wordt gehouden dan reeds geschiedt. Zou de vrees dat de positie der aandeelhouders steeds meer wordt teruggedrongen in de natuurlijke ontwikkeling der onderneming er niet toe hebben geleid om door middelen buiten de onderneming die positie te steunen, waardoor zou kunnen worden verklaard dat de nieuwere wetgevingen op de naamlooze vennootschappen de aandeelhoudersrechten zoo minutieus en gedetailleerd waarborgen?

De miskenning van het hier behandelde beginsel leidt tot een fataal gevolg, dat ik boven als het tweede conflict aanduidde, n.l. dat de groepen, die van deze miskenning het slachtoffer worden, de ondernemer niet uitgezonderd, hun positie als verantwoordelijke personen niet voldoende meer voelen en zoo de verantwoordelijkheid van de door hen als organen verrichte ondernemingsgesties van zich afschuiven. Dit verschijnsel, dat in onze maatschappij zorgwekkende vormen dreigt aan te nemen, wordt in een volgend hoofdstuk besproken. In het constateeren van de mogelijkheid van dit conflict ligt opgesloten de overtuiging dat deze groepen allen een verantwoordelijkheid dragen. Welke is deze verantwoordelijkheid en welke zijn de gevolgen hiervan ten aanzien van de onderlinge verhouding van de personen in de onderneming? Door 't laatste deel van deze vraag is tegelijkertijd de boven als derde aangegeven conflictsmogelijkheid tot onderwerp van bespreking gemaakt.

De hier bedoelde verantwoordelijkheid omvat weer de economische zelfverantwoordelijkheid en de medeverantwoordelijkheid. Het beginsel der zelfverantwoordelijkheid eischt dat iedereen, die zich aan de onderneming als orgaan verbindt, waarborgen heeft dat het economisch bestaan van hem zelf en zijn gezin, voor zoover dit mogelijk is in een maatschappij, gebouwd op een nog steeds belangrijke vrijheid in behoeftenvoorziening en dus dynamisch van karakter, in de onderneming kan worden gevonden. Een garantie in den eigenlijken zin van het woord wordt hier niet bedoeld. Want, gesteld dat het mogelijk was een dergelijke garantie te geven, dan zou deze garantie beteekenen

dat de zelfverantwoordelijkheid van het individu was opgeheven, daar immers de garantiegiver de verantwoordelijkheid zou dragen. Wat ik bedoel te zeggen, is, dat het zelfverantwoordelijkheidsbeginsel, zooals dit in concreto in de gegeven maatschappelijke omstandigheden in vervulling kan gaan ¹⁾, eischt de voor zijn verwezenlijking noodzakelijke voorwaarden. Zoo zullen een goede rechtsorde en rechtspleging, waardoor de nakoming van contracten wordt gewaarborgd, een naar omstandigheden bereikbare verkeersveiligheid en een meer of minder uitgebreide sociale wetgeving naast een zekeren graad van individuele en maatschappelijke moraliteit noodzakelijke voorwaarden en waarborgen zijn om een praktische aanvaarding van de zelfverantwoordelijkheid mogelijk te maken ²⁾.

Het schijnt me echter toe, dat naast deze als zoodanig buiten de onderneming gelegen waarborgen ook in de onderneming zekere voorwaarden moeten zijn gegeven, die in soort en uitgebreidheid uiteraard zijn beperkt door het aan de moderne onderneming eigen dynamisch karakter. Deze eisch volgt uit de noodzakelijkheid en het organisch karakter van den band, die bestaat tusschen de onderneming en de daarin vereenigde personen. Deze band is een noodzakelijke, in zoverre het in de tegenwoordige maatschappij steeds meer een noodzaak wordt, dat het individu aan een onderneming is verbonden om in zijn levensonderhoud te voorzien. Deze aansluiting aan een onderneming in het algemeen beletten, beteekent voor den uitgeslotene den economisch-burgerlijken dood in een maatschappij, waar het steeds minder mogelijk wordt geheel zelfstandig in eigen levensonderhoud te voorzien.

Een andere vraag is echter, in hoeverre de band tusschen een be-

¹⁾ Vgl. hoofdstuk I, § 3.

²⁾ Heinrich Pesch S.J. zegt: „Das soziale volkswirtschaftliche System... stellt die sozialrechtliche Verantwortlichkeit der Staatsgewalt und andererseits die sozialrechtliche Mitverantwortlichkeit der Staatsbürger und ihrer Verbände für das öffentliche Wohl der Gesamtheit, ihre Pflicht der Rücksichtnahme auf das Wohl anderer, der Einordnung ihrer Interessen in die gemeinsamen Interessen des ganzen Volkes, an die Seite der privaten Selbstverantwortlichkeit, schafft durch all diese die unentbehrlichen Voraussetzungen, die eine wirtschaftliche Selbstverantwortung, namentlich für die Schwächeren, überhaupt erst ermöglichen". Lehrbuch der Nationalökonomie II, Freiburg i. B. 1920, p. 266.

paald individu en een bepaalde onderneming het karakter van noodzakelijkheid heeft. Zoowel voor ontkenning als voor bevestiging zijn redenen te geven. Theoretisch is men geneigd de noodzakelijkheid te ontkennen. Immers de ontspecialiseering van den arbeid van den eenen kant, in dien zin dat meer algemeene ontwikkeling dan specifieke vakkennis van den typisch-modernen arbeider wordt geëischt en van den anderen kant het grootere gemak van verplaatsing tengevolge van de betere verkeersmiddelen en de minder groote „honkvastheid” van den modernen mensch, wiens levenspositie niet meer vastzit aan niet verplaatsbare bezittingen als de grond, wijzen er op, dat de noodzakelijkheid van den band tusschen arbeiders en een bepaalde onderneming niet aanwezig is ¹⁾).

Deze theoretische conclusie moge juist zijn, indien men de arbeiders individu voor individu beschouwt. Beschouwt men echter de arbeiders van een bepaalde onderneming als totaal of een belangrijk deel van deze arbeiders, dan komt de noodzakelijkheid van dezen band toch weer naar voren. En ten overvloede leert ook de praktijk dat, al moge de trek van arbeiders van de eene onderneming naar een andere in absolute cijfers nog vrij groot zijn, relatief is het getal van deze tegenover het getal der blijvende toch gering.

Wat de aandeelhouders aangaat en andere kapitaalverschaffers op langen termijn, theoretisch zijn deze aan een bepaalde onderneming verbonden, praktisch is het voor ieder individueel beschouwd, dank aan het verschijnsel van de regelmatige opvolging van spaarders, mogelijk dezen band vrij gemakkelijk los te maken, zij het dan niet altijd zonder verlies. De kapitaalverschaffers, collectief gezien, staan echter weer voor dezelfde moeilijkheid als de arbeiders in hun collectiviteit genomen. De ondernemer, de bewegelijke promotor buiten beschouwing gelaten, zit aan zijn onderneming wel het meest vast van allen.

Met de boven aangegeven beperkingen meen ik derhalve ook een minder of meer groote noodzakelijkheid te mogen zien in de verhouding tusschen de bepaalde onderneming en de daarin opgenomen personen. Wanneer nu de band tusschen individuen en onderneming

¹⁾ Vgl. A. C. Pigou: The Economics of Welfare. London 1920, p. 466, „Specialised technical skill is coming to play a smaller part in industrial operations”.

steeds zonder meer zou kunnen worden losgemaakt, zouden aan de individuen de voorwaarden zijn ontnomen om aan hun natuurlijke plicht van zelfverantwoordelijkheid te voldoen, en zou van den anderen kant de onderneming een te onvaste basis hebben voor haar eigen bestaan. De pogingen van de arbeiders, zoo herhaaldelijk gedaan, om contracten van langen duur te verkrijgen zijn een uiting van het streven om de allernoodzakelijkste voorwaarden te scheppen voor hun economisch zelfbehoud, evenzeer als hun vrees voor een sterk en zonder consideratie doorgevoerde mechaniseering. En van den anderen kant ziet men ook de pogingen van de onderneming om die groepen van personen, die voor haar behoud en ongestoorde werking als organisme noodig en moeilijk te vervangen zijn, voor langen duur aan zich te verbinden. En naargelang de onderneming in maatschappelijk belang groeit, speelt de handhaving als organisme een steeds belangrijker rol.

Men mag uit het gezegde over de noodzakelijkheid en de vastheid van den ondernemingsband echter niet besluiten, dat de onderneming als een star vergroeid organisme moet worden beschouwd. Dat zou in strijd zijn met het wezen van een organisme, dat uit zich zelf neiging heeft tot groei en in een dynamische maatschappij zonder een voortdurende aanpassing ook zijn taak, die steeds wisselend is, niet zou kunnen vervullen. Voor de organen brengt dit verandering en omzetting van positie en functie mee, waaraan deze niet kunnen ontkomen. Deze wijziging en overgang moet dan echter niet ruw geschieden, doch aangepast aan de organen, die menschen zijn.

Zoo zullen vooral in een maatschappij, die prijs stelt op behoud van een zoo groot mogelijke vrijheid in de behoeftenvoorziening, dergelijke wijzigingen optreden. De uit gebrek aan aanpassing voortspuitende financiële gevolgen van werkloosheid zullen door de onderneming moeten worden gedragen en, wanneer zij niet in staat is dit te doen, zal de gemeenschap, die immers de vrijheid in behoeftenvoorziening wenscht en voor wie de onderneming als zoodanig noodzakelijk is, de consequentie eener werkloosheidsvoorziening moeten aanvaarden. Juist wegens den nauweren band met de onderneming zal deze eerder de moeilijkheden voor de arbeiders moeten overbruggen dan voor de kapitaalverschaffers, wier risico door verdeeling immers zeer is verkleind, terwijl hetgeen

hun in goede jaren is toegevloeid als een compensatie gelden kan voor de minder goede, welke compensatie overigens door een dividend-politiek door de onderneming zelf vaak wordt geregeld. In een organisme, vooral in het dynamisch ondernemingsorganisme zitten ups en downs in de natuur, die wel zeer dilettantisch en mechanisch worden opgelost, wanneer naargelang de omstandigheden personen worden opgeofferd en weer aangenomen. Het overgangsstadium behoort door het geheele organisme te worden doorleefd en niet in zijn volle zwaarte op enkelen te worden afgestooten. Afstooting kan wel noodig zijn, maar alleen dan, wanneer anders het organisme zich zelf niet meer zou kunnen handhaven. Dan komt de taak der gemeenschap, die door steun in den vorm van arbeidsbemiddeling of anderszins mee de slagen heeft op te vangen, die op sommige groepen dreigen neer te komen. In het volgend hoofdstuk zal nog gelegenheid zijn er op te wijzen, hoe in werkelijkheid de gemeenschap als geheel meedraagt in de gevolgen van werkloosheid van de arbeiders.

Hier is het echter wenschelijk met een enkel woord te verduidelijken, wat er verstaan moet worden onder het dragen van de gevolgen van werkloosheid tijdens het overgangsstadium door de economische eenheid, die de onderneming is.

Het eerste punt dat de aandacht vraagt is, dat er inderdaad van een eenheid, die zich door zekere vastheid en duurzaamheid kenmerkt, sprake moet zijn. Deze vastheid en duurzaamheid is niet aanwezig in die bedrijfstakken, die uiteraard slechts korteren tijd kunnen worden beoefend. Het meest markante voorbeeld is de compagniehandel, die voor een enkele, tijdelijke, min of meer toevallige transactie personen, bij elkaar brengt, of voor meerdere transacties gedurende een bepaalde nauwkeurig omschreven korteren tijd. Andere voorbeelden zijn b.v. te vinden in de bouwbedrijven, wanneer voor een bepaalden bouw een zeer tijdelijke eenheid wordt geschapen. Van een werkelijk zelfstandige onderneming, tot wier karakter behoort een zekere duurzaamheid van leven, kan men hier niet spreken. Soms wordt wel gepoogd door een combinatie van bedrijven deze zelfstandigheid in het leven te roepen¹⁾. Maar, indien dit niet het geval is, houdt na het verstrijken

¹⁾ Vgl. de voorbeelden, genoemde door A. C. Pigou o.c. p. 467.

van den tijd of het afloopen der transactie het tijdelijk verband definitief op.

Er is geen reden om de gevolgen der dan optredende werkloosheid door een „niet bestaande” onderneming te laten dragen. Middelen om een dergelijke werkloosheid, voorzover ze op seizoenwisseling berust, te voorkomen, zijn mogelijkerwijze gelegen in de richting van de pogingen, door den Nederlandschen Werkloosheidsraad herhaaldelijk aangewend, om de consumenten te bewegen hun opdrachten meer gelijkmatig over het jaar te verdeelen¹⁾. Het gaat hier echter over de in de onderneming, die een zelfstandige eenheid is, optredende werkloosheid, waarop van toepassing is de uiting van Leroy-Beaulieu: „It is not the insufficiency of pay, which constitutes, in general and apart from exceptional cases the social evil of to-day, but the precariousness of employment²⁾. Als Pigou op de vraag, die hij zich stelt, hoe moet worden tegemoet gekomen aan deze in elke onderneming optredende depressie, als antwoord geeft, dat met het oog op de welvaart de voorkeur moet worden gegeven aan het systeem van een korteren tijd werken door allen, boven ontslag van een gedeelte der arbeiders, ligt daarin opgesloten, dat het dus ook uit het oogpunt van economische welvaart beter is, dat de gevolgen door allen d.i. door de geheele onderneming worden gedragen³⁾. Voorbeelden van dezen aard zijn dan ook in de industrie ruim te vinden.

Is de depressie echter van langen duur, en zijn de zgn. costs of movement⁴⁾ naar een andere onderneming niet belangrijk, dan kan het belang van de algemeene welvaart ontslag eischen, te meer, doordat de onderneming zelf niet in staat is dat lange depressiestadium te dragen, zonder zich zelf de levenskans te benemen.

Op dezelfde wijze moet het vraagstuk der mechaniseering beschouwd worden. Geen onderneming kan ontkomen aan een wijziging in de organisatie, die met haar ontwikkeling gepaard gaat. Het kan noodzakelijk zijn, dat de invoering van nieuwe methoden van meer mechanischen aard een wijziging brengt in het ondernemingsorganisme

¹⁾ Vgl. ook A. C. Pigou o.c. p. 881 en 886 en nog meer speciaal in *Industrial Fluctuations*, London 1927, p. 300 vgl.

²⁾ Aangehaald bij A. C. Pigou: *The Economics of Welfare*, p. 484.

³⁾ A. C. Pigou o.c. p. 486.

⁴⁾ *Ibidem*.

door uitschakeling van arbeiders en inschakeling van kapitaalverschaffers.

Aan dit vraagstuk zitten moeilijke punten vast, die niet zonder meer zijn opgelost met het verwijzen naar de grootere productie, die door mechaniseering kan worden bereikt. Immers in elk geval gaat zoo'n omzetting gepaard met tijdelijke moeilijkheden voor de arbeiders, die kunnen worden gemist. En of men nu ter overwinning van die moeilijkheden en ter overbrugging van dit overgangsstadium een zeer geleidelijke omzetting aanraadt, of dat men van oordeel is, dat alleen de economie van het bedrijf het tempo dient te bepalen maar dat de onderneming aan de ontslagenen een uitkeering moet geven gedurende den tijd, die voor een nieuwe aanpassing en het vinden van een nieuwe positie noodig is, in beide gevallen komt het hierop neer, dat de onderneming als geheel, voor zoover haar dit mogelijk is, de minder gelukkige gevolgen der omzetting draagt. Dit sluit in de erkenning, dat het niet aangaat de minder goede gevolgen op één groep af te schuiven.

Indien we de onderneming zien als een tot een eenheid van meer blijvenden aard geworden vereeniging van personen, die als organen samenwerken, dan hangt de mogelijkheid der vervulling van ieders functie af van de medewerking der anderen. Deze medewerking is de noodzakelijke voorwaarde, die aanwezig dient te zijn, opdat de zelfverantwoordelijkheid kan worden aanvaard. En zoo draagt iedere groep in de onderneming voor de wijze, waarop hij zijn taak vervult, verantwoordelijkheid ten opzichte van de andere groepen.

Het is niet alleen volmaakt onlogisch, maar ook in strijd met een juist begrip van verantwoordelijkheid als ondernemingsorgaan, wanneer de onderneming verwordt tot een voortdurende kampplaats van groepen, die haast vijandelijk tegenover elkaar staan.

Naast deze medeverantwoordelijkheid dragen de ondernemings-subjecten nog verantwoordelijkheid ten opzichte van de gemeenschap. De basis, waarop deze verantwoordelijkheid rust, is uiteraard de positie van de onderneming in het maatschappelijk geheel. Terwijl, voordat de onderneming is geconstitueerd, d.i. bij de oprichting, alle tot samenwerking besluitende personen de volle verantwoordelijkheid voor de toezegging hunner medewerking hebben te dragen, is er,

wanneer de onderneming eens tot stand is gekomen, een gradatie in de te dragen verantwoordelijkheid, naargelang de positie, die ieder der organen in de onderneming inneemt. Dat de ondernemer èn om zijn functie als leider èn om zijn meer volledig inzicht in de zich voordoende problemen het grootste gedeelte der verantwoordelijkheid draagt, behoeft wel geen nadere uiteenzetting. Deze conclusie volgt noodzakelijkerwijze uit hetgeen in het voorgaande omtrent de positie van den ondernemer is gezegd.

Een moeilijk punt echter, dat niet kan worden ontgaan en althans van zijn principieele zijde hier de aandacht vraagt, is dit, of de verantwoordelijkheid, in haar drievoudige schakeering van zelfverantwoordelijkheid, verantwoordelijkheid der ondernemingssubjecten ten opzichte van elkaar en verantwoordelijkheid ten opzichte van de maatschappij, als noodzakelijk gevolg met zich brengt medezeggenschap voor die groepen, die als zoodanig niet onmiddellijk aan de leiding deelhebben. Deze groepen zijn, volgens onze beschouwingswijze, de kapitaalverschaffers en de arbeiders, zoodat het begrip medezeggenschap dus ruimer wordt gebruikt, dan de praegnante zin, die dit woord heeft gekregen, aanduidt. Gewoonlijk immers beduidt het een zeggenschap van de arbeiders naast het juridisch reeds bestaande voor de eigenaars van het eigen ondernemingskapitaal. Wanneer men als uitgangspunt neemt den beschreven opbouw der moderne onderneming en de daarin voorkomende functieverdeling, is het echter logisch het begrip medezeggenschap in dien ruimen zin te nemen.

Om de reeds gestelde vraag naar de verhouding tusschen verantwoordelijkheid en zeggenschap te kunnen beantwoorden moet in het oog gehouden worden, dat het begrip medezeggenschap een samengesteld begrip is, dat omvat twee splitsbare gedeelten: medeweten en medebeslissen.

Verantwoordelijkheid in den meest vollen zin van het woord, een wijs- en handelingsvrije persoon veronderstellend, eischt uiteraard een zeggenschap, dat weten en beslissen te zamen insluit.¹⁾ En om-

¹⁾ Men houde in het oog dat, zoolang de inhoud van het zeggenschap nog niet concreet is bepaald, het gebruik van dit woord omtrent dien inhoud nog niets zegt.

gekeerd wordt de graad der verantwoordelijkheid bepaald naar den inhoud van het zeggenschap, dat een persoon heeft. En zoo zou het vraagstuk van verantwoordelijkheid en zeggenschap van twee kanten kunnen worden gezien n.l. principieel, uit de erkende verantwoordelijkheid het zeggenschap afleiden of praktisch, uitgaande van het in de onderneming bestaande zeggenschap, bepalen in hoeverre de ondernemingssubjecten verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor de gestie der onderneming. Het ligt in den opzet van dit geschrift, dat zuiver principieel wil blijven, het eerste uitgangspunt te kiezen.

Ten slotte wordt het vraagstuk gesteld, ook al weer in overeenstemming met den aard van onze beschouwingen, in de moderne groote onderneming, waarin een zuivere functieverdeeling aanwezig is. In de zeer primitieve onderneming, waarin de functies van leiding, kapitaalverschaffing en arbeid in één persoon of in één gezin vereenigd zijn, bestaat het vraagstuk niet. In de mate, dat de functies geheel of gedeeltelijk aan anderen worden overgedragen, wint het vraagstuk aan belangrijkheid. De functieverdeeling op zichzelf is echter niet voldoende om tot een zeggenschap voor alle functionarissen te besluiten, ten minste wanneer dit begrip — en dat is de bedoeling, indien men niet wil vervallen in de niets zeggende en van-zelfsprekende opvatting, dat iedereen tot op zekere hoogte zeggenschap heeft wat de uitvoering van zijn taak betreft — zóó ruim wordt genomen, dat het zeggenschap een of meerdere punten van de leiding omvat. Ofschoon in de lange reeks van ondernemingen, die een verschillende graad van ondernemingsvolmaaktheid, dat is i.c. zelfstandigheid van quasi-publiekrechtelijk karakter, vertegenwoordigen, grensgevallen en zelfs grensstreken zijn, waar de twijfel, of de voorwaarden voor een zeggenschap wel aanwezig zijn, onoplosbaar is, zullen we toch trachten de voorwaarden, waaronder een zeggenschap voor arbeiders en kapitaalverschaffers als een logisch gemotiveerde eisch kan gelden, aan te geven.

Reeds vroeger wees ik er op, dat aan de uitvoering van hetgeen een logische conclusie uit de ondernemingsconceptie kan worden geacht niet weg te redeneeren moeilijkheden in den weg kunnen staan. Aan de beteekenis der conclusies doet dit niets af. Integendeel dwingen deze moeilijkheden tot het onderzoek of zij niet kunnen

worden opgeheven of verminderd, opdat aldus de verwezenlijking der logische consequenties zooveel mogelijk kunne worden benaderd.

Na deze vooropstellingen is allereerst de vraag aan de orde of het beginsel der zelfverantwoordelijkheid zeggenschap eischt, en zoo ja, wat de inhoud van het vereischte zeggenschap behoort te zijn. Zelfs wanneer men de verhouding tusschen de samenwerkende personen in de onderneming uitsluitend en volledig gebaseerd acht op de bepalingen in statuten en contract, is een eisch van medezeggenschap niet zonder meer van de hand te wijzen, daar immers de mogelijkheid van de vervulling der in contract en statuut vastgelegde bepalingen in nauw verband staat met het ondernemingsbeleid. We zagen dan ook reeds hoe de financierende bankier een dergelijk zeggenschap soms als voorwaarde stelt of, als hem een controle te moeilijk lijkt of om eenig andere reden niet wordt gegeven, een garantie eischt in den vorm van een persoon of een zakelijk onderpand, op welke een foutief ondernemingsbeleid geen invloed kan uitoefenen. In hoeverre deze laatste handelwijze in de moderne ondernemingsverhoudingen een gerechtvaardigde risico-afschuiving is, blijve op deze plaats onbesproken: in feite gebeurt het. Iets dergelijks ziet men overigens evenzeer bedingen door andere crediteuren.

Het zeggenschap, dat hier bedongen wordt op grond van een machtspositie, kan hierin echter niet een voldoende fundeering vinden. Niet in een contractsformule, maar veeleer in de onderneming zelf ligt de wezenlijke fundeering voor een zeggenschap. Indien men kapitaalverschaffers en arbeiders dan ook louter individueel beschouwt en daarbij veronderstelt de boven aangeduide mogelijkheid zich ten allen tijde los te maken van de onderneming, dan is zeggenschap ten aanzien van het ondernemingsbeleid ook niet bewijsbaar.

Geheel anders staat het echter in de opvatting, dat de onderneming is een duurzame en zelfstandige wezenheid, waarmee de collectiviteit van arbeiders en de collectiviteit van kapitaalverschaffers als organen verbonden zijn. Deze natuurlijke en noodzakelijke eenheid, die meer is dan een tijdelijke belangengemeenschap, eischt voor elk der organen, naar zijn aard en plaats in het geheel, zeggenschap ten aanzien van het ondernemingsbeleid. Dit geldt dus voor de arbeiders, aandeelhouders, obligatiehouders, den regelmatig financierenden bankier op

grond, dat hun band met de onderneming er een is van blijvend, organisch karakter. Wat de crediteuren, die buiten de bovengenoemden vallen, betreft, hun band met de onderneming is in den regel veel losser, zoodat ze niet tot de ondernemingszelfstandigheid worden gerekend.

Is dit echter wel het geval, dan komt ook hun zeggenschap toe. Na hetgeen reeds boven is aangeduid aangaande het optreden in de praktijk van een zeggenschap van een crediteur, die in een meer vaste verhouding tot de onderneming komt te staan, noem ik alleen nog als een sprekend voorbeeld van een crediteurenzeggenschap, de regeling van het wettelijk toezicht op levensverzekeringmaatschappijen, waar het toezicht weliswaar van staatswege wordt uitgeoefend, maar dan toch met het belang van crediteuren, de verzekerden, die immers in een zeer vast verband staan met de onderneming en in haar kader zijn opgenomen, als motief. Dat wegens de eigenaardige moeilijkheden, die het levensverzekeringbedrijf oplevert, de verzekerden niet zelf actieven invloed op het beheer uitoefenen, is een praktische uitvoering, die het beginsel niet aantast.

Wat zijn inhoud betreft, kan dit zeggenschap uit zelfverantwoordelijkheid echter zeer beperkt zijn. Het staat aan deze organen immers vrij, mede op grond van hun zelfverantwoordelijkheid, deze zeggenschapsbevoegdheid niet voor zich op te eischen, maar althans gedeeltelijk over te laten aan een of meer andere organen, mits de eischen van natuur- en zedenwet niet worden geschonden.

Met deze algemeene opmerking kan hier worden volstaan, een meer concrete bespreking uitstellend tot de behandeling van den zeggenschapsinhoud, die geëischt wordt door de verantwoordelijkheid ten opzichte van de gemeenschap.

Is zeggenschap een eisch van de zelfverantwoordelijkheid, dan heeft deze eisch evenzeer gelding als uitvloeisel der onderlinge verantwoordelijkheid der ondernemingssubjecten, die immers voorwaarde voor en keerzijde van de zelfverantwoordelijkheid is.

Ten slotte moet dan de vraag gesteld, of en in hoeverre de verantwoordelijkheid der ondernemingssubjecten ten opzichte van de gemeenschap, die immers in haar behoeftenvoorziening van de onderneming afhankelijk is, medezeggenschap eischt.

Deze verantwoordelijkheid is grooter, naargelang de onderneming een belangrijker plaats in de maatschappelijke behoeftenvoorziening inneemt. Zij omvat een dubbelen eisch, van den eenen kant, de bereiking van het ondernemingsdoel niet belemmeren, van den anderen kant, een positieve medewerking om dit doel zoo volledig mogelijk te bereiken.

Verbreking der samenwerking is in die ondernemingen, die tot den rang van publiek orgaan zijn gegroeid, niet te rechtvaardigen met zuiver individueele motieven. Wat overheidsbedrijven of semi-overheidsbedrijven betreft, is dit beginsel in wet of verordening vastgelegd. Het motief, dat tot deze regeling heeft geleid, is echter in tal van andere ondernemingen, die niet van overheidswege worden geleid, minstens even sterk aanwezig en het wordt steeds sterker, naargelang de concentratiebeweging voortgang heeft. Stakingen en uitsluitingen krijgen in steeds meer ondernemingen het karakter van aanslagen op het leven van de maatschappij. Een duidelijk inzicht in de maatschappelijke functie van de onderneming en een op dit inzicht gebaseerd groot verantwoordelijkheidsbesef bij alle ondernemingsorganen is allernoodzakelijkst, wil niet de gemeenschap gedwongen worden, ondanks de ook hiermee gepaard gaande offers, tot een steeds uitgebreider ingrijpen in het ondernemingsleven. En uit dat inzicht en het daarop gegrond verantwoordelijkheidsbesef moet dan voortspruiten wat als de positieve eisch werd aangegeven, de medewerking van alle organen ter bereiking van het ondernemingsdoel.

Deze verantwoordelijkheid, die wat haar graad betreft, weer wordt bepaald door ieders functie, eischt nu voor alle groepen in de onderneming zeggenschap. Niet alleen, omdat een bewuste medewerking ook in voor de onderneming moeilijke tijden, alleen verkregen kan worden door een medezeggenschap aangaande doel en middelen, maar ook omdat zonder dit de eisch van een niet ongemotiveerd verbreken der samenwerking niet kan worden gesteld. De mogelijkheid tot beoordeeling van het al of niet gemotiveerde der samenwerking, de mogelijkheid tot controle, of het gemeenschapsdoel, voor wiens bereiking allen verantwoordelijkheid dragen, door de leiding wordt nagestreefd bij de aanwending van de haar ter beschikking gestelde factoren, kapitaal en arbeid, is niet aanwezig zonder zeggenschap.

Zuiver economisch gezien, moge het al of niet bereiken van het doel blijken uit het financieele resultaat, voor degenen, die overtuigd zijn, dat in het ondernemingsbeheer doel en middelen getoetst moeten worden niet alleen aan den maatstaf der rentabiliteit maar reeds vooraf aan dien der moraliteit, is de aanwezigheid van een zeggenschap, dat tot deze toetsing in staat stelt, een noodzakelijke eisch.

Medewerken tot een daad, die hetzij in zich zelf, hetzij in het doel, dat ze nastreeft, in strijd is met de zedewet, is ongeoorloofd ¹⁾. Zij, die, zooals dat in de onderneming het geval is, tot een voortdurende samenwerking geroepen zijn, kunnen zonder zeggenschap deze verantwoordelijkheid niet aanvaarden.

In tegenstelling met hetgeen is opgemerkt bij de zelfverantwoordelijkheid, lijkt mij de verantwoordelijkheid aan deze samenwerking verbonden niet overdraagbaar. Immers het motief is hier niet het individueele economische welzijn maar het welvaren der gemeenschap. Tenzij de gemeenschap in een bijzonder geval deze verantwoordelijkheid zelf gaat dragen, zelf zeggenschap en controle gaat uitoefenen, moet deze verantwoordelijkheid gedragen worden door de van nature daarvoor aangewezen personen, de samenwerkende subjecten in de onderneming. Dat deze opvatting in principe algemeen wordt aanvaard blijkt, dunkt me, uit het feit, dat bij stakingen of uitsluitingen met belangrijke gevolgen voor de gemeenschap, de partijen er zoo zorgvuldig op bedacht zijn over en weer elkaars verantwoordelijkheid voor die gevolgen vast te leggen. Een constructie, waarbij den ondernemer als het ware de specifieke functie toevalt van verantwoordelijkheidsdrager, lijkt me dan ook niet aanvaardbaar. Hij deelt deze, zij het dan ook in dien zin, dat hem en om zijn plaats en om zijn inzicht in de onderneming het zwaarste deel toevalt, met de andere ondernemingsgroepen. En daarvoor is noodig, dat deze medezeggenschap hebben.

Moeilijker dan het antwoord op de vraag naar het beginsel, is de vraag naar de uitwerking van dit beginsel, de vraag naar den inhoud van dit medezeggenschap. Uit het voorgaande is wel voldoende duidelijk gebleken, dat het antwoord niet kan worden gegeven alleen op zuiver economische doelmatigheidsgronden. Het gedeelte, dat de

¹⁾ Vgl. Dr. J. Th. Beijssens: *Ethiek of Natuurlijke Zedenleer* I, p. 519 vgl.

natuurlijke of bovennatuurlijke ethiek bestrijkt, is souverain gebied. Daarbuiten is het terrein, waar de economische doelmatigheid de beslissende factor is ten aanzien van de wel of niet toelaatbaarheid en den graad van het zeggenschap. Op dit laatste terrein wordt de strijd gestreden, wanneer het gaat om de vraag of de leiding niet te veel aan banden wordt gelegd door een medezeggenschap, de vraag of de groepen, die medezeggenschap vragen, voldoende economisch geschoold zijn om mee te beraadslagen ev. zelfs mee te beslissen, de vraag of een onderneming zich leent tot een medezeggenschap, dan wel of de aard der ondernemingswerkzaamheid een doorvoering belet, de vraag naar de praktische uitvoerbaarheid, de vraag ten slotte of het medezeggenschap ondernemings- of bedrijfsgewijze moet worden georganiseerd.

Doch ook op het eerstgenoemde gebied is met het bevestigend antwoord op de vraag of het medezeggenschap een eisch is, nog niet de inhoud bepaald. Er is reeds gezegd, dat medezeggenschap insluit medeweten en medebeslissen. En nu komt het me voor, dat de verantwoordelijkheid niet meer eischt dan het medeweten en het medebeslissen en de controle achterna.

Wanneer bij voorbeeld door middel van afgevaardigden arbeiders en kapitaalverschaffers op geregelde tijden inzicht kregen in de wezenlijke lijnen van de ondernemingspolitiek ter beoordeeling van de morele en maatschappelijke waarde van het te voeren beleid en verantwoording ontvingen van het gevoerde beheer was, naar ik meen, voldaan aan de voorwaarden, die redelijkerwijze kunnen worden gesteld ter aanvaarding van de verantwoordelijkheid ten opzichte van de gemeenschap. Immers de gelegenheid is dan gegeven om een evenredige invloed uit te oefenen, van een eigen overtuiging te doen blijken en, wordt het vereischte inzicht verkregen, om te beoordeelen of een samenwerking nog langer kan worden gecontinueerd. Een medebeslissingsrecht heeft in dat opzicht geen waarde, daar een stemmenmeerderheid toch nooit beslissen kan over het al of niet gerechtvaardigde van een daad.

Ten aanzien van het beginsel der zelfverantwoordelijkheid en onderlinge medeverantwoordelijkheid valt de inhoud van het medezeggenschap, wat het niet overdraagbare ethische gedeelte betreft, met

het bovenstaande samen. Handhaven de bedoelde groepen hun recht ook ten aanzien van het op zich overdraagbare gedeelte, dan kan hun een medeweten en medebersaadsragen over de wezenlijke richtlijnen, waarin hun arbeid en kapitaal worden aangewend, in het algemeen niet worden onthouden, evenmin als een recht op verantwoording van de met deze aanwending behaalde economische resultaten. Ten aanzien van dit op zichzelf overdraagbare recht kunnen echter vaak redenen zijn, waarom het verstandig is dit recht niet op te eischen. Deze redenen kunnen zijn de onmogelijkheid voor arbeiders en kapitaalverschaffers het beleid juist te beoordeelen of het bezwaar, met het oog op den aard der transacties, uitvoerige mededeelingen te verstrekken. De eerste reden zal des te vaker optreden, naargelang de onderneming minder langs regelmatige banen kan worden geleid en de onzekerheid, waartegenover de ondernemer wordt gesteld, grootter is. De tot op zekere hoogte steeds aanwezige noodzakelijkheid tot geheimhouding brengt het tweede vermelde bezwaar met zich mee. Deze redenen zijn van voldoende gewicht om te rechtvaardigen, dat de ondernemer eigenmachtig het recht neemt, dat door onverstand arbeiders en kapitaalverschaffers niet aan hem overdragen. Dit brengt zijn plaats in de onderneming mee. Gevaar voor een machtsgreep, die over deze grenzen heengaat, is hier natuurlijk aanwezig, doch daartegen kunnen geen maatregelen worden getroffen. In dit geval geldt de uitspraak van Pigou: „In industrial as in international negotiations perfection of machinery counts for far less than good faith and good will”¹⁾).

Met deze conclusies is, naar ik meen, de verantwoordelijkheid van arbeiders en kapitaalverschaffers gewaarborgd, zonder dat zij, in strijd met hun positie, op de plaats van den ondernemer zijn gaan zitten. Tenzij zij zich zelf tot ondernemers promoveeren, hetgeen in de moderne onderneming, die juist de functieverdeeling als wezenstekenmerk heeft, onmogelijk is, komt hun geen eigenlijk beslissingsrecht toe. Zoowel de in- als uitwendige ondernemingspolitiek, die in de gegeven maatschappelijke verhoudingen snelheid van aanpassing, promptheid van beslissing en eenheid van gezag en leiding eischt,

¹⁾ o.c. p. 366.

komt alleen tot haar recht, wanneer de beslissing bij den ondernemer blijft. Noch de ondernemersgeest en -durf, noch de leiderscapaciteit zijn eigenschappen, die over velen kunnen worden verdeeld.

Uit het feit, dat het beslissingsrecht bij den ondernemer blijft, wiens specifieke taak dit is, volgt, dat deze de verantwoordelijkheid der beslissing heeft te aanvaarden en aan hen, die de economische gevolgen zijner beslissing meedragen, zijn medewerkers en de gemeenschap, verantwoording verschuldigd is. Dat deze verantwoording, ook in aanmerking genomen, dat de specifieke greep in de onzekerheid achteraf moeilijk voor verantwoording vatbaar is en andere reeds vermelde bezwaren tot een zekere terughouding kunnen noodzaken, bij tal van moderne ondernemingen nog niet aan billijke eischen voldoet, bewijzen de klachten, die onophoudelijk gehoord worden van deskundigen, die voor de raadsels der ondernemingsverslagen en de sfinxachtige uitspraken van de leiders dier ondernemingen worden gesteld. In dat opzicht zijn waardevol de opmerkingen van den bij uitstek deskundigen hoogleeraar J. Volmer, die vooral ten aanzien van de banken ernstige waarschuwingen heeft doen hooren¹⁾.

Het nog niet voldoende doordrongen zijn van het publiek karakter der onderneming is wel de diepste reden van dit verschijnsel. Vooral geldt deze reden bij die ondernemingen, die het familiekarakter nog het meest na staan of gedeeltelijk uit de persoons- of familie-onderneming tot de eigen zelfstandigheid zijn gegroeid, terwijl in de van meet af aan op den modernen basis opgebouwde ondernemingen een noodzakelijk geachte geheimzinnigheid wellicht de grootste rol speelt. Het is echter een grove inconsequentie, wanneer het te pas komt, het gemeenschapsbelang van een onderneming te betoogen en tegelijkertijd aan de gemeenschap de gegevens te onthouden, die een redelijke controle mogelijk maken. Deze houding moet op den duur leiden tot maatregelen, zooals de wetgeving die in sommige landen te zien geeft, en die door hun noodzakelijke uniformiteit uiteraard nadeelen meebrengen.

Het feit dat, naar onze meening, uit het verantwoordelijkheidsbeginsel een medebeslissingsrecht niet kan worden gevindiceerd, ont-

¹⁾ De Naamlooze Vennootschap, 4e jaargang, p. 252.

slaat ons van den plicht tot een onderzoek, welke economische consequenties uit een dergelijke principieele verandering in den opbouw der moderne onderneming zouden voortvloeien. Evenmin ligt op onze weg de beoordeeling van wenschen, die wortelen meer of minder in een andere maatschappelijke organisatie als de huidige. Het eenige doel was aan te geven waartoe, gezien positie en organisatie van de moderne onderneming, het verantwoordelijkheidsbeginsel leidt. Het beginsel zelf is zoo belangrijk en overheerschend, dat de met de consequente toepassing van dit beginsel eventueel verbonden economische gevolgen door individu en gemeenschap moeten worden aanvaard.

Ofschoon, gelijk hiervóór is gezegd, omwille van den principieelen opzet van dit geschrift, als uitgangspunt is gekozen deze logische trits: de positie van de personen in de moderne onderneming, hunne daaraan aansluitende verantwoordelijkheid, het daaruit voortspruitende zeggenschap, kan dit hoofdstuk toch niet worden besloten, zonder aan het meer praktische uitgangspunt eenige aandacht te schenken.

Dit luidt, in hoeverre op grond van het werkelijk bestaande zeggenschap de personen in de onderneming verantwoordelijk kunnen worden gesteld. Want theoretisch moge het juist zijn, dat de verantwoordelijkheid het zeggenschap bepaalt, praktisch kan de zwaarte der verantwoordelijkheid alleen afgemeten worden aan den graad van den werkelijken invloed, aan het zeggenschap. Van de in de onderneming aanwezige groepen zijn er twee, wien men den titel van leiders der gemeenschap ziet toegekend, de ondernemers en de bankiers. Hoe waar het is, dat door de concentratie in het bankwezen de bankiers een groote macht vertegenwoordigen, toch blijven de ondernemers de eigenlijke actieve rol in de maatschappij vervullen. Hun invloed is ongetwijfeld primair en indien het in de gecompliceerde moderne verhoudingen nog mogelijk is den titel van leider der economische gemeenschap aan één groep toe te kennen, zijn de ondernemers ongetwijfeld de meest aangewezenen.

Na de voorafgaande beschouwingen, behoeft het wel geen betoog, dat de invloed der aandeelhouders als zoodanig praktisch gering is en niet alleen achterstaat bij dien van ondernemers en bankiers, maar wellicht zelfs overvleugeld wordt door den invloed van de georganiseerde arbeiders. De positie der arbeiders, die in de afzonderlijke onder-

neming meestal niet beantwoordt aan de plaats, welke hun als orgaan toekomt, is in het *totaal* der ondernemingen, dank aan de arbeidersorganisatie, die de ondernemingen van den meest verschillende aard doorkruist, een zeer belangrijke. Toen hun bij den groei der moderne onderneming in het organisme niet de plaats werd gegeven, die hun in dat geheel toekwam, hebben ze het gevoel van organische eenheid met de onderneming verloren en hebben ze bij elkaar aansluiting gezocht. Dat verschijnsel heeft niet enkel de klassentegenstelling in de hand gewerkt, — 't heeft immers wat in de onderneming tot een integreerende eenheid vereenigd is, in horizontale lijnen, die door het totaal der ondernemingen loopen, naast elkander geplaatst, — maar ook aan de arbeiders op deze wijze een macht gegeven op de ontwikkeling der productie, die een groote verantwoordelijkheid in zich sluit.

HOOFDSTUK IV.

HET VERANTWOORDELIJKHEIDSBEGINSEL EN DE RISICOBEPERKING.

In de omschrijving van het beginsel der zelfverantwoordelijkheid werd ook opgenomen, het aanvaarden van de gevolgen der eigen daden. Zijn deze gevolgen van moreelen of strafrechterlijken aard, dan zijn ze, gegrond als ze zijn in een boven het individu staande macht, zoo vast met de verantwoordelijke positie verbonden, dat ze daarvan niet kunnen worden afgescheiden, althans de beslissing daarover niet berust bij het individu.

Bij de economische, die we, meetbaar als ze zijn in geld, als financieele gevolgen kunnen aanduiden, is de band tusschen positie en gevolgen niet onoplosbaar. Het is mogelijk, dat de gunstige of de ongunstige gevolgen, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk gedragen worden door voor deze gevolgen niet verantwoordelijke personen. En daar de financieele resultaten van economische handelingen, althans in hun individualiteit beschouwd, onzeker zijn, wordt door de verantwoordelijke personen deze mogelijkheid benut, om het risico, dat met de economische handelingen is verbonden, op anderen over te dragen.

In de verschillende wijzen, waarop deze overdracht plaats heeft, kan men nu met Knight¹⁾ twee fundamenteele methoden onderscheiden: „consolidation” en „specialization”. De eerste is gebaseerd op beperking der risico's door groepeerings der individueele gevallen, zooals dit o.a. geschiedt door verzekeringmaatschappijen. Met deze groepeerings is dan tegelijkertijd een verspreiding en verdeling der minder gelukkige gevolgen over velen verbonden. De tweede methode bestaat hierin dat bepaalde personen of groepen

¹⁾ Frank H. Knight: o.c. p. 239 en p. 243—244.

van personen zich specialiseeren in het dragen van risico's met ontheffing van anderen. Knight¹⁾ denkt hier aan de functie van de ondernemers. In welken zin hij van ondernemers spreekt is in het vorige hoofdstuk reeds aangeduid.

Zonder streng vast te houden aan de beteekenis, die Knight aan deze woorden toekent, zullen we allereerst nagaan, op welke wijzen met behulp van deze methoden in het economische leven de risicoverdeeling plaats vindt. Onder risicoverdeeling wordt hier verstaan, een vrijwillige, in den regel op een speciale overeenkomst steunende risico-aanvaarding, terwijl de onvrijwillige en noodgedwongen aanvaarding van de gevolgen van eens anders daden van den kant van dezen verantwoordelijken persoon het karakter heeft van een risico-afschuiving. In beide gevallen beteekent het resultaat voor dengene, die het risico overdraagt, een risicobeperking.

De risico-afschuiving, waarbij de medewerking van een ander niet wordt gevraagd, is uiteraard steeds mogelijk, wanneer verantwoordelijke positie en gevolgen splitsbaar zijn. Dit is echter niet het geval met de risicoverdeeling. Op de eerste plaats is het niet mogelijk om dat risico over te dragen, dat specifiek eigen is aan een bepaalde onderneming. Degene, die deze risico's zou overnemen, zou in de plaats treden van de onderneming en zou noodzakelijkerwijze ook een overeenkomstig deel van de leiding en de verantwoordelijkheid moeten op zich nemen. In een ander verband hebben we er reeds op gewezen, hoe juist het feit, dat het niet mogelijk is alle gevolgen door den ondernemer te laten garandeeren, leidt tot het recht op een zekeren graad van medezegenschap voor als zoodanig niet-leidende groepen in de onderneming. Het zijn ook deze niet overdraagbare risico's, die Marshall op het oog heeft, als hij schrijft: „But the greater part of business risks are so inseparably connected with the general management of the business that an insurance company which undertook them would really make itself responsible for the business”²⁾. Wanneer men het geheele samenstel van de economische gemeenschap beschouwt, heeft de verdeling van deze risico's plaats door specialisatie in dien zin, dat iedere onderneming in die gemeenschap een specifiek eigen risico draagt,

¹⁾ o.c. p. 244—245.

²⁾ Alfred Marshall: o.c. p. 398.

terwijl tevens in elke onderneming elke daarin aanwezige groep de risico's van zijn speciale functie draagt.

Evenmin komen voor overdracht door verdeling die risico's in aanmerking, die, ook al behooren ze op zich zelf niet tot het specifieke wezen der onderneming, niet vatbaar zijn voor groepeerings, daar ze niet voldoen aan de gelijkmatigheid en berekenbaarheid, kortom, de wettelijkheid, die bekend is als de wet van de groote getallen. Alleen dan immers, wanneer in de massa een groote regelmaat is te ontdekken, is het vormen van een afzonderlijke onderneming voor het dragen van deze risico's mogelijk, terwijl tevens de oorzaken van deze risico's in meerdere of mindere mate van elkaar onafhankelijk behooren te zijn. In deze groepeerings ligt dan weer specialisatie opgesloten, daar immers nu een onderneming zich gaat specialiseeren in risico's, die niet tot het specifieke wezen behooren van de ondernemingen, die deze overdragen.

Ontegenzeggelijk is in de mogelijkheid van de risico-overdracht en het dragen van het risico door velen groot economisch voordeel gelegen. Knight heeft zeer algemeen dit voordeel aldus omschreven: „Other things equal, it is a gain to have an event cause a loss of a thousand dollars each to a hundred persons rather than a hundred thousand to one person”¹⁾. Dit voordeel is echter niet zonder schaduwszijde. Immers het feit, dat het risico zelf niet geheel behoeft te worden gedragen, doch met anderen kan worden gedeeld, brengt het gevaar mee, dat het verantwoordelijkheidsgevoel verslapt, dat het optreden in het economische leven minder doordacht en roekelooser geschiedt, dan het geval zou zijn, wanneer de gevolgen door den eerst-verantwoordelijke ten volle, althans tot de mate van zijn kunnen, moesten worden gedragen. Theoretisch is dit bezwaar tegen de risico-verdeling in den zin, waarin dit woord hier wordt gebruikt, die immers een bewuste risico-aanvaarding inhoudt, niet geldend. Praktisch echter is de onmogelijkheid om dat risico bij de aanvaarding te beoordeelen, zóó dikwijls aanwezig, dat het gevaar van bedrog — ik denk aan de voorspiegelingen in een prospectus van een emissie — niet denkbeeldig is. In verschillende landen tracht dan ook de wet-

¹⁾ o.c. p. 239.

gever maatregelen te ontwerpen om dit gevaar te verminderen. Maar speciaal en zonder beperking geldt het gesignaleerde bezwaar bij dat systeem van risico-overdracht, dat boven risico-afschuiving werd genoemd.

Met terzijdestelling van al die wijzen van risico-overdracht, die het geheele economische leven tot een groot stelsel van risico-overdrachten maken, bepalen we ons hier tot dat gedeelte van de risico-overdracht, dat aanwijsbaar is in de onderneming.

Met verwerping van een ondernemingsverantwoordelijkheid hebben we de verantwoordelijkheid voor de ondernemingsdaden gelegd bij de personen, die in de onderneming samenwerken. De vraag is nu, in hoeverre deze ook de financiële gevolgen, uit deze daden voortspruitende, aanvaarden, en in hoeverre hier sprake is van een al of niet geoorloofde risico-overdracht.

Bij de functieverdeeling, die we in de moderne onderneming opmerken, is dat gedeelte van het risico, dat overdraagbaar is, overgedragen op de kapitaalverschaffers. Hoewel de samenstelling van de beide elementen niet bij elke soort van kapitaalverschaffers, die in een onderneming voorkomen, dezelfde is, is voor deze toch zoowel de functie van „waiting” als „uncertainty-bearing”¹⁾, weggelegd. Den ondernemer immers treft, behalve het verlies van zijn inkomen als zoodanig, het risico niet. In zijn speciale functie kan van hem gelden de uitspraak van J. B. Clark: „It goes without saying that the hazard of business falls on the capitalist. The entrepreneur, as such, is empty-handed. No man can carry risk who has nothing to lose”²⁾ of het oordeel van Schumpeter: „Mag er auch seinen Ruf riskieren, die direkte ökonomische Verantwortung eines Misserfolges trifft ihn nie”³⁾.

Wat de arbeiders betreft, — ten aanzien van het vaste gedeelte van het salaris van den ondernemer geldt hetzelfde — hun risico is tot de derving van hun inkomen beperkt.

¹⁾ Vgl. A. C. Pigou: p. 139 vgl. en p. 915 vgl.

Hierbij valt op te merken, dat Pigou „uncertainty” in den ruimsten zin van risico gebruikt en niet in de zeer speciale beteekenis, die Knight aan dit woord geeft.

²⁾ Aangehaald bij Knight o.c., p. 38.

³⁾ o.c. p. 217.

Tegen deze risico-overdracht op de kapitaalverschaffers is, mits de aanvaarding niet door bedrog of misleiding is verkregen, geen bezwaar.

Onze beschouwing ten aanzien van de mogelijk voorkomende risico-overdracht kan derhalve beperkt blijven tot de kapitaalverschaffers. Men kan deze nu zien als een geheel. Men kan echter ook dit niet volledig homogene geheel ontleden in de samenstellende deelen, die geordend en gecombineerd zijn volgens een opzet, die men met Pigou zou kunnen noemen: „a scheme of uncertainty-bearing”¹⁾.

In den eersten zin is het vraagstuk der risico-overdracht reeds ter sprake geweest, toen we op de daar aangegeven gronden meenden te mogen concludeeren, dat de onderneming niet zonder meer de moeilijkheden van de noodwendig in haar ontwikkeling voorkomende overgangsstadia zou mogen afschuiven op de arbeiders²⁾. Daar deze gevolgtrekking leidt tot financieele offers, zijn het uiteraard de kapitaalverschaffers, die deze zullen moeten brengen. Deze offers zullen echter in minder gewone omstandigheden wel eens te groot blijken voor de onderneming. In dat geval — zoo was onze redeneering — komt de gemeenschap aan de beurt. Hier zien we derhalve een belangwekkend voorbeeld van risico-overdracht in het moderne ondernemingsleven. Het risico, dat de arbeider loopt, moet voorzoover hij zelf daartoe niet in staat is, door de kapitaalverschaffers, en wanneer de daarvoor aangewezen groep van deze het niet meer kan, door de gemeenschap worden gedragen. De belangrijkheid van dit verschijnsel moge de herhaling, waarin we gedeeltelijk vervallen, verontschuldigen.

De risico's van tijdelijke of blijvende inkomstenderving als gevolg van ziekte, ongeval, invaliditeit, ouderdom of als gevolg van verschijnselen veroorzaakt door het dynamische karakter van onderneming en maatschappij, moeten — zoo wil het beginsel der zelfverantwoordelijkheid — allereerst door de arbeiders zelf worden gedragen. Maar in die gevallen, dat de inkomstenderving van langeren duur is, zal de financieele kracht der arbeiders niet groot genoeg zijn om deze risico's geheel te dragen. In verband met de afwezigheid van ver-

¹⁾ o.c. p. 146.

²⁾ Vgl. hoofdstuk III.

mogen en de moeilijkheid of onmogelijkheid om uit voorzorg besparingen van eenige beteekenis te maken, zijn geen fondsen aanwezig om zonder hulp van buiten af de periode van werkeloosheid te overbruggen. Wanneer men afziet van werkeloosheid, ontstaan of gehandhaafd door eigen schuld van den arbeider, is deze hulp niet gelijk te stellen met armenzorg.

De gronden, waarop we in het vorige hoofdstuk reeds baseerden, dat onderneming en gemeenschap tot deze hulp geroepen zijn, waren het feit, dat de arbeider lid is van het uit zijn aard duurzame ondernemingsorganisme en de wensch van de gemeenschap om hare behoeftenvoorziening te doen geschieden door de private ondernemingen en dus met alle risico's daaraan annex. De eerste van deze gronden legt op de onderneming den plicht de risico's, die de arbeider niet dragen kan, te aanvaarden. We zien dat beginsel dan ook verwezenlijkt in die ondernemingen, waar fondsen zijn gevormd voor uitkeeringen bij ziekte, ongevallen, ouderdom en invaliditeit of, wat principieel op hetzelfde neerkomt, waar de onderneming aan een particuliere of een door den staat in het leven geroepen verzekeringsinstelling de premies betaalt. De tweede grond leidt er toe, dat naast de onderneming ook de gemeenschap, gewoonlijk de staat, een deel van dit risico aanvaardt, vooral in die gevallen, dat de inkomstderving door werkeloosheid voortspruit uit zeer bijzondere oorzaken, waarvan de gevolgen niet geheel door de onderneming kunnen worden gedragen of althans billijkerwijze niet geheel op haar kunnen worden gelegd. Bij de invaliditeits- en ouderdomsverzekering en bij de voorziening in de gevolgen van werkeloosheid uit bijzondere oorzaken voortspruitende, draagt de staat dan ook regelmatig bij, hetzij in den vorm van bijzondere subsidies, hetzij in den vorm van verlaagde premies.

Wanneer deze steun van den kant van onderneming of gemeenschap alleen geldt ten aanzien van dat gedeelte, dat de arbeider geacht wordt niet zelf te kunnen dragen, is het zelfverantwoordelijkheidsbeginsel, voorzoover dit mogelijk is, gehandhaafd. Het gedeelte, dat de arbeider draagt, uit zich gewoonlijk óf in de premie, die hij meebetaalt óf in het feit, dat de uitkeering blijft beneden hetgeen hij aan inkomsten derft. Hier is een in het wezen der

verhoudingen tusschen arbeider en onderneming en tusschen deze en gemeenschap gemotiveerde risicoverdeeling. Hier is geen sprake van een afschuiving op groepen, die buitenstaanders zijn.

De vraag is, of dit ook gezegd kan worden bij een premievrije verzekering van staatswege, waarbij de uitkeeringen uit de belastingen geschieden. Ook al aanvaardt men met Pigou, dat in vergelijking met een onderlinge verzekering bij de premievrije staatsverzekering in hoofdzaak niets anders geschiedt als „simply to transfer the burdens of supporting the sick and aged from the shoulders of their fellow-workers to those of the tax-payers as a whole”¹⁾, en eveneens dat, mits eenige waarborgen worden in acht genomen, het „national dividend” geen nadeel van eenige beteekenis lijdt, dan nog is er geen voldoende reden om in een dergelijke staatsverzekering toe te stemmen. Immers allereerst wordt het zelfverantwoordelijkheidsbeginsel, dat bij een onderlinge verzekering gehandhaafd blijft, prijs gegeven, tenzij men geen enkele verzekerde arbeider tot een eigen praestatie in staat acht of men de gratis-uitkeering zoo laag stelt, dat ze slechts als een aanvulling is bedoeld van hetgeen de arbeider zelf praesteeren kan. Maar ook dan nog is in de verhouding arbeider-onderneming-gemeenschap een lid, de onderneming, overgeslagen, hetgeen in strijd is met hetgeen door deze verhouding logisch wordt geëischt.

Bezien we thans den groep der kapitaalverschaffers, die tot nu toe als een geheel werd genomen, in zijn heterogene samenstelling van risico-dragers van verschillenden graad en de daarbij tot uiting komende risico-overdracht. Wanneer men de specialisten in „uncertainty-bearing”, die in het beginstadium der zeer riskante ondernemingen gewoonlijk optreden, en die niet in staat zijn in belangrijke mate „waiting” te fourneeren, n.l. de speculanten in aandelen, uitschakelt, dan is in het gewone ondernemingsverloop „uncertainty-bearing” praktisch gewoonlijk met „waiting” gecombineerd. In de definitie van Pigou, waarmee de begripsbepaling van Marshall overeenstemt, is „waiting” „postponing consumption which a person has power to enjoy immediately, thus allowing resources, which might have been destroyed, to assume the form of productive instruments”²⁾.

¹⁾ o.c. p. 911.

²⁾ A. C. Pigou o.c. p. 142 noot. Alfred Marshall o.c. p. 233.

Zooals reeds is gezegd zijn de voorkomende combinaties van „waiting” en „uncertainty-bearing” niet steeds zóó, dat de graad van den eenen factor den graad van den anderen bepaalt. Doch evenmin kan de kapitaalverschaffer, zoolang hij tot het ondernemingsorganisme blijft behooren, geheel worden bevrijd van datgene, dat tot het specifieke wezen van de onderneming behoort, het risico. Het risico-schema moge in meer ontwikkelde verhoudingen differentieel zijn, het moge loopen van een hoog tot een laag punt, het nulpunt echter valt niet meer binnen de onderneming.

De plaats nu, die een bepaalde groep van kapitaalverschaffers in dit schema inneemt, wordt bepaald door den graad van intensiteit, waarin deze groep aan het ondernemingsleven deelneemt. Hoe nauwer de band met de onderneming, hoe inniger de deelname aan haar wezen. In de persoonlijke onderneming waarbij het onverschillig is of het een één- of meerpersoonsonderneming is, en het evenmin iets uitmaakt, welke de bloot uiterlijke ondernemingsvorm is, nemen deze vennoten in gelijke mate aan het risico deel, daar allen even nauw met de onderneming zijn verbonden. „When enterprises, zegt Pigou, for which capital had to be provided by several people, were worked on the partnership plan, all those concerned submitted the resources invested by them to the same scheme of uncertainty”¹⁾).

Treedt de bankier of een andere geldschietster in een dergelijke onderneming op, dan treedt ook het graadverschil op, tenzij deze kapitaalverschaffer prefereert zich door een, buiten de onderneming staande, dekking buiten het ondernemingskader en dus ook buiten het risico-schema te plaatsen. In de moderne onderneming, voor welke de naamlooze vennootschapsvorm de gewone ondernemingsvorm is, is het differentieele risico-schema tot de grootste volmaaktheid opgevoerd. Bij de kapitalisatie van deze ondernemingen vindt men de bekende variaties van gewone en preferente aandeelhouders, welke preferentie-rechten weer al of niet cumulatief zijn, obligatiehouders in al de onderscheidingen van de inkomstobligatiehouders tot de hypothecair gedekten toe, en ten slotte den bankier, wiens plaats in het schema geen eenvormige is.

¹⁾ o.c. p. 146.

Al kan men nu bij een opstelling van een schema, waarin, gemeten naar den maatstaf van de inlijving in het kader der onderneming, bij sommige der genoemde groepen in twijfel zijn over de plaats, die zij in dat schema behooren in te nemen, geen twijfel is mogelijk ten aanzien van den groep der aandeelhouders. Droegen de aandeelhouders tot de grens van hun kunnen het risico, waren zij m.a.w. aansprakelijk met hun geheele vermogen en bleef slechts de dan nog overblijvende rest drukken op de andere groepen van kapitaalverschaffers en ten slotte op de buiten de onderneming staande crediteuren, dan was uit het zelfverantwoordelijkheidsbeginsel tegen deze risico-overdracht niets in te brengen.

Dit is echter anders, nu de vrijheid in de keuze van den ondernemingsvorm het mogelijk maakt door het aanvaarden van den naamloozen vennootschapsvorm het logische risico-schema te wijzigen, het risico van de eerste aangewezenen te beperken ten nadeele van de andere groepen van risico-dragers en zelfs van de gewone crediteuren. Het steeds groeiende gebruik van dezen ter vrije keuze staanden ondernemingsvorm met zijn van het zelfverantwoordelijkheidsbeginsel afwijkende risicobeperking, deed ons in het voorgaande reeds spreken van een verschijnsel, dat in onze maatschappij zorgwekkende verhoudingen dreigt aan te nemen en dat in plaats van risicoverdeeling risico-afschuiving moet worden geheeten en dat een element van onverantwoordelijkheid in onze samenleving brengt en het risico vergroot voor diegenen, die het minst in staat zijn dit te beoordeelen.

Het essentieele van dit verschijnsel is, dat de tengevolge van specialisatie ontstane functie-dragers, de volle verantwoordelijkheid van hun functie niet langer aanvaarden, maar een deel der gevolgen, waarvan, indien de wet geen minimum-kapitaaldeelname heeft vastgesteld, de grootte in eigen hand is gegeven, afschuiven op anderen, wier functie deze aanvaarding in het geheel niet of althans niet in die mate meebrengt. Deze opvallende afwijking van het zelfverantwoordelijkheidsbeginsel leidt tot een nadere beschouwing van den deze afwijking bevorderenden naamlooze vennootschapsvorm.

In het algemeen heeft men onder ondernemingsvorm te verstaan den rechtsvorm, waarin de onderneming zich hult, een juridisch kleed

derhalve. Het is volkomen duidelijk, dat een belangrijk maatschappelijk verschijnsel als de onderneming een passende rechtsconstructie behoeft om zijn positie te regelen in het geheel der maatschappelijke rechtsverhoudingen. Wanneer men echter meent, dat in de praktijk het wezenlijk verschillend kleed ook duidt op een wezenlijk verschil tusschen de ondernemingen, die het kleed dragen, zal een nader bezien van de werkelijkheid openbaren, hoe onjuist deze meening is.

Wanneer men, beginnend met de beroemd geworden passage van Adam Smith tot aan de beschouwingen van b.v. Steinitzer¹⁾ en Findeisen²⁾ toe, de voorwaarden nagaat, die de schrijvers stellen, opdat een onderneming geschikt zij voor den naamlooze vennootschapsvorm en het grootte aantal naamlooze vennootschappen toetst aan deze voorwaarden, komt men tot de conclusie, dat een zeer groot deel, misschien zelfs het grootste deel, aan de gestelde eischen niet beantwoordt. Wat is er in het grootte getal kleine naamlooze vennootschappen over van de door Smith gestelde voorwaarden, dat de onderneming van meer dan gewoon maatschappelijk nut is en dat zij een kapitaal noodig heeft, dat zóó groot is, dat dit bij een anderen ondernemingsvorm niet gemakkelijk te verkrijgen is? En als Steinitzer als wezenzeisch stelt de „Nichtidentität von Unternehmungsleitern und direkten Unternehmungsinteressenten“³⁾, geeft hij daarmee wel één der wezens-trekken aan van de moderne onderneming, maar bewijst hij tevens, hoe onjuist hij handelt door niet scherp te onderscheiden tusschen juridische vorm en innerlijk wezen. Ook Findeisen, die den voorkeur, dien de naamlooze vennootschapsvorm heeft, ziet in, wat hij noemt, het principe der „Kostendegression“⁴⁾, maakt den indruk naamlooze vennootschap te vereenzelvigen met grootonderneming.

Wanneer men daarentegen Vissering in een critische beschouwing⁵⁾ over het wetsontwerp op de naamlooze vennootschappen hoort voorstellen, dat bij ongewijzigde aanneming van het ontwerp tal van

¹⁾ Dr. Erwin Steinitzer: *Oekonomische Theorie der Aktiengesellschaft*. Leipzig 1908.

²⁾ Dr. Franz Findeisen: *Die Unternehmungsform als Rentabilitätsfaktor*. Berlin 1924.

³⁾ o.c. p. 79 en 114.

⁴⁾ o.c. p. 72—73. Vgl. ook de scherpe kritiek van Dr. Palyi: *Die Betriebsverwaltung*. p. 110 noot.

⁵⁾ Feestuitgave behoorend bij het W. P. N. R. no. 2947, p. 78.

zaken den naamlooze vennootschapsvorm zullen ruilen tegen den firmavorm, is men geneigd de verschillende juridische ondernemingsvormen te zien als kleedingstukken, die zonder verband met het innerlijk wezen der onderneming als omhulsel kunnen worden aangenomen of afgelegd. En dat is inderdaad de opvatting geworden.

De motieven nu, die de keuze op den naamlooze vennootschapsvorm als ondernemingsvorm bepalen, kunnen in twee soorten worden onderscheiden.

In het eene geval zijn de aan dezen ondernemingsvorm inhaerente wezenlijke eigenschappen zelf het doel, dat men bereiken wil door de keuze, in het andere geval ligt het te bereiken doel buiten den ondernemingsvorm, die dan middel is voor de bereiking. Het eerste geval is aanwezig, wanneer de naamlooze vennootschapsvorm gekozen wordt wegens de daarmee verbonden aansprakelijkheidsbeperking voor de aandeelhouders, ofwel wegens de met de kapitaalsplitsing en aansprakelijkheidsbeperking verbonden economische risicoverdeeling. Immers van twee kanten bestaat hier de mogelijkheid van risicoverdeeling.

Ten eerste wordt door den naamlooze vennootschapsvorm mogelijk gemaakt de verdeeling van de kapitaaldeelname over veel ondernemingen. Is de aansprakelijkheid niet beperkt, dan vermeerdert elke nieuwe deelname het aantal punten van waaruit een aanval op het geheele vermogen der deelnemers kan worden ondernomen. Is deze wel beperkt, dan is dit gevaar niet aanwezig, tenzij de betreffende ondernemingen zoo nauw met elkaar zijn verbonden, dat de val van de eene den val van de andere veroorzaakt.

Maar — en dit ten tweede — ook aangenomen, dat de ondernemingen, hetzij direct hetzij indirect, hetgeen wel algemeen het geval is, met elkaar in eenig verband staan en verondersteld, dat alle den naamlooze vennootschapsvorm hebben aanvaard, wordt het ongeluk van de eene onderneming meegedragen door al de andere. Staan eenige ondernemingen met naamlooze vennootschapsvorm in de verhouding van debiteur en crediteur tot elkaar, dan is er een regelmatig doorgeven en verdeelen van het risico. De hooge golfslag, die bij onbeperkte aansprakelijkheid de kapitaaleigenaars der eerste foutgaande onderneming zou vernietigen, wordt nu tot een langgerekte

golfbeweging, die minder noodlottig is in haar gevolgen¹⁾. Is er echter in de reeks van ondernemingen één, die niet op beperkte aansprakelijkheid steunt, dan krijgen de kapitaaleigenaars van deze de op dat punt nog aanwezige risicohoeveelheid tot de grens van hun kunnen te dragen. Des te zwaarder zal dit gevolg natuurlijk zijn, naargelang een dergelijke onderneming dichter bij den aanvang der reeks staat. Ongetwijfeld is hierin een prikkel gelegen om den naamlooze vennootschapsvorm als ondernemingsvorm te kiezen. De ééne naamlooze vennootschap roept de andere in het leven, een rij- of cirkelvorming, te voorschijn geroepen door de steeds sterker onderlinge afhankelijkheid, waarin de arbeidsverdeeling de ondernemingen heeft gebracht. 't Is als een stilzwijgende erkenning, dat de geheele gemeenschap de gevolgen van haar organisatie onderling moet verdeelen.

In het geval dat het doel, dat men met de keuze van den naamlooze vennootschapsvorm bereiken wil, buiten den vorm als zoodanig ligt, en men den vorm dus als middel kiest ter bereiking van het doel, kunnen tal van doeleinden voorkomen. Onder deze treden sterk naar voren als motieven, de kapitaalverkrijging, boedelverdeling zonder een bestaande onderneming te moeten prijsgeven, overwegingen van fiscaal aard. Daar als oorzaken van ontstaan van den naamlooze vennootschapsvorm gewoonlijk gecombineerd worden aangegeven: verzameling van groote kapitalen en beperking der aansprakelijkheid, lijkt het misschien vreemd, dat de kapitaalverkrijging niet tot het wezen van dezen vorm wordt gerekend, maar beschouwd wordt als een motief, dat buiten den vorm gelegen, tot de keuze beweegt.

Wat tot het wezen van dezen vorm behoort, ziet men wel het eenvoudigste in de tegenstelling met andere vormen. Wat nu de naamlooze vennootschapsvorm van de andere ondernemingsvormen wezenlijk onderscheidt, is niet de kapitaalverkrijging als zoodanig, die immers, zij het dan moeilijker, ook met behulp van de andere ondernemingsvormen kan geschieden, maar wel de regeling der aansprakelijkheid. De beperking der aansprakelijkheid is het ken-

¹⁾ Vgl. A. C. Pigou o.c. p. 922 en Frank H. Knight o.c. p. 253—255.

merk, dat de geheele historie door is gehandhaafd gebleven. Oorspronkelijk was aansprakelijkheidsbeperking met kapitaalverkrijging steeds vereenigd. En dat is tot aan den modernen tijd zoo gebleven. Het gevolg was, dat beide als gelijkwaardige wezenzeigenschappen van den naamlooze vennootschapsvorm werden beschouwd. Zooals vaak in de wetenschap heeft de scheiding in de werkelijkheid ook hier tot een juistere onderscheiding geleid in dien zin, dat alleen de aansprakelijkheidsbeperking tot het wezen behoort en de kapitaalverkrijging het van het wezen te scheiden en te onderscheiden motief blijkt te zijn.

Het essentieele verschijnsel is, dat de naamlooze vennootschapsvorm een belangrijke afwijking en beperking inhoudt van het zoowel ethisch als economisch zoo waardevolle en op den voorgrond tredende beginsel der persoonlijke verantwoordelijkheid. En de vraag is, of deze afwijking gerechtvaardigd is. 't Is opmerkelijk, hoe weinig aandacht in den tegenwoordigen tijd aan deze inbreuk op de persoonlijke verantwoordelijkheid wordt geschonken. Het feit wordt in den regel zonder meer aanvaard ¹⁾. Het trof me, dat in de extra-uitgave, die het W. P. N. R. in 1926 wijdde aan de naamlooze vennootschap, alleen in het artikel van Nussbaum over de Gesellschaft mit beschränkter Haftung met een enkel zinnetje er op gewezen wordt, dat door de toename van het gebruik van dezen ondernemingsvorm „die persönliche Verantwortlichkeit immer mehr verdrängt wird” ²⁾. Daar de aansprakelijkheidsbeperking in dezen ondernemingsvorm minder ver gaat dan in den naamlooze vennootschapsvorm, geldt deze opmerking voor den laatsten vorm in verhoogde mate ³⁾.

Reeds vroeger heb ik gewezen op het ongezonde in dezen toe-

¹⁾ Er is wel een groote afstand tusschen dit standpunt en de meening van de Kamer van Toezicht op Notarissen en Candidaat-Notarissen van Amsterdam, die in een circulaire van 16 October 1913 (W. P. N. R. no. 2288) het „onvereenigbaar” achtte „met de eer en de waardigheid van het notarisambt” om mee te werken tot de oprichting van een naamlooze vennootschap, waarbij, „als motief der oprichting slechts de wensch bestaat om normale burgerrechtelijke aansprakelijkheid te ontgaan”.

²⁾ Dr. Arthur Nussbaum: Die deutsche G.m.b.H. im Vergleich zur Aktiengesellschaft o.c. p. 91.

³⁾ Ibidem, p. 89.

stand in een korte beschouwing¹⁾, die, wat den principieelen gedachtengang betreft, in het volgende wordt overgenomen. Ik doe dit met te meer zelfvertrouwen, nu van der Heijden mij bijvalt, als hij schrijft: „Doch zonder dien (n.l. bijzondere maatschappelijke voorwaarden) is de individualiseering van het kapitaal, de bevrijding van de kapitaalslasten van dengene, die de lusten geniet, een zóó bedenkelijk verschijnsel, dat het niet zonder geëvenredigd voordeel mag worden uitgebreid”²⁾. En volkomen stem ik in met zijn opmerking, dat de strijd over het al of niet wenschelijke van „het rechtspersoonlijk bedrijf als algemeen stelsel” niet op juridisch maar op sociaal terrein zal worden gestreden. Het gaat hier inderdaad niet om een zuivere rechtswestie, maar om een groot maatschappelijk belang. Dat dit zoo onomwonden van invloedrijke juridische zijde wordt erkend, is verheugend.

De grond om de afwijking van het beginsel der persoonlijke verantwoordelijkheid te rechtvaardigen, kan nu nooit gelegen zijn in het wezen van den ondernemingsvorm zelf. En toch wordt deze denkfout telkens gemaakt, wanneer de naamlooze vennootschapsvorm gekozen wordt om de beperkte aansprakelijkheid alleen. Op een geheel ander terrein heeft de Vries op een naar den geest geheel analoge fout gewezen, als hij protesteert tegen diegenen, die in de wijze van uitvoering van een regeling een voldoende rechtvaardiging schijnen te vinden voor de regeling zelf, zonder naar den rechtsgrond of de noodzakelijkheid van deze regeling verder een onderzoek in te stellen³⁾.

De boven beschreven risicoverdeeling, die immers principieel steunde op de beperking van het risico, is wegens de onvoldoendheid van haar basis evenmin voldoende ter rechtvaardiging. Want het feit dat het met tweeën gemakkelijker is een last te dragen dan alleen, is geen voldoende reden om een ander te laten meedragen.

Als er een motief is, dan moet dit buiten het te motiveeren verschijnsel worden gezocht. De boven aangevoerde motieven, die buiten

¹⁾ De Naamlooze Vennootschap, 4e jaargang, p. 266.

²⁾ De Naamlooze Vennootschap, 5e jaargang, p. 162—163.

³⁾ Prof. Mr. F. de Vries: Praeadvies uitgebracht voor de Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek. 's-Gravenhage 1927.

den ondernemingsvorm liggen, zijn echter geen van alle op zich voldoende ter rechtvaardiging. De reden zal in het vervolg blijken, wanneer het werkelijk adaequate motief zal worden aangegeven.

De veroordeeling van al deze motieven, hetzij in, hetzij buiten den ondernemingsvorm gelegen, heeft Adam Smith, de oud-hoogleeraar in de moraal-philosophie, reeds zoo duidelijk uitgesproken, dat ik niet kan nalaten zijn woorden in den oorspronkelijken vorm in de herinnering te brengen: „To establish a joint-stock company, however, for any undertaking, merely because such a company might be capable of managing it successfully; or to exempt a particular set of dealers from some of the general laws which take place with regard to all their neighbours, merely because they might be capable of thriving, if they had such an exemption, would certainly not be reasonable”¹⁾.

De werkelijk adaequate motiveering is alleen te vinden, wanneer men zich realiseert, wat de beperkte aansprakelijkheid in wezen beduidt. Wat geschiedt, komt hierop neer, dat een groep van personen, de gunstige kansen voor zich behoudend, de kwade beperken tot een vastgesteld gedeelte en de rest afschuiven op anderen, d.i. in de onderlinge verbinding der ondernemingen, op de gemeenschap. Dientengevolge kan de rechtvaardiging van deze risico-overdracht alleen gevonden worden bij de gemeenschap, in het belang dat de gemeenschap heeft bij het bestaan van zulke ondernemingen. Motieven, die buiten de gemeenschap liggen, zooals het fiscale motief en het motief van de boedelverdeeling, kunnen dan ook niet voldoende zijn. Het motief der kapitaalverkrijging nadert den graad der voldoendheid dichter, al is het op zich zelf niet voldoende. Er moet verband zijn met de gemeenschap en dit verband is ten aanzien van dit motief goed mogelijk. Immers, wanneer men er toe is overgegaan om den ouden regel van het zeerecht, dat niemand aan de zee meer kan verliezen dan hij er aan heeft toevertrouwd, ook toe te passen op ondernemingen, dan is het, omdat deze zich waagden en moesten wagen omwille van de maatschappelijke behoeftenvoorziening op de onzekere zee van het economische leven. Voor deze voor de maatschappij noodzakelijke of wenschelijke onder-

¹⁾ Adam Smith: *Wealth of Nations*, Book V, Chapter I, Part. III, Art. I.

nemingen waren in den regel belangrijke kapitalen noodig, die aan het ongewoon groote economische risico vermoedelijk niet zouden worden bloot gesteld, wanneer dit risico onbeperkt door de deelnemers moest worden geloopt. Er was voor de gemeenschap alle reden in dat risico, zoo noodig, een gedeelte mee te dragen. Elk op zich zelf niet voldoende, geven deze drie voorwaarden te zamen de adaequate motiveering: maatschappelijke noodzaak of wenschelijkheid, groote kapitalen en ongewoon economisch risico.

De twee eerste voorwaarden stemmen overeen met de eischen gesteld door Adam Smith n.l. „the clearest evidence that the undertaking is of greater and more general utility than the greater part of common trades” en „a greater capital than can easily be collected into a private copartnery”¹⁾. Wat den derden eisch betreft, Smith noemt dezen niet. 't Lijkt zelfs alsof hij het tegendeel wil zeggen, wanneer hij den naamlooze vennootschapsvorm beperken wil tot dat soort ondernemingen, wier transacties kunnen worden herleid tot vaste, onveranderlijke regels en methoden, routinewerk. De branches, die aan deze voorwaarde voldoen, zijn volgens hem het bankbedrijf, het assurantiebedrijf, maatschappijen tot aanleg en exploitatie van een waterweg en ten slotte het watervoorzieningsbedrijf in de groote steden. Smith, die op grond van de meening, dat de prikkel van het eigen belang minder sterk is in de naamlooze vennootschappen dan in de eigen zaken, niet veel vertrouwen stelt in de activiteit van de leiders, acht den naamlooze vennootschapsvorm niet soepel genoeg voor die ondernemingen, waar vlugge aanpassing en energiek doortasten de vereischten zijn. En daar dit juist eisch is in die ondernemingen, die aan belangrijke risico's zijn bloot gesteld, acht Smith derhalve dien ondernemingsvorm voor dit soort ondernemingen niet geschikt, tenzij zij een bijzonder privilege van staatswege genieten.

De ontwikkeling van den naamlooze vennootschapsvorm en zijn toepassing in alle soorten van ondernemingen bewijst echter, dat de theoretische bezwaren, die gelegen zouden kunnen zijn in het parlementaristisch karakter van dezen vorm en in de mogelijkheid, dat de leiders niet in die mate den prikkel van het eigenbelang kennen als in andere vormen het geval is, in de praktijk niet bestaan, althans vol-

¹⁾ Ibidem.

doende kunnen worden ondervangen. Daarenboven heeft Smith bij het stellen van den eisch van routinewerk en eenvoudige transacties meer het beheer op het oog dan wel de met de onderneming verbonden kapitaalrisico's. De opsomming van de ondernemingssoorten, waarvoor hij den naamlooze vennootschapsvorm geschikt acht, wijst daarop. Geen van allen immers is vrij van belangrijke kapitaalrisico's. Nog duidelijker spreekt dit bij de van staatswege geprivilegieerde naamlooze vennootschappen, die immers op den kolonialen handel waren gericht.

Hoe dit ook zij, voor de rechtvaardiging van den naamlooze vennootschapsvorm is een meer dan gewoon economisch risico noodig. Indien immers het risico niet meer is dan met de ondernemingen in den regel is verbonden, is immers geen reden aanwezig om de aansprakelijkheid voor dit risico te beperken, tenzij men, afstand doende van het beginsel der persoonlijke verantwoordelijkheid, alle risico's voor een gedeelte door de gemeenschap laat dragen.

Wanneer als eisch moet worden gesteld het bovengenoemde gezamenlijke drietal, dan volgt daaruit, dat voor de meeste der zgn. private naamlooze vennootschappen en de „one-man-companies”, wel geen voldoende rechtvaardiging zal kunnen worden gegeven. Nog uit een ander oogpunt is bezwaar tegen dit soort naamlooze vennootschappen. De naamlooze vennootschapsvorm immers, duidt op zelfstandigheid, op een los-zijn van personen in tegenstelling met de persoonlijke ondernemingsvormen. Daardoor is hij de aangewezen vorm voor die onderneming, die tot een eigen zelfstandigheid is gegroeid. Voor de andere ondernemingen, die nog met personen zijn verbonden, is hij een misleidend kleed, een maskeradepak zeer vaak. Door deze bedekking van de werkelijkheid wordt voor diegenen, die met de onderneming in relatie willen treden, min of meer verborgen, dat ook nog van de andere, meer persoonlijke zijde omstandigheden kunnen optreden, die het risico voor de handelscrediteuren vergrooten. Door deze onklaarheid wordt de waarheid en oprechtheid in het zakenleven niet gediend.

Dit laatste bezwaar is echter niet zóó doorslaand, dat daarmee de private naamlooze vennootschapsvorm en speciaal de „one-man-company” voor elk geval veroordeeld zou zijn. Theoretisch is het althans mogelijk te veronderstellen, dat aan de essentiele voorwaarden is

voldaan. In zulk geval lijkt het me, dat de omstandigheid, of de functie van de kapitaalverschaffing vervuld wordt door één, weinige of zeer veel personen, geen invloed heeft op het uit te spreken oordeel. Ook de „one-man-company” met een beperkte aansprakelijkheid is in dat geval toelaatbaar. Bij gebrek aan een anderen geschikt juridischen vorm zou dan noodgedwongen de naamlooze vennootschapsvorm kunnen worden gekozen.

In dat opzicht, van maatschappelijk standpunt n.l., zie ik dan ook geen bezwaar om mee te gaan met het voorstel van Schadee, om den naamlooze vennootschapsvorm te beschouwen eenvoudig als strekkende tot regeling van een ondernemingsvorm en dezen niet in de eerste plaats te zien als onderdeel van het vereenigingsrecht, welk voorstel leidt tot de consequentie dat zoowel één persoon als meerdere personen oprichters kunnen zijn van een naamlooze vennootschap¹⁾. Maar — en dien eisch formuleert de heer Schadee niet — dan moet de oprichting van de eenmansvennootschap, evenmin als de naamlooze vennootschap met meerdere vennoten, niet openstaan voor ieder, die zijn verantwoordelijkheid wil afschuiven, doch overeenkomstig de vroeger genoemde eischen gerechtvaardigd zijn. In zijn bespreking van deze proeve van een wetsontwerp van den heer Schadee wijst van der Heijden²⁾ terecht op de noodlottige consequenties, waartoe een algemeen toestaan der „one-man-company” zou leiden. Terecht ook ziet hij de gelijkheid van de bezwaren, die kunnen worden ingebracht tegen de eenmansvennootschap en de naamlooze vennootschap met meerderen, maar hij vergeet bij de belangen, die de risicobeperking in het algemeen kunnen rechtvaardigen, te noemen de allerbangrijkste en eerst-noodzakelijke: de klaarblijkelijke noodzaak of wenschelijkheid van een dergelijke onderneming voor de maatschappij.

Hoe zal men deze noodzaak of wenschelijkheid echter constateeren? Van de meeste belangrijke ondernemingen, vooral van die, welke geheel nieuwe wegen inslaan, is in het begin niet te zeggen, welke betekenis zij voor de maatschappij zullen hebben. En toch is vaak in het begin een beslissing aangaande de keuze van den ondernemingsvorm

¹⁾ Mr. H. M. A. Schadee: XIX Artikelen, een bijdrage tot de herziening van ons naamlooze vennootschapsrecht, Rotterdam 1926, p. 4. (Voorwoord).

²⁾ De Naamlooze Vennootschap, 5e jaargang, p. 162.

noodig. Wachten totdat met „the clearest evidence” gebleken is, dat deze onderneming van grooter en meer algemeen nut is dan gewoonlijk, veronderstelt, dat er personen zijn, bereid hun geheel vermogen te wagen, om de onderneming in het leven te roepen. De overheid, die op grond van dezen eisch zou moeten oordeelen in een steeds groeiende, niet in al haar geledingen van boven af geregelde maatschappij, zou een onmogelijke taak hebben. Zij moest profetengaven hebben. Elke taak is echter beperkt door de mogelijkheid der vervulling. De overheid kan niet verder gaan dan het stellen van bepaalde eischen voor de oprichting, waarbij het roekeloze en onverantwoordelijke in het leven roepen van ondernemingen zooveel mogelijk wordt voorkomen. Tot dit euvel heeft immers het losmaken van het beginsel der beperkte aansprakelijkheid van zijn basis, de maatschappelijke wenschelijkheid van ondernemingen met ongewoon economisch risico en de daardoor algemeen mogelijk geworden afschuiving der gevolgen van eigen daden, geleid. Om dit euvel te beperken lijkt me de eisch van een groot minimum geplaatst en gestort kapitaal wel geschikt en om zich zelf en omdat de kapitaalgrootte een bruikbare maatstaf kan zijn van het maatschappelijk belang en het verwachte risico.

Het stellen en handhaven van dezen eisch zou tevens een einde maken aan het verschijnsel, dat de in wezen ééne onderneming wordt opgelost in verschillende quasi-zelfstandige ondernemingen, waarvan elk is ingekleed in den naamloze vennootschapsvorm, zooals dit bij huizen- en scheepvaartmaatschappijen te zien is, waarbij de moedermaatschappij de holding-company is van de dochter-ondernemingen, die tot object hebben de exploitatie van één schip, één huis en dergelijke. Hier wordt een tweede risicobeperking in het leven geroepen, zoodat nu niet alleen het persoonlijk vermogen van de aandeelhouders der moeder-onderneming wordt beschermd, maar tevens het ondernemingsvermogen slechts voor een gedeelte opkomt in de risico's der onderneming en de rest moet worden gedragen door de crediteuren der ondermaatschappijen. Zoo kunnen dus crediteuren van een der ondermaatschappijen ernstig risico lopen zonder verhaal op het geheele vermogen der onderneming. Van deze constellatie worden de crediteuren, althans in principe, de dupe. Ofschoon in werkelijkheid menige moeder-onderneming, ook juridisch onverplicht, bereid zal zijn voor de

verplichtingen der dochter-onderneming op te komen, is echter in de mogelijkheid van de afschuiving der financieele verantwoordelijkheid een principieele fout gelegen.

Na de aandeelhouders vervullen obligatiehouders of soms ook de bankier de functie van een blijvende en duurzame kapitaalverschaffing. Wanneer men de plaats in het risico-schema laat bepalen door den band met de onderneming, dan ligt het voor de hand, dat deze groepen ten aanzien van het dragen van het risico vóór de handelscrediteuren moeten gaan. In de praktijk neemt men echter een tweevoudige afwijking waar.

In het eene geval ziet men bij onvoldoendheid van het eigen kapitaal om de verliezen te dragen obligatiehouders, bankier en andere crediteuren in deze verliezen voor een gelijk percentage deelen of: obligatiehouders en bankier maken gebruik van hun voorrang, die gegrond is op verpanding van bezittingen der onderneming en laten het risico geheel of voor een zeer belangrijk deel over aan de crediteuren, die geen voorrang kunnen doen gelden. Die verhoudingen, die berusten op zuiver juridischen grondslag, zijn in strijd met de opvatting dat de onderneming een organisme is, waartoe alle blijvende kapitaalverschaffers, behooren, met dit onderscheid alleen, dat in de volgorde de aandeelhouders voorop gaan. Alleen in het speciale, wat het obligatiekapitaal betreft, overigens zuiver fictief, geval, dat het nieuw aan te trekken bank- of obligatiekapitaal noodig is om de onderneming te redden, mede ten bate van de reeds bestaande crediteuren, is een voorrangspositie verdedigbaar. In het gewone ondernemingsverloop echter kan de vrees van den bankier, dat hij zonder extra-zekerheid te veel risico loopt, op zich zelf nooit een voldoende reden zijn om met uitschakeling van eigen risico dit af te schuiven op andere, daarvoor minder in aanmerking komende categorieën als de crediteuren.

Dit wordt echter anders, wanneer, zooals dit in de private naamloze vennootschappen vaak voorkomt, onder obligatiehouders of crediteuren de eigenaars der onderneming zelf zijn te verstaan, die ter wille van risicobeperking of meer nog om fiscale redenen hun kapitaaldeelname in de onderneming gedeeltelijk in dien vorm hebben ge-

goten. De bankier, die in zoo'n geval voorrang eischt, doet niet anders dan ten zijnen opzichte het wezenlijke risico-schema herstellen. In plaats van de beperkte aansprakelijkheid, herstelt hij ten zijnen opzichte weer de onbeperkte, door van den vennoot of vennoten borgstelling of (en) verpanding van hun vordering op de naamlooze vennootschap te eischen¹⁾. De crediteuren, die de machtspositie van den bankier niet hebben, dreigen echter van deze manipulatie de dupe te worden. En hoezeer men ook al weer vertrouwen mag op de moraliteit van de vennoten der private naamlooze vennootschap om hun crediteuren niet het slachtoffer te maken van vormelijkheid, ligt toch in de mogelijkheid van een dergelijken opzet een dreigend gevaar voor het verantwoordelijkheidsbesef.

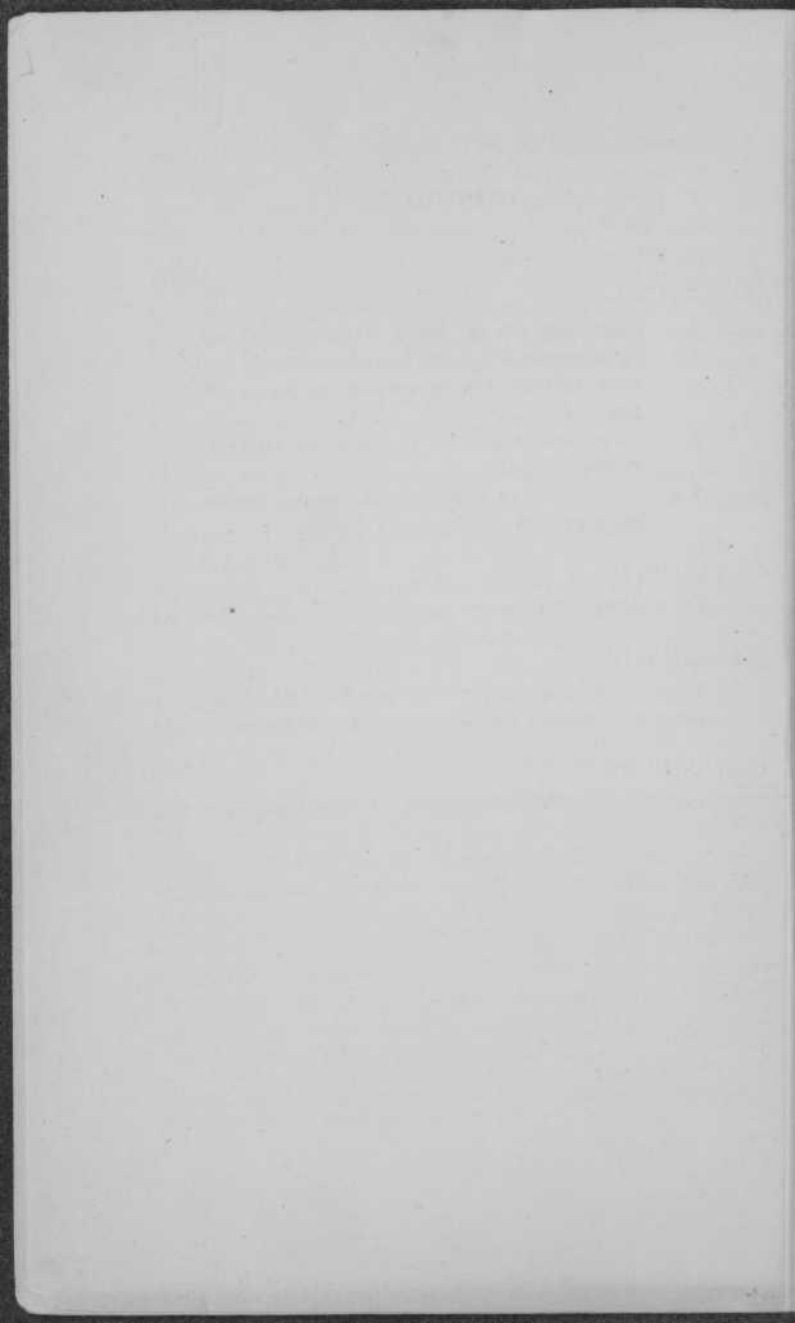
Meer omwille van de geslotenheid der gegeven beschouwingen dan om het praktisch belang der opmerking zelf, voeg ik hier nog aan toe dat, ook zelfs in het geval, dat de beperking van het risico voor aandeelhouders niet voldoende gemotiveerd zou zijn, er geen bezwaren zijn tegen de beperking van het risico tot het bedrag van hun deelname voor obligatiehouders en bankiers. Immers, behalve dat hun plaats in de functie van de kapitaalverschaffing in de onderneming een andere is dan die van de aandeelhouders, is ten hunnen opzichte evenmin de anomalie aanwezig, dat de goede kansen onbeperkt kunnen worden genoten, de kwade slechts ten deele worden aanvaard. Hun aandeel in de goede kansen is immers evenzeer beperkt.

Tot slot onze beschouwingen samenvattend, komt het betoog hierop neer. Het dragen van de financieele risico's is de specifieke taak der kapitaalverschaffers, primair van dien groep, die in den naamlooze vennootschapsvorm met aandeelhouders wordt aangeduid. Een volledige afschuiving van dit risico zou beteekenen opoffering van het beginsel der persoonlijke verantwoordelijkheid. Het beginsel als zoodanig handhavend, is het echter mogelijk maar ook noodzakelijk voor een beperking van het risico een adaequate reden aan te geven. Deze kan alleen zijn gelegen in het maatschappelijk belang van een met meer dan gewoon risico verbonden onderneming.

¹⁾ Vgl. Dr. G. W. M. Huysmans: De private naamlooze vennootschap als credietneemster. De Naamlooze Vennootschap, 3e jaargang, p. 140.

INHOUD:

	pagina
HOOFDSTUK I.	
§ 1. Omgrenzing van het begrip verantwoordelijkheid	1
§ 2. Verantwoordelijkheid als onderscheidingsnorm tus- schen systemen van economische organisatie der maatschappij <i>indiv. / gemeensch.</i>	3
§ 3. Zelfverantwoordelijkheid en onderlinge medever- antwoordelijkheid	10
§ 4. Uitgangspunt en gedachtengang van de volgende beschouwingen	13
HOOFDSTUK II.	
De moderne onderneming	15
HOOFDSTUK III.	
De principieele gronden der verantwoordelijkheid van de personen of groepen van personen in de onderneming	39
HOOFDSTUK IV.	
Het verantwoordelijkheidsbeginsel en de risicobeperking	76

STELLINGEN.

I.

Economische zelfverantwoordelijkheid is niet synoniem met onbeperkte vrijheid. Bij de beoordeeling van sociale maatregelen van uit het verantwoordelijkheidsbeginsel moet dan ook worden toegezien, of een maatregel in strijd is met het zelfverantwoordelijkheidsbeginsel dan wel een noodzakelijke voorwaarde is om de verantwoordelijkheid te kunnen aanvaarden.

II.

De prioriteit van het geheel boven het deel, zooals Othmar Spann deze construeert, als basis van zijn universalistische theorie, is niet aanvaardbaar.

III.

De verwerping van de „consumersrent” door Cassel is niet logisch en miskent de waarde van dit begrip voor de economische theorie en praktijk.

IV.

De bepaling van het handelspolitiek standpunt wordt beïnvloed door het standpunt, dat de staat inneemt ten opzichte van de sociale wetgeving.

V.

Opdat een verticale concentratie levensvatbaar zij, is, naast andere voorwaarden, vooral deze noodzakelijk, dat de in een concentratie vereenigde industriele bedrijven, in combinatie, een eindproduct voortbrengen, dat, hetzij onmiddellijk, hetzij om zijn verdere aanwendingsmogelijkheden in regelmatige en blijvende behoeften voorziet.

VI.

Een algemeene en strenge doorvoering van gestandaardiseerde arbeidsmethoden brengt op den duur het gevaar mee, dat de oor-

spronkelijke bron, waaruit deze methoden zijn ontstaan n.l. „a combination of the best points in the varied individual methods of different workmen”¹⁾ opdroegt. Dit gevaar kan wel verminderd, doch niet geheel voorkomen worden.

VII.

De aansprakelijkheid, bedoeld in art. 39 W. v. K., ten aanzien van handelingen door bestuurders eener naamlooze vennootschap verricht vóór het verkrijgen der koninklijke bewilliging vervalt niet door het feit van inschrijving en bekendmaking als bedoeld in art. 38 W. v. K.

VIII.

Het zou voor de Europeesche beschaving een ernstig gevaar beteken, wanneer de niet met voldoende critischen zin gegeven bewondering voor de economische successen der Vereenigde Staten van Amerika, zou leiden tot de aanvaarding van de geestes- en levenshouding van den Amerikaan.

¹⁾ A. C. Pigou: *The Economics of Welfare*, p. 187.

